

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ladislav Dvonč

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Mlacek, Podoby inverzie v slovenskej poézii	129
M. Majtán, Chotárne názvy vetného typu	140
E. Tvrdoň, O využití úvodzoviek v beletrii a periodickej tlači	143

DISKUSIE

J. Sabol, K problematike samohlásky <i>ä</i> v spisovnej slovenčine	146
J. Rybák, Poznámky k opozícii slov <i>tuto</i> – <i>tuhla</i> , <i>tamto</i> – <i>tamhla</i>	151
L. Dvonč, Deriváty českých miestnych názvov na <i>-eň</i>	158
V. Uhlár, Podbiel, či Podbiel?	164

SPRÁVY A POSUDKY

Anton Jánošík (1904–1971). E. Jóna	169
Súpis prác Antona Jánošíka za roky 1933–1971. L. Dvonč	172
IV. slovenská onomastická konferencia. V. B. J. Kačala, Doplnok v slovenčine. J. Oravec	177
1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. J. Mlacek	181
Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. J. Kriššáková	183
J. Horecký, Slovenská lexikológia. M. Marsinová	185
Príručka vetného rozboru s príkladmi. J. Mistrík	187

ROZLIČNOSTI

Genitív pl. slova <i>anekdota</i> . J. Sabol	188
<i>Zivonarodený</i> , nie „ <i>živo narodený</i> “. M. Marsinová	189
<i>Bruggy</i> – <i>Brúgg</i> , nie „ <i>Brugg</i> “. L. Dvonč	190
Deriváty od názvov <i>Engaño</i> a <i>Miño/Minho</i> . L. Dvonč	191

PhDr. ANTON JÁNOŠÍK
(7. 4. 1904 — 26. 11. 1971)

Jozef Mlacek

PODOBY INVERZIE V SLOVENSKEJ POÉZII

Osobitnú skupinu výrazových prostriedkov tvoria aj v poézii syntaktické prostriedky. Ide viac-menej o väčšinu tzv. básnických figúr. Podrobnejšia analýza ich uplatnenia v slovenskej poézii však doteraz chýba. Máme síce základné Bakošove zistenia o rytmicko-syntaktickej konvergencii a divergencii i niektoré ďalšie parciálne výskumy z tejto oblasti, to však ani zďaleka nevyčerpáva všetky javy, ktoré prichádzajú v tejto súvislosti do úvahy.

V tomto príspevku sa budeme zapodievať jedným zo syntaktických prostriedkov, a to inverziou. Chceme sledovať jej typy a modifikácie, ako sa ukazujú v doterajšom vývine slovenskej poézie. V snahe o zachytenie čo najrozmanitejšieho materiálu sledovali sme verše týchto básnikov: J. Král, Sládkovič, Hviezdoslav, Krasko, Smrek, E. B. Lukáč, Beniak, Novomeský, Kostra, Horov, Mihálik, Rúfus, Válek a Stacho. Išlo spolu o 34 kníh básní alebo básnických skladieb.

K výskumu inverzie možno pristupovať aspoň z dvoch strán. Na jednej strane možno sledovať jej súvislosť s významom (zmena slovosledu súvisí v našom jazyku predovšetkým s významovou výstavbou výpovede), s rytmom a rýmom. Teória upozorňuje v súvislosti s inverziou najmä na túto stránku, na tento funkčný aspekt inverzie. Napríklad už P. Bujnák a J. Menšík (1928, s. 50) charakterizujú inverziu práve takto, keď píše, že inverzia „znamená neobyčajné umiestnenie slova tým cieľom[!], aby i patričný pojem už svojou polohou vo vete obdržal dôraz. Často sa obracia básnik k inverzii pre rytmus.“ Takýto prístup k otázke môže zaiste precízne vymedziť fungovanie inverzie v poézii.

Na druhej strane možno sledovať inverziu ako takú, izolovane od javov, ktoré ju sprevádzajú. V tomto prípade ide o výskum formálnej (výstavbovej) stránky inverzie. Pretože chceme sledovať inverziu vo vývine slovenskej poézie a na pomerne širokom materiáli, uprednostňujeme druhý prístup. Robíme tak aj preto, že aspoň okrajovo a príležitostne býva prvý

smer zastúpený aj v rozličných recenziách a rozboroch jednotlivých básnických diel, kým druhej stránke sa takmer nevenuje pozornosť, a to ani zo strany literárnych vedcov, ani zo strany jazykovedcov. Ide v takomto prípade síce o prístup v prvom rade lingvistický, ale svojimi výsledkami môže veľa napovedať aj literárnej vede.

Prvým problémom je už samo vymedzenie inverzie. Ak napríklad porovnáme jej vymedzenie v najnovšej českej Teorii literatury (Štěpánek a kol. 1965) a v Mistríkovej monografii Slovosled a vetosled v slovenčine (Mistrík, 1966), zisťujeme dosť podstatné rozdiely. V prvom prípade sa inverzia vysvetľuje na pozadí významovej výstavby výpovede ako narúšanie tzv. objektívneho poriadku slov. Inverzia sa potom chápe ako významová a citová aktualizácia bezpríznačového slovosledu. Treba však poznamenať, že slovosledové pravidlá vychádzajúce z významovej výstavby (aktuálneho členenia) výpovede nie sú dosť spoľahlivým kritériom pri určovaní inverzie. Ide o to, že isté časti vety majú celkom voľné miesto vo vete, a tak ich prípadné prekladanie z jednej pozície do inej nemožno pokladať za inverziu. Výhodnejší je preto Mistríkov prístup, podľa ktorého sa za inverziu pokladá iba zmena slovosledu tých častí vety, ktoré majú pevne ustálený alebo obvyklý, gramaticky určený slovosled. Pravou inverziou podľa tejto koncepcie nie je teda napr. zmena v poradí subjektu a predikátu alebo rozličné rozmiestnenie príslovkového určenia. Najvlastnejším poľom inverzie v slovenčine ostáva slovosled prívlastkov, a to zhodných i nezhodných. V ďalších poznámkach sa preto sústreďíme na túto problematiku a iba na doplnenie uvedieme aj ďalšie typy.

Prívlastok a jeho inverzie predstavujú celú škálu problémov. Stretajú sa tu syntaktické prvky (zhodnosť – nezhodnosť; jednoduchosť, rozvitosť a viacnásobnosť; antepozícia a postpozícia) so sémantickými (prívlastok určujúci a hodnotiaci) a vlastnými básnickými (epitetom ornans a constans). Z toho vyplýva, že aj pri obmedzovaní sa iba na syntaktickú stránku ukáže sa pestrá paleta typov, ktoré sa v slovenskej poézii uplatnili.

Najjednoduchším a zároveň najrozšírenejším typom inverzie je postpozícia obyčajného holého zhodného prívlastku, teda postavenie prívlastku za nadradeným substantívnym výrazom. Vyskytuje sa vlastne v poézii všetkých rozoberaných básnikov, pravda, miera jeho uplatnenia je rozličná a aj celková jeho motivácia býva rozdielna. V poézii štúrovcov ešte nejde o špecifický básnický prostriedok, lebo postpozícia zhodného prívlastku bola oveľa rozšírenejšia, bola vlastne súčasťou vtedajšej syntaktickej normy (pravda, príznačnou iba pre isté štýly). V ďalších etapách vývoja slovenskej poézie sa stáva práve tento typ inverzie básnickým prostriedkom par excellence. Až rozvoj voľného verša znamená ústup tohto základného typu inverzie (a pochopiteľne aj ďalších, oveľa zložitej-

ších). Kým vo viazanom verši ho podmieňovali predovšetkým rytmické a rýmové potreby, vo voľnom verši sa výraznejšie uplatňuje sémantická stránka epitet. Pretože ide o celkom základný typ inverzie, ktorý je zastúpený takmer v celej slovenskej poézii, nemožno ho pokladať za rozlišujúci príznak výrazových prostriedkov jednotlivých básnikov.

Väčšia variabilita sa ukazuje pri rozvitom prívlastku. Je tu totiž možnosť postaviť celý rozvitý atribút za nadradený člen, prípadne ho rozdeliť práve nadradeným menom, prípadne zamieňať poradie častí rozvitého prívlastku.

Predovšetkým treba uviesť prípady, v ktorých je nadradený výraz z oboch strán „obložený“ atribútmi, epitetami. Napríklad:

a zhučal výstrel do *temných* okien *nebeských* (Beniak);¹ *smutný* sprievod *pohrebný* (Válek); *korheľské* kotrmelce *Villonove* (Novomeský); *stará* hora *javorová* (Horov); *sedliacke* pismo *traslavé* (Rúfus).

V týchto veršoch ide vlastne tiež iba o inverziu jedného z atribútov, avšak prítomnosťou druhého člena utvára autor z celého výrazu akúsi „inverznú figúru“. Možno ešte dodať, že raz môže ísť o inverziu určovaného, druhý raz o inverziu určujúceho prvku rozvitého atribútu (parafráza Váľkovho spojenia: *smutný pohrebný sprievod* – parafráza Rúfusovho verša: *traslavé sedliacke pismo*).

Osobitnú skupinu predstavujú také rozvité prívlastky, z ktorých jedna časť nemá platnosť epiteta. Ide o spojenia, v ktorých jeden člen je vyjadrený nejakým zámenom. V týchto prípadoch nejde o básnický prívlastok. Z gramatického hľadiska je slovosled takýchto atribútov pevne ustálený: prívlastňovací alebo deiktický výraz býva pred ostatnými časťami prívlastku. Básnické využitie tejto normy, resp. jej aktualizovanie, je tiež rozličné. Pri nižšej sémantickej hodnote daných výrazov treba vidieť zvláštnosť takýchto spojení najmä v tesnom spätí s rytmom.

Pomerne zriedkavo sa vyskytujú takéto inverzie, pri ktorých je určovací výraz oddelený od druhého prívlastku spoločným nadradeným členom:

tragické oči *naše* videli (Smrek); tichý národ *môj* (Krasko); ach, tá mladost *boľavá* (Válek); ráč odložiť svoj prapór *dokrkvaný* (Mihálik); zatneme zuby, naše pery *bledé* (Mihálik).

---

¹ Príklady uvádzame iba v rozsahu jedného verša, prípadne iba ako syntagmatické spojenie; keďže nesledujeme súvislosti inverzie spolu so sprievodnými významovými, rytmickými a inými zložkami, takýto spôsob uvádzania dokladov postačuje.

V prvých je postponovaný prívlastňovací alebo deiktický výraz, v druhých básnický prívlastok.

Bežnejšie sa uplatnili v slovenskej poézii inverzie celého rozvitého atribútu. Pozoruhodné pritom je, že slovosled častí prívlastku, ich vzájomné poradie ostáva v tomto prípade nezmenené:

dones bozk *svoj sladký* (Krasko); v sychravej jeseni pohľad *tvoj čistý* (Mihálik); a v letných nociach cítim horieť dych *tvoj svieži* (Mihálik); nech žiari v tebe vek *náš úchvatný* (Mihálik); ej, zaspievaj si, duša *moja mladá* (Mihálik); žena *táto čudesná* (Beniak); po tele *tvojom zohavenom* (Horov); znej jasne, verš *môj prostý* (Horov).

Nemenej výrazný je ďalší typ, v ktorom je síce celý prívlastkový výraz pred určeným menom, ale gramaticky záväzné poradie jeho častí je prevrátené. Prívlastňovací alebo deiktický výraz tu stojí až za iným atribútom:

verné *tvoje* deti (J. Král); k rekreačnému *nášmu* domovu (Kostrá); na horúce *tvoje* ňadrá (Mihálik); tvoj Iud, / čo na bohatiersku *svoju* šiju (Mihálik); tak videl som vás v bronzovej *tej* jeseni (Mihálik); slobodne zhučal zbojnícky *tvoj* hvizd (Mihálik); najlepšiu *svoju* zbraň (Mihálik); jak vianočný *môj* sen (Horov).

V posledných dvoch typoch ide zdanlivo o paralelné javy. Ich príznakosť je však — ak aj odhliadneme od rytmických zvláštností — v každom ináč podmienená. V prvom z nich stojí postpozícia rozvitého prívlastku proti bezpríznačkovej antepozícii. Postpozícia tu má aj významový dosah. Ako zistil J. Oravec (1959), postponovaný rozvitý atribút má voľnejší významový vzťah k nadradenému členu ako anteponovaný zhodný rozvitý atribút. Vzniká pri ňom podľa J. Oravca akýsi myšlienkový švík. (Na jeho existenciu poukazuje aj osobitné využitie inverzie prívlastku pri enjambemente, keď nadradené meno je na konci jedného verša a prívlastok, rozvitý alebo aj holý, na začiatku nasledujúceho verša: sémanticky je takýto prívlastok ambivalentný, akoby patrilo výrazom v oboch veršoch.)

V druhom type ide iba o zmenu v poradí častí rozvitého atribútu. Pravda, významové a rytmické prvky nie sú ani v tomto prípade zanedbateľné (napr. prevažná jednoslabičnosť prívlastňovacích a ukazovacích výrazov). Možno však konštatovať, že obidva porovnávané typy sú v slovenskej poézii veľmi produktívne. Môžeme tu hovoriť o osobitných modeloch inverzie. Ich uplatnenie v Mihálikovej poézii je už samým výskytom príznakové.

K špecifickým básnickým modelom inverzie patrí v oblasti zhodného

prívlastku typ, v ktorom sa atribút oddeľuje od svojho nadradeného výrazu nejakým iným slovom. Najčastejšie je týmto tretím komponentom sloveso alebo niektorá časť slovesného tvaru. Napr.:

hneď tisíc *hotových* má *rúk* (Hviezdoslav); o *svojich* bavili sa *zvykoch* (Hviezdoslav); keď *ku takému* prišli *miestu* (Hviezdoslav); ach, mnoho na *svojej* má *hlave* (Hviezdoslav); rozpaľovať reč a *agitačný* / vykúvať *verš!* (Mihálik); pôjdeme *popolavú* / piť *vodu* (Mihálik); pri cudzích zármutkoch mi *teplým* bola *liekom* (Rúfus); na *divné* chodievala *púte* (Rúfus).

Pravda, možno sa pýtať, či aj tu ide naozaj o inverziu. Pokiaľ chápeme inverziu ako každú zmenu pevného slovosledu, nie iba vzájomnú zámenu poradia dvoch výrazov, ide aj v tomto prípade o inverziu. V čom spočíva? V tom, že medzi členy, ktoré sú gramaticky spojené tzv. členskou spolupatričnosťou, sa dostal nejaký ďalší člen výpovede.

Uvedený typ inverzie máva aj niektoré ďalšie zvláštnosti. Niekedy je to popri postavení slovesa medzi členmi syntagmatického spojenia ešte inverzia častí tohto spojenia. Napr.:

povláčkou opásali *zdobnou* (Hviezdoslav); *ozveny* sa *duté* vlnia (Krasko).

Inokedy slovesný tvar stojí medzi časťami rozvitého atribútu:

u *Tvojej* som *zlatej knihy* (Krasko).

Zriedkavejšie je rozdelenie atributívnej syntagmy iným slovom:

i prišli v *nedeľný* zas *deň* (Hviezdoslav); obideš sa *pri dáte* aj *zabudnutom* (Krasko); *dve* však *ženy* zaplakali (Krasko); v *podvečer* mi raz *fialový* zašepala (Beniak).

Ako vidieť, ide predovšetkým o neplnovýznamové, pomocné slová. Rytmický impulz sa zdá pre takúto inverziu rozhodujúci.

Inverzia viacnásobného zhodného atribútu je ďalšou možnosťou pre básnickú aktualizáciu slovosledu. Ide zväčša o dvojice rovnocenných prívlastkov; početnejšie koordinatívne spojenia prívlastkov v postpozícii sme v rozoberanom materiáli nenašli. Tento typ je opäť charakteristickým znakom Mihálikovho verša, napr.:

nechže sú s nami v časoch *vítaných* i *zlých*; zvelebujúce život *krásny* a *zúfalý*; a teplo tváří *osleplých* a *starých*; v kuchyniach *mokrých* a *dusných*.

Poslednou možnosťou inverzie pri zhodnom prívlastku je kombinácia prívlastku rozvitého a viacnásobného. Mihálik aj v tomto prípade post-

ponuje iba viacnásobné zložky, kým rozvíjajúci člen ostáva na pôvodnom mieste, teda pred nadradeným výrazom. Napr.:

a ja svoj talent výbušný a prudký; a veru dodnes neviem zabudnúť / na tvoje oči mátožné a cudné.

Beniak kladie celý takýto atribút do postpozície:

kde je čas tvoj voňavý a horúci?

Prv ako začneme analyzovať inverziu nezhodného prívlastku, pozastavíme sa ešte pri zvláštnom prípade inverzie zhodného atribútu, ktorý vzniká za účasti nezhodného prívlastku. Nezhodný prívlastok stojí v takýchto spojeniach hneď za nadradeným výrazom, kým zhodný prívlastok (rozvíjajúci práve nezhodnú zložku rozvitého prívlastku) stojí až na konci. Napr.:

kľč zeme vráskavej (Mihálik); v tichej noci, za *splnu luny vífaznej* (Beniak); *sklon stebiel* bezmocných pod farchou klasobrania (Horov); a zbav nás *lásky ženy Lótovej* (Horov); *hlas brata svojho* v ňom už nepoznám (Horov); *hlas polníc* kovových do hniezd polnoci padá (Horov); *zásielky smútku* zakliateho (Rúfus).

Inverziu zhodného prívlastku možno v týchto príkladoch vysvetliť okrem iných príčin aj tým, že vzťah nezhodného prívlastku k nadradenému menu je gramaticky pevnejší ako vzťah medzi zhodným prívlastkom a menom. Preto ani nie je tento typ atributívnej inverzie osobitne výrazný.

Uvedený typ inverzie je v podstate variantom jedného zo spomínaných základných typov. Osobitne sme ho vyčlenili najmä preto, že sa stáva východiskom pre ďalšiu špecifickú inverznú figúru, ktorá vzniká pridaním zhodného atribútu pred nadradené meno. Jej zloženie je potom takéto: atribút, nadradené meno, meno (nezhodný prívlastok) a opäť zhodný atribút. Táto figúra je charakteristická pre Rúfusove výrazové prostriedky:

a krotké dlane otca môjho; v kalnom striebre nebies ospalých; tá plachá prosba dievčat bosých.

Od predchádzajúceho východiskového typu sa formálne málo odlišuje ďalší druh, v ktorom je síce tiež poradie meno — nezhodný atribút — zhodný atribút, ale zhodný atribút sa tu nevzťahuje na nezhodnú časť prívlastku, lež na nadradené meno:

vymiera v dialke *hlas zvona čistý* (Krasko); a to je *archa úmluvy dvojživotná* (Beniak).

Druhú skupinu inverzií atribútu predstavuje oblasť nezhodného prí-

vlastku. Vzťah nezhodného atribútu k nadradenému členu sa vyjadruje určitými gramatickými prostriedkami, pri ktorých zohráva závažnú funkciu aj postavenie, poloha tohto atribútu tesne za nadradeným členom. Poradie týchto dvoch komponentov sa niekedy označuje ako úplne gramatikalizované. Potom je pochopiteľná aj výraznosť inverzie v takomto spojení. Inverzia nezhodného atribútu sa vždy pokladá za poetizmus.

Základným typom v tejto skupine je inverzia holého nezhodného prívlastku. Vzťah medzi komponentmi spojenia sa inverziou výrazne aktualizuje. Tento typ je pomerne bohato zastúpený u väčšiny rozoberaných básnikov, preto ho nebudeme osobitne analyzovať ani dokladať. Iba konštatujeme jeho absenciu alebo zriedkavosť u J. Kráľa, Novomeského, Válka a Stachu.

Jeho variantom je spojenie, v ktorom je inverzne postavený nezhodný prívlastok rozvitý nejakým zhodným atribútom. Tento druh však nie je už taký všeobecný a vyskytuje sa iba vo veršoch niektorých básnikov;

černí tú, *uhoľných vlasov prúd?* (Smrek); vo víchriciach žitia, v *tvrdých časov boji* (Sládkovič); Ach, to je *mohutných nebies more* (Novomeský).

Príznačný je pre Mihálika:

žiaľ chudoby a *slepej lásky žiaľ*; tej *klamlivej romancie slová*; srdce mu neuspalo *veľkých slov šum, jesenných lesov, pozdnej krásy kŕče*.

Významovým a estetickým umocnením predchádzajúceho typu je spojenie, v ktorom k inverzii nezhodného prívlastku pristupuje aj inverzia rozvíjajúceho sa zhodného atribútu. Tu sa dostávame ku kvalitatívne novému druhu inverzie, ktorý možno nazvať zdvojenou inverziou. Kombinácia týchto dvoch druhov atributívnej inverzie stupňuje dynamickosť a napätie takéhoto výrazu. Napr.:

za *mena tvojho stupenie* (Hviezdoslav); v *ňom matky mojej tvár* (Smrek); tesknotou znejú *srdce našich zvuky* (Krasko); *pozdvihujú domova môjho štítu* (Mihálik); *mystiky starej rekvizity kostené* (Kostrá — v tomto prípade pribudla ešte ďalšia inverzia zhodného atribútu pri nadradenom výraze).

Formálne sa od posledného variantu odlišuje také spojenie, v ktorom je síce tiež poradie nezhodný atribút — zhodný atribút — nadradené meno, ale zhodný prívlastok sa syntakticky spája nie s nezhodným prívlastkom, ale s nadradeným substantívom. Pravdaže, v spojení ide potom iba o jednu inverziu. Napr.:

modlitieb dlhé sprievody . . . (Horov); prehrala *žalôb strmú škálu* (Rúfus); pre *kvetinky ostatný dych* (Sládkovič).

Aj v tomto type ide o básnicku veľmi účinnú inverziu. Jej sila vyplýva najmä z toho, že nezhodný atribút okrem antepozície pred nadradeným substantívom sa od neho aj vzdaluje, čím sa čiastočne oslabujú vzťahy medzi nimi, a tým sa na významovej rovine umožňujú rozličné nové asociácie a konotácie.

Obráteným poradím týchto dvoch prívlastkov pred nadradeným výrazom vzniká ďalší variant. Formálna zmena tu opäť vedie k dvojitej inverzii. Jednak sa nezhodný atribút dostáva pred nadradené substantívum, jednak sa narúša spomínaná členská spolupatričnosť zhodného prívlastku a nadradeného mena. Ide o takéto prípady:

driečne Detvy dievčiny (Sládkovič); bez *kalných sveta* prítokov (Hviezdoslav); *sta čiernym sopky* kráterom (Hviezdoslav); *hodil si ešte krvavý srdca* kus (Smrek); už anjel *mocným krídel* rozpätím (Beniak); vo *všetkých sveta* pásmach (Horov); z *bedárskej otcov* krvi (Rúfus).

Posledným bežnejším variantom tejto dvojitej inverzie pri jednom zhodnom a jednom nezhodnom atribúte je vzájomná výmena ich miest pred nadradeným menom alebo za ním: nezhodný atribút sa dostáva do antepozície, zhodný zasa do postpozície:

jak obrov riša odokliata (Hviezdoslav); nad *samôt* púšte *holé* (Rúfus); nie, ani *dúky* slávnosť *farebná* (Rúfus).

Pravda, je tu — podobne ako pri zhodných epitetách — ešte typ charakteristický pre Hviezdoslava, a to oddeľovanie nezhodného atribútu od nadradeného mena slovesom:

že raja zastal na prahu; *jak zmyslov* tiahne *lahký čln*; za svojej *ženy* vzbĺknul *česť*.

Aj v tomto prípade možno vlastne hovoriť o dvojitej inverzii.

Napokon prichádzame k zložitým modelom atributívnej inverzie, ktoré vznikajú kombináciou viacerých zhodných a nezhodných prívlastkov. Varieta typov je tu nielen potenciálne, ale aj reálne dosť veľká. Pristavíme sa iba pri niekoľkých charakteristických a frekventovanejších druhoch.

Ak sme na začiatku poznámok o inverzii nezhodného atribútu uvádzali typ, v ktorom sú nadradené meno a za ním postavený nezhodný prívlastok akoby „obložené“ dvoma zhodnými epitetami, treba uviesť aj opačný prípad, v ktorom sú naopak tieto dva členy oddelené od seba dvoma epitetami, z ktorých sa jedno spája s nadradeným výrazom celého spojenia, kým druhé zasa s nezhodným atribútom. Rozdiely sa tu vyskytujú aj v tom, že raz je na začiatku celého spojenia nadradený výraz, kým ne-

zhodný atribút je až na konci, druhý raz zasa opačne. Niekedy k tomu ešte pristupuje prítomnosť ďalšieho epiteta:

ty duša útrpná samaritánskych sklonov (Beniak); *oj, sokol sivý dokmášaných perutí* (Kostrá); *ozvenu dávnu našich vlastných srdc* (Smrek); *ulity šuškejúce stratených morských hlbín* (Horov) — *to žiaľov tajných velebné vrenie* (Sládkovič); *rozlúčky našej bóľny okamih* (Krasko); *tých očí leopardích divý pár* (Smrek); *až snom zas rozčeri dní dávnych stuhlé vrstvy* (Rúfus).

V posledných prípadoch (s nezhodným atribútom na začiatku) ide až o trojitú inverziu: antepozícia nezhodného prívlastku, jeho odlúčenie od nadradeného výrazu a inverzia jedného z epitet.

Špecifickým variantom trojitej inverzie je takýto Kraskov verš: *V tajnom srdca svojho kútku*.

Osobitný model viacrozmernej inverzie tvoria spojenia, v ktorých po mene a nezhodnom atribúte nasledujú dva zhodné prívlastky, prvý k nezhodnému prívlastku, druhý k nadradenému menu:

Ber farbu krvi mojej červenu (Smrek); *vyťahovať na žrd zástavu srdca svojho krvavú* (Smrek); *kvet krve prekliatej čistý a nevinný* (Kostrá)

Špecifickosť tohto typu vyplýva okrem samej inverzie aj z toho, že tu vedľa seba stoja dva zhodné atribúty, pričom každý z nich sa spája syntagmaticky s iným nadradeným členom.

Hoci tento rozbor rozmanitých druhov inverzie zahrnul pomerne mnoho variantov, ich výpočet a charakteristika sa tým zďaleka nevyčerpáva. Mnohé varianty sú iba jednotlivo zastúpené a niektoré ďalšie by iste ukázal úplnejší a širšie založený výskum. Sledovali sme najmä produktívne modely, ktoré sú aspoň u jedného básnika bohatšie zastúpené. Išlo síce väčšinou o charakteristické básnické typy inverzie, ale viaceré z nich (najmä v oblasti zhodného prívlastku) nie sú nemožné aj v iných oblastiach komunikácie. Vo vývine slovenskej poézie však existujú aj také typy inverzie — najmä u starších predstaviteľov našej poézie — ktoré sú výlučne básnické.

V prvom rade tu treba uviesť typ, ktorý vzniká za spoluúčasti inverzie predložky. V našej poézii ho uplatňuje najmä Hviezdoslav. Aj tento typ má niekoľko variantov. Prvým z nich je spojenie, v ktorom sa predložka dostáva medzi epiteton a nadradené substantívum. Tento variant nachádzame aj u niektorých ďalších básnikov. Príklady:

tak vďačnej trudnej zo zeme; keď došiel svojej do dediny; s tým vypil samý po spodok; beh zmiatli vlastnom na orloji; priam rušaj svojho do remesla!; bdie, bedlí horský na okres (všetko od Hviezdoslava); *zsinále na pery* (Krasko); *vždy*

hľadel *Tvoje na činy* (Lukáč); už *tisícročných po stopách* (Lukáč); jak medonosnú včelu *bludných po cestách* (Beniak).

V ďalšom variante stojí predložka medzi inverzne anteponovaným nezhodným atribútom a nadradeným menom. Ide tu zasa o dvojnásobnú inverziu. Príklady tohto druhu sa našli iba u niektorých básnikov:

zahvizdnúť *dolín do prielomu*; jas hviezd vzplál *mračien cez trhlíny* (obidva príklady od Hviezdoslava); a človek prahnúci *pokoja za náručou* (Rúfus).

Najkrajnejším prípadom takéhoto posúvania predložky sa ukazuje spojenie, v ktorom je inverzia zhodného epiteta, pričom medzi zložkami spojenia stojí predložka. Predložka tu vlastne prestáva byť „pred“-ložkou, lebo stojí až za substantívom, ku ktorému patrí. Príklady tohto druhu sú iba od Hviezdoslava:

a spomla *hrôzu na všetku*; narazil *stanie na pánovo*.

Práve na pozadí týchto druhov inverzie možno vysvetľovať (pravdaže, v súvislosti s rytmom) opakovanie predložky alebo jej variantu. V takýchto prípadoch stojí predložka i pred epitetom i pred jeho nadradeným substantívom:

jak z *vaječnej by zo štrupinky*; do *veľkej*, skvostnej *do svetlice* (Hviezdoslav).

Všetky uvedené varianty možno chápať iba vo vzťahu k rytmu, lebo na významovú výstavbu verša alebo vety nemajú priamy vplyv. Okrem toho ich bezpríznačkové poradie má natoľko gramatikalizovaný slovosled, že význam sám by ho nemohol zmeniť. Iba rytmus (niekedy spätý s rýmom) ako najzákladnejší činiteľ v poézii uvedených básnikov môže deštruktívne zasiahnuť do ustálenosti gramatických pravidiel. O tom, že tu nešlo o stylistické osobitosti, ale skôr o anomáliu, svedčí fakt, že sú tieto typy inverzie v kontexte slovenskej poézie viac raritou (hoci napr. u Hviezdoslava dosť rozšírenou) ako osobitným tvarovým prínosom. Niekedy bývajú okrem toho nie dosť vyváženým hatením komunikatívnosti textu.

Pomerne uzavretým variantom sú inverzie v prirovnaniach. Vyskytujú sa tu dva druhy. V prvom je inverzia častice *by* z porovnávacieho výrazu *jak by*:

jak obrovský *by* vztýčil štít, jak z *vaječnej by* zo škrupiny (Hviezdoslav).

V druhom prípade ide o vyňutie jedného slova z prirovnávacej časti

pred prirovnávacie slovo (*ako, sta*). Tento typ je príznačný pre Kraskovu poéziu:

hviezda jak bez neba, kvietok jak bez slnka, tráva jak bez rosy, škovránok jako ráno v trilnej piesni, príznaky sta z nirvány by, duch jak čísi špatnej vôle, nech je jasné snečný sta lúč.

Podľa Mistrikovho chápania inverzie tvorí osobitný typ zmena poradia v tzv. recipročnej syntagme (termín J. Ružičku — sponové alebo iné pomocné sloveso a meno). V základnom poradí je spona vždy pred „prisponovým“ výrazom. Inverzia súvisí v takomto spojení najmä s rytmom. V slovenskej poézii je bohato zastúpená. Niekoľko príkladov:

stredovek *bol* to, časy blažené (Smrek); ten obraz predsa celistvý *je* (Lukáč); to neprijemná pre teba *je* siesta (Lukáč); ach valčík z Onegina zvodný *je* (Beniak); ej, život krásny *je*, lež prudký máva spád (Kostrá); širokánske *sú* a plodné / znamenia (Stacho); a človek predsa slabý *je* (Rúfus).

V rámci tejto koncepcie sa za inverziu nepokladajú bežné zmeny poradia subjektu a predikátu. V skúmanom materiáli sa však vyskytujú isté prípady rozdelenia subjektu a predikátu, ktoré patria medzi inverzie: *noc kam prišla; hmlý kde v čierne hory vtiahli* (Krasko). Zvláštnosť týchto prípadov spočíva v tom, že vzťažný výraz, ktorý je v istom zmysle hranicou vety, stojí tu až na druhom mieste. Nejde tu teda v prvom rade o inverziu subjektu a predikátu, ale o inverziu medzivetného výrazu a subjektu. Tento typ inverzie je však v slovenskej poézii celkom osiho-tený.

Rozborom materiálu, reprezentujúceho takmer všetky prúdy v dejinách našej poézie, zistili sme celú sústavu modelov a variantov inverzie. Ukázalo sa, že sa uplatňuje nielen jednoduchá, ale aj dvojnásobná a trojnásobná inverzia. Zároveň sa zistilo aj využitie jednotlivých typov. Isté modely sa ukázali ako veľmi produktívne, kým iné sú charakteristické iba pre niektorého z básnikov, prípadne sú celkom ojedinelé. Nazdávame sa, že hoci sme sa upriamili iba na výrazovú stránku inverzie a funkčných súvislostí sme sa dotýkali iba sporadicky, môžeme pokladať inverziu za jeden z typov básnického mikrokontextu, ktorý charakterizuje básnickú reč jednotlivých poetov. Po prihliadnutí k výsledkom rozborov možno z hľadiska uplatnenia inverzie takto charakterizovať inverzie sledovaných básnikov: J. Kráľ — jednoduchá inverzia holého zhodného atribútu; Sládkovič — pristupujú už zložitejšie inverzie nezhodného atribútu; Hviezdoslav — príznaково veľký výskyt inverzie zhodného i nezhodného atribútu, inverzia predložky, inverzia prirovnávacieho slova, rozdelenie tesných

syntagmatických spojení inými slovami (najmä slovesom); Krasko — inverzia v prirovnaniach, inverzia predložky, niektoré zložité druhy inverzných figur; Smrek — základné typy a niektoré zložitejšie prívlastkové inverzie; Lukáč — základné typy, inverzia predložky, inverzia v zloženom predikáte; Beniak — niektoré typy kombinovaných prívlastkových inverzií; Novomeský — výrazný ústup inverzií každého druhu, zriedkavo iba základné typy; Kostra — najmä jednoduché atributívne inverzie, ojedinele aj zložitejšie kombinácie; Horov — výrazne iba figúra s inverziou epíteta pri postponovanom nezhodnom atribúte, ináč len základné typy; Mihálik — najmä inverzie rozvitých a viacnásobných atribútov, inverzia rozvitého nezhodného prívlastku; Válek — zriedkavo iba základné typy; Stacho — v porovnaní s inými takmer zánik inverzie; Rúfus — najväčšia pestrosť typov, zastúpené sú všetky produktívne modely, zriedkavejšie aj okrajové varianty.

Bibliografia

BUJNÁK, P. — MENŠÍK, J.: Slovenská poetika. 2. vyd. Praha, Štátne nakladateľstvo v Prahe 1928. 272 s.

MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 276 s.

ORAVEC, J.: Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie IV, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 63.

ŠTĚPÁNEK, V. a i.: Teorie literatury. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1965. 196 s.

Milan Majtán

CHOTÁRNE NÁZVY VETNÉHO TYPU

Z typologického hľadiska možno slovenské a slovanské chotárne názvy a zemepisné názvy vôbec členiť na priame, ktoré objekt priamo pomenávajú a ich základný tvar je v nominatíve, napr. *Slatina*, *Konopiská*, *Záľužie*, *Dlhé nivy*, *Bartkov laz* a pod., a na nepriame, pomenávajúce objekt pomocou iného objektu alebo podľa nejakej okolnosti súvisiacej bezprostredne s pomenúvaním, so vznikom názvu, napr. *Za potokom*, *Pri križi*, *Kde Paľa zabili* a pod. (Šmilauer, 1963).

Typologicky výrazne odlišenú skupinu zemepisných názvov tvoria predložkové názvy, ktoré nepomenávajú objekt priamo, ale ho označujú polohou k inému významnejšiemu, vlastným menom pomenovanému alebo nepomenovanému objektu (v daktorých prípadoch aj k objektu, ktorý dnes

už neexistuje), lokalizujú ho vzhľadom na tento objekt a súčasne na miesto pomenovania, na miesto vzniku názvu. Nejde teda o obyčajné vyjadrenie momentálneho priestorového vzťahu hovoriaceho ako v apelatívnych predložkových konštrukciách, ale o konštantný priestorový vzťah vzhľadom na miesto vzniku názvu (Majtán, 1971).

Rovnako dobre možno vyčleniť osobitnú skupinu nepriamych predikatívnych (vetných) názvov, ktorými sa pomenúva objekt podľa nejakej udalosti, ktorá sa na tom mieste odohrala a motivovala vznik názvu. Názov tvorí predikatívna syntaktická konštrukcia, ale to nijako nenaruša propriálnosť týchto názvov, lebo fungujú práve tak ako iné názvy.

Na Slovensku sa vetné názvy vyskytujú iba sporadicky, najviac dokladov máme z južnej časti stredného Slovenska. Sú to názvy: *Kde Ciglána zabilo*, *Kde hajdúcha sfali*, *Kde haviarov zarútelo*, *Kde kobola zdochla*, *Kde koliesko skackalo*, *Kde krava na kameň stupela*, *Kde o Jáne drozd zamrzol*, *Kde Rózka zamrzla*, *Kde sa čertovi vrece roztrhlo*, *Kde voda z kameňa padá* (všetko Pukanec, okr. Levice) (porov. aj Kupčok, 1900); *Kde voda padá* (Harmanec, okr. Banská Bystrica); *Kde sa žentica vylála* (Krivá, okr. Dolný Kubín) (porov. aj Habovštiak, 1970); *Kde páča* (páča = pozerajú, podľa miestnej tradície na tom pahorku mali zeme-merači pri komasácii v minulom storočí prístroj, teodolit, do ktorého pozerali — Drienovo, okr. Zvolen), *Kde Paľa sfali* (Cerovo, okr. Zvolen); *Kde Paľa zabil* (Sucháň, okr. Zvolen); *Kde sa Zavoďanove kone poválali* (Vaľkovo, okr. Lučenec); *Kde sova leží* (Jedlinka, okr. Bardejov).

Vetné názvy tohto typu sa vyskytujú aj v macedónčine. hoci aj tam sú zriedkavé. V monografii o zemepisných názvoch prespansko-ochridskej oblasti zo súboru 7010 názvov je iba 5 vetných názvov: *Kaj što leži vodana* (Kde voda stojí), *Kaj što skokat vodana* (Kde voda „skáče“), *Kaj vodana što virit* (Kde voda pramení, vyviera), *Kaj klajnceto što dzrdzori* (Kde studnička zurčí — Pri studničke, ktorá zurčí?) (Pjanka, 1970).

Iné typy vetných názvov poznáme z bulharčiny: 1. *Viri se voda* (Vyviera voda — Steká voda?). *Pađa orli* (Sadajú orly). 2. *Deri-magare* (Oder somára z kože), *Poseri ploča* (Oser tlapkavý kameň) (Zaimov, 1956).

Z ruštiny sa uvádzajú chotárne názvy s vetnými konštrukciami *Nikolskoje čo na Boju* (= čo je), *Spas čo na Nudale*, *Voskresenskoje čo na Musore* (Rospond, 1957).

Vznik vetných názvov uvedeného typu možno vyložiť z elipsy určovaného člena, teda (miesto, objekt), kde sa niečo deje, kde sa niečo stalo. Podobne vznikli adjektívne názvy typu *Dlhá* (zem), *Bartkovo* (pole) a vari aj predložkové názvy typu (pole) *Za potokom*, (lúka) *Pri ceste* a pod. Máme doklady názvov aj v tejto východiskovej podobe, napr. *Stará maša, kde sa ruda léla* (Sirk, okr. Rožňava), *Železnička, kde Golibu zabilo* (Mátraszent-

imre, Maďarsko) (Blanár, 1950), ale tu nejde o nepriame vetné názvy, lebo základným členom názvu je substantívum v nominatíve (*maša, železnička*) a veta, vedľajšia veta prívlastková je iba atribútom, určujúcim členom, rovnako ako v názvoch typu *Lúžky za cestou* je predložková konštrukcia iba atribútom.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že ide o náhodne použité konštrukcie, ktoré predstavujú iba prívlastkové vedľajšie vety typu *boli sme kosiť lúku, kde Ciglana zabilo*, alebo po elipse predmetu príslovkové vedľajšie vety miesta, napr. *boli sme kosiť, kde Ciglana zabilo*. Propriálnosť týchto názvov naznačuje aj možnosť použiť ich napr. pri odpovedi na otázku: *Ako sa nazýva to miesto (objekt)?* A nie bez významu je aj skutočnosť, že vetné názvy tohto typu žijú viac desaťročí, aj keď udalosť, podľa ktorej dostal objekt názov, už nie je podrobnejšie známa.

Vetné názvy sa nedajú ohýbať. Aj táto vlastnosť ich spája s predložkovými názvami, lebo aj tie namiesto pravidelnej paradigmy môžu sa vyskytovať iba v troch podobách (*Za potokom, Za potok, Spozna potoka*), z ktorých základná je podoba so statickým významom a podoby s dynamickým významom sú iba fakultatívne. Neohýbatelnosť vetných názvov je nevýhoda, ktorá pravdepodobne určuje aj ich malú frekvenciu a ktorá dáva podnety aj k ich ďalšiemu vývinu. Z niektorých vetných názvov vznikajú už akési „kompozitné“ názvy, ako sú *Kravakameň < Kde krava na kameň stupela, Kameňvoda < Kde voda z kameňa padá*, ktoré sa dajú ohýbať, ako na to upozornil S. Mazúr v diskusnom príspevku na IV. slovenskej onomastickej konferencii, ktorá bola v dňoch 9.–10. novembra 1971 v Bratislave.

Vo vetných názvoch (alebo v apelatívnych konštrukciách tohto typu) má pravdepodobne svoj pôvod aj osobitný druh predponových názvov, ako sú *Demlynisko* (kde [bolo, je] mlynisko), doložené z obce Kotešová, okr. Žilina, *Dedrahovica* (Červeňany, Šuľa, okr. Veľký Krtíš).

Vetné názvy ako osobitný typ slovenských chotárnych názvov nie sú u nás bežne známe, rovnako ako termín predikatívny, vetný názov. A. Habovštiak použil termín chotárny názov verbálneho typu (Habovštiak, 1970.) Preto sme na tento typ názvov osobitne upozornili.

Bibliografia

BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomestných mien v Maďarsku. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 54, 111.

HABOVŠTIK, A.: Oravské chotárne názvy. 1. vyd. Banská Bystrica. Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 26.

KUPČOK, S.: Pukanec a jeho chotár. Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 3, 1900, s. 90.

MAJTÁN, M.: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 41–48.

- PJANKA, V.: Toponomastikata na Ochridsko-prespanskiot bazen. 1. izd. Skopje, Institut za makedonski jazyk „Krstе Misirkov“ 1970, s. 285.
- ROSPOND, S.: Klasifikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. 1. vyd. Wrocław, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1957, s. 49.
- SMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 9.
- ZAIMOV, J.: Niektóre osobliwosci bułgarskiego słowotwórstwa toponimicznego. Onomastica, 2, 1956, s. 258–259.

Emil Tvrdoň

O VYUŽITÍ ÚVODZOVIEK V BELETRII A PERIODICKEJ TLAČI

Pravidlá slovenského pravopisu (1971) v piatich bodoch a dvoch poznámkach (§ 174) zhrňajú podmienky použitia, nepoužitia alebo prípadného použitia úvodzoviek: priama reč, doslovný citát, výrazy príznačné pre prostredie alebo ľudí, ironické výrazy a tie, ktoré sa používajú v akomkoľvek inom zmysle ako obyčajne, výrazy v nezvyčajnej gramatickej platnosti; pri krátkych citátoch, keď je uvádzacia veta pred citátom, niekedy sa úvodzovky nepíšu; názvy kníh, časopisov, umeleckých a vedeckých diel ap. píšu sa obyčajne bez úvodzoviek, ale v prípade potreby možno ich použiť.

Najprv zistíme, aké typy úvodzoviek sa používali a používajú vo vydavateľskej praxi. V Gramatike slovenského jazyka (Letz, 1950) sa píše: Okrem riadnych úvodzoviek („“) upotrebúvajú sa aj osobitné úvodzovky („‘ a » «“).

V beletrii, časopisoch a novinách objavuje sa však ešte ďalší, štvrtý spôsob písania: namiesto úvodzoviek sú v priamej reči pomlčky, ktoré sa využívajú takto:

a) len na začiatku priamej reči:

- Čo by pani povedala?
- A čo by mohla povedať?
- Že sa túlam po nociach. (Jesenský, 1958)

b) na začiatku a na konci priamej reči, ak nasleduje uvádzacia veta:

- Žandári, konajte si povinnosť! – zavreští Pančucha. (Hečko, 1960) – A Magát by horu kúpil? – spytuje sa Zuza richtára. (Jilemnický, 1962)

c) na začiatku ďalšieho úseku priamej reči po uvádzacej vete, ale nie na konci, ak sa ním končí výpoveď:

— Ktože sa to zase vlečie? — zabručal rozmrzene. — Nikdy nemá človek po-koja. (Cajak, 1954)

Obidva spôsoby písania úvodzoviek (so znakom — i „“) vyskytujú sa v praxi popri sebe tak často, že nemožno zistiť, ktorý z nich je frekventovanejší. Isté však je, že úvodzovky typu » « sa nevyužívajú vo väčšej miere. V takýchto úvodzovkách sme našli citát z vyhlásenia ÚV KSC nad hlavičkou novín Spravodaj, 1971, č. 8.

Tam, kde sa v priamej reči používajú znamienka — —, často sa kombinujú s úvodzovkami „“, ktorými sa označuje priama reč, ak ide o roz-mýšľanie postavy, reprodukciu inej priamej reči, ktorá sa konala v mi-nulosti, monológ, citáty a úryvky z tlače a pod.

„Tu niečo nie je v poriadku.“ uvažoval. (Nedeľná Pravda, 1971) — Mal som dnes taký mrzký sen, že sa mi po celom tele pot lial. — rozpráva vo svojej krčme Čečetka. — Ráno sa ma baba pýta: „A ty prečo si sa v noci zviljal a vzdychal? Ani som ťa zobudil nemohla.“ hovorí. „tak ťa to držalo.“ (Jilem-nický, 1962) — „Keby mŕtvola bola v takomto zohavenom stave ležala na brehu do utorka večera.“ píše „L'Étoile“, „boli by sa našli na brehu stopy po vra-hoch.“ (E. A. Poe, prel. A. Kuzmány, 1959).

Ak sa typy úvodzoviek kombinujú (ako sme to práve opisali), úvodzovky „“ sa využívajú v zmysle § 174. 1. Pravidiel slovenského pravopisu.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa nespomína písanie úvodzoviek v rámci iných úvodzoviek. V praxi sa stretávame s dvojakým poňatím: v úvodzovkách typu „“ tie isté úvodzovky alebo úvodzovky „“. Niekoľko príkladov:

„Všeličo — postava boxera v televíznom filme „Ring voľný“, učiteľ v insce-nácii „Cesta zarúbaná“... Ako herec ešte stojím pred akýmisi pootvorenými dverami, do ktorých by som rád vstúpil. Umenie neznáša fanfáry.“ (Slovenka, 1971) — „Je to takzvaná „magická látka“, ktorá sa vyznačuje nezvyčajnou schop-nosťou mnohonásobne zvyšovať účinok iných otravných látok.“ (Expres, 1971)

S druhým chápaním sa stretávame častejšie a je viac oprávnené aj z hľadiska presnosti, ale nachádzame i nedôslednosti, napr. vynechanie posledných úvodzoviek:

Riaditeľ... povedal: „Za posledných päť rokov privandrovalo k nám asi tri-tisíc slonov z Rodézie a Mozambiku, kde ich domorodci nemilosrdne lovia pre mäso a kly. 3000 slonov — to je príliš veľa... Musíme to robiť. Je to hrozná,

ale musíme slony zabíjať. Oficiálny názov pre takúto akciu je ‚culling‘ čo značí ‚výber‘ [“]. (Svet socializmu, 1971)

V Slovenskej mluvnici (Damborský, 1930) je tiež zmienka o troch typoch úvodzoviek a podáva sa príklad, v ktorom sa kombinujú dva z nich:

Rečník hovoril: „Heslom Palackého boli slová: ‚Svoj k svojmu, a vždy dľa pravdy.‘“

Prihovárame sa za tento spôsob písania — je prehľadnejší a ako vidieť, aj samotná prax si ho vyžaduje.

Poznáme teda štyri typy úvodzoviek,* ktoré sa nerovnako využívajú, ba aj ich frekvencia je rozmanitá. Najfrekvencovanejšie sú úvodzovky „“, ktoré môžeme nájsť vo všetkých prípadoch citovaných Pravidlami. Úvodzovky ‚ ‚ existujú len v rámci predchádzajúcich, ale tiež v každej pozícii, no vo frekvencii stoja až za znakmi — —, ktoré nachádzame iba v dialógoch; o ich písaní platia iné pravidlá. Zriedkavejší je výskyt úvodzoviek » «.

Úvodzovky nachádzame v beletrii a populárnej i dennej periodickej tlači v oveľa širšej miere, než na to poukazujú Pravidlá slovenského pravopisu. Práve priveľmi všeobecný výklad tejto príručky umožňuje často používanie úvodzoviek i tam, kde je ich výskyt logicky, ekonomicky a esteticky nadbytočný.¹

V Pravidlách slovenského pravopisu by mali byť zaznamenané všetky typy úvodzoviek v zmysle našich doterajších poznámok, ale aj poučka o kombinácii rozličných typov úvodzoviek. Veď ide o praktickú príručku pre široké vrstvy používateľov jazyka.

Bibliografia

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 5. vyd., opr. a značne dopl. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930. 1. diel, s. 104, 2. diel, Skladba, s. 90—91.

DVONČ, L.: Presila veľkých písmen a úvodzoviek. Slovenská reč, 32, 1967, s. 367—371.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1950, s. 97.

MLACEK, J.: Poznámky k písaniu úvodzoviek. Slovenská reč, 27, 1962, s. 349—352. Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. zrevid. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 100—101.

UHLÁR, V.: Písať mená kníh, časopisov, novín, článkov, umeleckých diel v úvodzovkách? Slovenská reč, 17, 1951/1952, s. 162—164.

* Pozn. redakcie: Okrem zriedkavých úvodzoviek typu » « sa niekedy vyskytujú aj úvodzovky « », ktoré tu autor nespomína. Ide vlastne o grafický variant úvodzoviek, ktoré L. Dvonč (1967) nazýva šípkovými.

¹ Na tieto otázky upozorňovali už V. Uhlár (1952) a J. Mlacek (1962).

DISKUSIE

Ján Sabol

K PROBLEMATIKE SAMOHLÁSKY *ä* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1.0. Samohláska *ä* patrí medzi tie jednotky zvukového systému spisovnej slovenčiny, o ktorých sa v našej jazykovednej literatúre hodne diskutovalo (porov. napr. Peciar, 1941/42 a; 1941/42 b; 1965, s. 29–30; Liška, 1964, s. 201–202; Dvonč, 1965 a, s. 146–150; 1965 b; Král, 1966, s. 331; 1971, s. 187–188; Pauliny, 1968, s. 74–76 a viacerí iní autori. Skutočnosť, že samohláska *ä* má v spisovnej slovenčine veľmi malú frekvenciu (Sabol, pozíciu v komplementárnej distribúcii práve so samohláskou *a* (dievča) a že kodifikačné príručky dovoľujú realizovať túto samohlásku aj ako [e], resp. [a] (napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1970, s. 17–18), vyvolávala časté úvahy o ortoepickej, fonetickej, fonologickej, ale i pravopisnej problematike tohto vokálu.

Za najdôležitejšie pokladáme skúmanie miesta *ä* v rámci systému, teda jeho fonologickú problematiku. Š. Peciar (1941/42 a, 1941/42 b) vyslovil názor, že *ä* v slovenčine nemožno pokladať za osobitnú fonému najmä preto, že v spisovnom jazyku niet preukazných dvojíc slov, resp. tvarov, ktorých význam by sa diferencoval iba opozíciou *ä* – *a*, *ä* – *e* (dvojice *mät* – *mať*, *mätiem* – *metiem*, *pomätený* – *pometený* autorovi nestačia). S týmto názorom polemizoval E. Pauliny (1968), konštatujúc, že hoci fonéma *ä* má veľmi malé funkčné zaťaženie, „fonologické odôvodnenie jej existencie ako kombinátorneho variantu je naskrze nevhodné“ (s. 74). Fungovanie *ä* ako osobitnej fonémy dokazuje aj na pozadí diachronie.

1.1. Pri zisťovaní fonologickej platnosti *ä* treba ponajprv vylúčiť to postavenie, v ktorom tento vokál nemôže stáť v opozícii proti dvom zvukovo najbližším samohláskam (*e*, *a*); je to pozícia v pádovej submorféme typu *dievča*¹ (*žriebä*) a v odvodeninách na *-ätko*, *-äci* (*žriebätko*, *žriebäci*). Vokál *ä* je v týchto prípadoch s *a* v komplementárnej distribúcii (3. Trubeckého pravidlo) (Trubetzkoy, 1939, s. 44–46), nemožno tu teda použiť komutačný

---

¹ Ide o nom./ak. sg. V ostatných pádoch sa toto *ä* presúva do tzv. interfigovanej morfy. K tomuto termínu pozri Horecký (1964, s. 34).

test (2. Trubeckého pravidlo) (ibid., s. 44). Skutočnosť, že *ä* je v tejto pozícii v komplementárnej distribúcii práve so samohláskou *a* (*dievča*) a že *ä* sa tu vyskytuje iba po uzavretej, homogénnej skupine foném, zatiaľ čo vokál *a* po konsonantických fonémach rozličného charakteru, má dosah pre morfonologickú rekonštrukciu *ä* podľa tzv. silnej pozície ako *-A*.²

1.1.1. Ukazuje sa teda jednoznačne, že funkčne (fonologicky) sa dá využiť len *ä* stojace v iných morfédoch. Pozíciou maximálneho rozlíšenia je tu postavenie po *p, b, m, v*. Po týchto spoluhláskach sa vyskytujú aj tie dve fonémy, ktoré stoja k *ä* zvukovo najbližšie (*e, a*); ide teda o protiklady *pä, bä, mä, vä* — *pe, be, me, ve; pä, bä, mä, vä* — *pa, ba, ma, va*.

1.1.2. Zdá sa nám, že fonémy *ä* — *a* sú fonologicky bližšie ako *ä* — *e*. Ak by sme vyšli z Paulinyho interpretácie fonologických vlastností slovenských vokálov (op. cit., s. 61–64), vzťah *ä* — *a* by sa vyjadril iba protikladom jednej vlastnosti (ostroť — tuposť):

	<i>ä</i>	<i>a</i>
vokálnosť	+	+
konsonantnosť	—	—
okrajovosť	+	+
kompaktnosť	+	+
tuposť	—	+

Okrem toho skĺbenosť vzťahu *ä* — *a* je daná komplementárnou distribúciou v istých typoch morfédoch (porov. 1.1).

Vzťah *ä* — *e* môžeme vyjadriť takto:

	<i>ä</i>	<i>e</i>
vokálnosť	+	+
konsonantnosť	—	—
tuposť	—	—
okrajovosť	+	—
kompaktnosť	—	0

Vzťah *ä* — *e* je teda daný protikladom okrajovosť — stredovosť, avšak *ä* sa zároveň zúčastňuje na protiklade kompaktnosť — difúznosť, zatiaľ čo

² Vychádzame tu z koncepcie moskovskej fonologickej školy. O tejto metóde a o jej využití pri skúmaní pádových submorfédoch slovenských substantív porov. v autorovej štúdií (Sabol, 1968). Podľa uvedenej koncepcie sa v týchto prípadoch v rovine systému vyskytuje fonéma (morfonéma) *-A* (ibid., s. 49).

Na námietku v recenzii tejto našej štúdie (Peciar, 1971, s. 106) treba pripomenúť, že termín „rekonštruovať“ sa používa pri vymedzovaní konštruktov na paradigma-tickej osi jazyka.

pri e táto opozícia neprichádza do úvahy. Pri dvojici *ä – e* by sme teda mali hovoriť skôr o kontraste ako o protiklade.³ Skutočnosť, že v spisovnej výslovnosti sa realizuje namiesto *ä* aj *e* a že sa cudzie *ä* substituuje hláskou *e* (Dvonč, 1965 a, s. 148), však potvrdzuje veľmi tesný vzťah medzi týmito dvoma vokálmi, a preto pri komutačných testoch treba hľadať príklady aj na túto opozíciu.⁴

1.1.3. Hoci samohláska *ä* má v spisovnej slovenčine veľmi malú frekvenciu, môžeme popri dvojiciach slov a tvarov na protiklad *ä – a*, *ä – e*, zaznamenaných v 1.0, uviesť ďalšie:

ä – a: *mäsový – masový* (Horecký, 1971), *mäsiek – masiek* (*mäskám – maskám . . .*), *mäty – maty*, *mätový – matový*, *mätný – matný*, *pästička – pastička*, *päty – paty*;

ä – e: *päťka – Peťka*, *mäty – mety*, *vysväcovať – vysvecovať*, *zvädia* (od bás. *zvädiť*) – *zvedia* (od *zvedieť*).⁵

2.0. Samohláska *ä* sa v spisovnej slovenčine vyslovuje dvoma variantmi [ä/e], v prípadoch uvedených v 1.1 sa môže vysloviť dokonca s tromi variantmi [ä/e/a] (Pravidlá, 1970, s. 18; Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 69; Dvonč, 1965 b, s. 138–139). V type *žriebä* (a v odvodeninách) – ako sme konštatovali – sú jednotlivé zvukové segmenty morfémy viazané komplementárnou distribúciou; nejde tu o nijaké komunikačné riziko, preto sú tu možné až tri výslovnostné variácie.⁶ Aj v ostatných morfédoch (vzhladom na veľmi nízku frekvenciu *ä*, a teda aj na jeho malé fonologické zaťaženie je toto riziko veľmi malé; je tu možná výslovnostná variácia [ä/e]).

3.0. Hoci L. Dvonč konštatuje, že „ďalšie slová, v ktorých základoch by sa vyskytovala hláska *ä*, nepribúdajú“ (1965 a, s. 148), predsa v Slovenskom poľovníckom názvosloví (1966) sme našli zaujímavé nové

³ O termínoch *protiklad* a *kontrast* porov. Pauliny (op. cit., s. 26–29).

⁴ Podľa naznačeného postupu boli by v protikladovom vzťahu aj fonémy *ä – i* (kompaktnosť – difúznosť). Artikulačné, akustické a percepčné osobitosti týchto dvoch vokálov sú však podstatne diferencovanejšie ako pri *ä – e*. A zároveň nie je problémom nájsť na protiklad *ä – i* príslušné dvojice (*mäsový – misový*, *väzy – vyzy*, *pripät – pripit*, *napät sa – napit sa*, *mädliť – mydliť*, *mät – myt*).

⁵ Ukazuje sa, že nijako neobstojí konštatovanie Š. Peciara (1941 42b, s. 147): „Ani mne, ani nikomu inému sa nepodarilo ani nepodarí v spisovnej slovenčine alebo v tých slovenských nárečiach, ktoré boli vzaté za základ spisovnej reči, nájsť také slovné dvojice, ktoré by dokázaly, že spisovné slovenské *ä* je fonéma.“

⁶ L. Dvonč (1965b) konštatuje, že pri výslovnosti *s a* v type *žriebä* ide „o zjednotenie výslovnosti odvodzovacej prípony“ (s. 138). A ďalej: „Je na mieste otázka, či tu azda nezvífazi výslovnosť *s e*. Nazdávam sa, že prekážkou pre uplatnenie sa tejto výslovnosti je morfológický systém podst. mien str. rodu . . . Vedomie príslušnosti týchto slov do vzoru ‚*dievča*‘ je podľa našej mienky natoľko silné, že povedie k vyrovnaniu slov typu ‚*dievča*‘, t. j. k zmene koncového *ä* v slovách *žriebä*, *bábä* a pod. na samohlásku *a*“ (ibid., s. 138–139). – Nazdávame sa, že výslovnosť *s [a]* v týchto prípadoch má už morfonologické príčiny: ide o „manifestáciu“ morfonémy -A (porov. 1.1).

slovo *bákanie* („hlasy srnčej alebo jelenej zveri, vyvolávané vzrušením; znejúce ako 'bä' alebo 'ä'" — s. 10); treba tu teda predpokladať aj východiskové sloveso *bäkať*, príp. aj ďalšie odvodeniny. Pretože ide o slovo onomatopoického základu, predstavuje zaujímavú problematiku aj z hľadiska jazykového znaku. Je známe, že onomatopoeje tvoria jednu zo skupín slov, v ktorých sa narúša arbitrážnosť jazykového znaku vzhľadom na to, čo označuje.⁷ Ide tu o „priame“ zapojenie na istý akustický signál objektívnej reality a jeho adekvátne jazykové zachytenie. Pravda, ani v tomto prípade sa nemôže obchádzať oblasť označovaného, designatum; signál prechádza cez filter systému príslušného jazyka. Aj v prípade onomatopoej ide len o „symbolicky zrekonštruované napodobňovanie“ (Avefan, 1968, s. 167), preto ani nemajú absolútne rovnakú montáž pomocou zvukových prostriedkov v jednotlivých jazykových systémoch. Aj v našom prípade sa príslušný zvuk zachytáva fonémou slovenského jazykového systému, ktorá k nemu stojí najbližšie (ä). Tieto úvahy však majú dosah aj pre jazykovú prax: v tvaroch *bäkať*, *bäkanie* sa žiada iba jednoznačná realizácia s [ä].⁸

3.1. Kodifikovaním uvedených výrazov sa dostáva ä do slovenského systému po spoluhláske b aj v korenných morfémech (doteraz sa ä po b vyskytovalo iba v slovotvorných príponách, tu však bolo komplementárne viazané — porov. 1.1). Je to zároveň druhý prípad, keď sa v dnešnej spisovnej slovenčine objavuje ä nie ako striednica za psl. ę (dosiaľ to bolo iba v slove *Demänová* a v jeho odvodeninách).

4.0. Na základe našich úvah môžeme vzťah medzi hláskou [ä] a príslušnými fonologickými (morfonologickými) konštruktmi v spisovnej slovenčine graficky zachytiť takto:

fonéma (morfonéma)	Ä		A
hláska	[ä] (bäkať)	[ä] — [e] (mäso)	[ä] — [e] — [a] (žriebä)

5.0. V našom diskusnom príspevku sme sa usilovali spresniť doterajšie poznatky o mieste ä v slovenskom fonologickom systéme a zároveň sme novým spôsobom naznačili vzťah medzi hláskou [ä] a príslušnými konštruktmi. Okrem toho sme sa pokúsili z hľadiska systému interpretovať ä v nových výrazoch *bäkať*, *bäkanie*. Nazdávame sa, že by sa tieto výrazy

⁷ O arbitrážnosti jazykového znaku z tohto hľadiska porov. napr. Erhart (1965, s. 6); Barthes (1967, s. 93—94).

⁸ Na túto výslovnosť sme upozornili už v recenzii cit. publikácie (1968).

mali zachytiť v budúcich vydaniach našich kodifikačných príručiek s uvedením ich jednoznačnej výslovnosti s [ä], ako sme sa to na pozadí jazykového systému pokúsili vysvetliť.

K ПРОБЛЕМАТИКЕ ä В СЛОВАЦКОМ ЛІТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Автор стремится уточнить существующие положения о месте гласного ä в словацкой фонологической системе и по-новому определить отношение между звуком ä и соответствующими ему конструктами. Кроме того автор пытается интерпретировать с точки зрения системы гласный ä в новых словоформах *bäkať, bäkanie*.

Bibliografia

- AVETĀN, E. G.: *Priroda lingvističeskogo znaka*. 1. izd. Jerevan, Izdatel'stvo Mitk 1968, 224 s.
- BARTHES, R.: *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*. 1. vyd. Praha, Československý spisovatel 1967, 148 s.
- DVONČ, L.: K diskusi o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. *Slovenská reč*, 30, 1965, s. 143–153. (1965 a)
- DVONČ, L.: K otázke ä v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 136–141. (1965 b)
- ERHART, A.: *Základy obecné jazykovědy*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1965, 164 s. (rotaprint)
- FINDRA, J.: *Frekvencia foném v ústnych prejavoch*. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84–95.
- HORECKÝ, J.: *Morfematická štruktúra slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 194 s.
- HORECKÝ, J.: *Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny*. 1971 (rukopis).
- KRÁL, Á.: *Problémy slovenskej ortoepie*. *Slovenská reč*, 31, 1966, s. 325–335.
- KRÁL, Á.: *Pravopis, výslovnosť a ortoepická kodifikácia*. *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 182–191.
- LIŠKA, J.: *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*. *Slovenská reč*, 29, 1964, s. 193–210.
- PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 128 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 596 s.
- PECIAR, Š.: *Slovenské ä nie je samostatnou fonémou*. *Slovenská reč*, 9, 1941/42, s. 33–41. (1941/42 a.)
- PECIAR, Š.: *Ešte raz: slovenské spisovné ä nie je fonéma*. *Slovenská reč*, 9, 1941/42, s. 141–147. (1941/42 b.)
- PECIAR, Š.: *Prispevok do diskusie o pravopise*. *Slovenská reč*, 30, 1965, s. 22–32.
- PECIAR, Š.: *Jazykovedný zborník*. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, 187 s. (rec.) *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 105–108.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Red. Š. Peciar. 10. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, 424 s.
- SABOL, J.: *Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie*. *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 13–25.

SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Acta Facultatis Philologicae Universitatis Salfaricanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. Red. J. Dzuranda. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43–53.

SABOL, J.: Slovenské poľovnícke názvoslovie a jazyková kultúra (rec.). Poľovníctvo a rybárstvo, 20, 1968, č. 3, s. 10–11.

Slovenské poľovnícke názvoslovie. 1. vyd. Red. I. Masár. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1966. 96 s.

TRUBETZKOY, N. S.: Grundzüge der Phonologie. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 7. Prague 1939. 271 s.

Július Rybák

POZNÁMKY K OPOZÍCII SLOV *tuto* — *tuhľa*, *tamto* — *tamhľa*

1. Pri čítaní knihy H. Suttona *Karieristi*, ktorú z angličtiny do slovenčiny preložil J. Trachta, sme sa stretli s nezvyčajne („okate“) dôsledným používaním slov *tuhľa*, *tamhľa* namiesto možných *tuto*, *tamto*, prípadne *tu*, *tam*. Porovnajme:

T a m h ľ a: „Máte vodičský preukaz?“ „Áno.“ povedala, rýchle si rozvážiac situáciu, „ale je v aute. Auto mám *tamhľa* na druhej strane ulice,“ ukázala neisto na druhú stranu. — Jednako spočiatku nič nevidela. Ale *tamhľa* na tráve za prístavištom bolo čosi biele, čo sa pohybovalo. — „Kristepane!“ zvolal asistent réžie. Skúšal nohou zem. „Koniec špongie je *tamhľa*.“ — ... kým si ho (kostým) obliekol tak, aby vyzeral ako ten krásavec, hlavný predstaviteľ *tamhľa* na scéne. — Vymanila sa mu z objatia a odišla do spálne. „Pripravte drinky,“ rozkázala, „a doneste ich *tamhľa*.“ — Ste dobré dievča. Sprchu máte *tamhľa*.

So slovom *t a m t o* sme našli v knihe len jeden príklad:

Je to neuveriteľné miesto. *Tamto* je Miami. Za tou chodbičkou, kade sme prišli.

T u h ľ a: Na rozdiel od *tamhľa* sa v tomto preklade *tuhľa* vyskytuje iba vo forme *tu hľa*, alebo *tu, hľa*:

„Kde je pani Keatsová?“ ... Carrera našiel na stole listok. „*Tu hľa*,“ povedal, „je pani Keatsová.“ — Chvilu trvalo, kým našiel ten pravý [papierik]. „*Tu hľa*,“ povedal, „dvesto desať.“

Jeden príklad je v knihe na *t o t o h ľ a*:

„Drahá moja,“ povedala, „oblečte si dačo. Vezmite si *toto hľa*.“ A ponúkla holej hviezdičke masku.

2.1. Spontánne sme na uvedené použitie slov s morféomou *-hľa* reagovali ako na použitie nenáležité, štylisticky neprimerané. (Kniha je venovaná životu intelektuálov a uvedené vety sú všetky z rozhovorov intelektuálov.) Pri kontrole v Slovníku slovenského jazyka, 4 (1964) (ďalej = SSJ) sa však ukázalo, že slovník dáva za pravdu prekladateľovi, pretože dovoľuje používať slová *tamhľa*, *tuhľa* v príslušnom význame bez obmedzenia, porov.:

Tamhľa zám. prísl. ukazuje al. upozorňuje na osobu, miesto al. vec, ktorá nie je príliš vzdialená, tam na tom mieste, tam: *Tamhľa* za stodolou tie dve úzke roličky, to sú naše. (Zgur.) – Tu predávajú víno, tam údenárske výrobky a *tamhľa* v rohu je starodávna apatéka. (Vans.)

Tuhľa zám. prísl. i časť. tu, tuná, tuto: *Tuhľa* tento občan sa mi prihovára. (Karv.) – *Tuhľa* je hrdina dnešného dňa. (Zgur.)

2.2. Je zrejmé, že tu ide o štruktúrne totožné lexémy, ktoré predstavujú póly toho istého všeobecného významu. Obidve heslá mali byť teda spracované v slovníku rovnako.

2.3. Z hľadiska témy nášho článku je závažné, že pri *tuhľa* sa v SSJ uvádza ako synonymum *tuto*, ale pri *tamhľa* sa *tamto* neuvádza. Keď to porovnáme s faktom, že pri heslách *tamto*, *tuto* sa všade synonymá *tamhľa*, *tuhľa* uvádzajú a že *tamto* sa na rozdiel od *tamhľa* považuje za štylisticky príznakové (hovorové), rovnako ako sa za hovorové pokladajú spojenia typu *tuto Pišta*, *tuto tento pán*, zatiaľ čo spojenia *tuhľa tento občan*, *tuhľa Jano* nie sú štylisticky obmedzené – vychádza nám, že podľa SSJ sú v opozíciách *tuhľa* – *tuto*, *tamhľa* – *tamto* základnými, nepríznakovými členmi tvary *tuhľa*, *tamhľa* a slová *tuto*, *tamto* sú ich príznakovými (štylisticky obmedzenými) variantmi.

3.1. Ak chceme nájsť odpoveď na otázku, či sú v Suttonových Kariéristoch slová *tamhľa*, *tuhľa* použité náležite alebo nie, musíme sa obrátiť k systému ukazovacích zámen v slovenčine a určiť, aké miesto zaujímajú slová *tamhľa*, *tuhľa* v tomto systéme.

3.2. Základom systému ukazovacích zámen je paradigma dvoch radov zámen vyjadrujúcich vzťah „bližší – vzdialenejší“. Zámena *tuto*, *tamto* fungujú „nad“ týmito radmi ako špecifický prostriedok na explicitné vyjadrenie gesta v kombinácii s ľubovoľným členom príslušného radu, porov.:

		← tuto →													
vzdialenejší	ten	taký	tolký	tolko	tak	tade	tadiaľ	potiaľ	odtiaľ	stadiaľ	preto	zato	nato	tam	ta
bližší	tento	takýto	tolkýto	tolkoto	takto	tadeto	tadiaľto	potiaľto	odtiaľto	stadiaľto	pre toto	za toto	na toto	tu	sem
		← tamto →													

3.3. Nebudeme sa teraz dotýkať otázky, prečo sa niektoré systémom „ponúkané“ spojenia využívajú (na „úrovni reči“) menej (napr. *tuto takto*, *tamto tak*, *tuto tolkoto*, *tamto tolko* a pod.), iné viac (napr. *tuto tento*, *tamto ten*, *tuto odtiaľto*, *tamto odtiaľ* ap.).

3.4. Vysvetlenie si však vyžaduje fakt, že sa v slovenčine nepoužívajú spojenia *tuto tu*, *tamto tam*, *tuto sem*, *tamto ta*. Je to tak podľa nášho názoru preto, lebo a) slová *tuto*, *tamto* nesignalizujú len význam gesta, ale i význam „bližšie – vzdialenejšie miesto“ (ten istý význam ako slová *tu*, *tam*), takže v spojeniach *tuto tu*, *tamto tam* by dochádzalo k nepotrebnému dvojnásobnému vyjadreniu toho istého významu; b) slová *tu*, *tam* ako nepríznamové členy privatívnych opozícií *tuto – tu*, *tamto – tam* význam gesta vo vhodnom kontexte môžu vyjadrovať. Ide tu teda o ten istý problém ako pri tvaroch **tato*, **semto*.

4. Na vyjadrenie gesta disponuje slovenčina týmito základnými prostriedkami:

4.1. Jedným z ukazovacích zámen vyjadrujúcich vzťah „bližší – vzdialenejší“ (3.2), porov.: – *Vozík je tam – ukázala rukou k obluku. – Pod bránou? – Hej.* (Š)¹

4.2. Spojením zámen *tu*, *tam* s označením osoby (i predmetu vôbec) alebo s niektorým zo zámen radov „bližší – vzdialenejší“, porov.: *Čo je on, aké má zásluhy? Učenec, ako tento tu, zo školy múdrosť predáva.* (M)

¹ Mená autorov excerptovaných textov označujeme takto: J. Bodenek – (B), A. Habovštiak – (H), P. O. Hviezdoslav – (Hv), P. Karvaš – (K), V. Mináč – (M), V. Šikula – (Š).

4.3. Spojením zámen *tuto*, *tamto* s označením osoby (príp. predmetu) alebo s niektorým zo zámen vyjadrujúcich vzťah „bližší – vzdialenejší“, porov.: *A aj tuto honelník bude potrebný.* (H)

4.4. Základným nepríznakovým *tamto – tuto* zodpovedá štylisticky obmedzená dvojica spojení s *hen – toť*, v ktorých je význam gesta tiež explicitne vyjadrený, porov.: *Nič, len si spolu sedíme, kedysi na prahu dverí alebo teraz pod javorom na lavičke alebo hen [tamto] na prahu dverí a našu posiedku začíname ako teraz.* (T) – *Radšej sa toť [tuto] Mane spýtajte.* (T)

5.1. Funkcia zámen *tuhľa*, *tamhľa* je tá istá ako funkcia zámen *tuto*, *tamto* v 4.3 alebo zámen *tu*, *tam* v 4.2. Totožný význam vytvára priaznivé podmienky pre ich štylistické rozlíšenie a využitie. Zostáva teda vyriešiť problém, ktoré členy z dvojíc *tuto – tuhľa*, *tamto – tamhľa* treba považovať za základné a ktoré za štylisticky príznakové.

5.2. Na rozdiel od SSJ (porov. 2.1, 2.3) pokladáme za základné, štylisticky nepríznakové zámená *tuto*, *tamto*. Okrem dôvodov systémového charakteru a okrem zafarbenia elementu *hľa* v spojeniach typu *hľa*, *kto*, *hľa*, *kde . . .*, *hľa*, *tu* (*tu*, *hľa*), *hľa*, *tam/tamto* (*tam*, *hľa*) ap. pokladáme za dôležitý argument zriedkavý (minimálny) výskyt zámen *tuhľa*, *tamhľa* v porovnaní so zámenami *tuto*, *tamto*. Údaje môžeme poskytnúť z textov:

a) A. Plávka, *Smädný milenec*. V celom románe sa dosť často využívajú prostriedky vyjadrenia gesta, opísané v 4.1, 4.2, 4.3, teda aj zámená *tuto*, *tamto*. V románe nenájdeme však ani jeden príklad na *tamhľa* a iba jeden na *tu hľa*, pričom – a to je príznačné – práve v básnickom (štylisticky príznakovom) texte:

... podumať nad kľúčami.
Tento je od prípecka,
či hádam od povestí,
ktorým sa detské sny
otvárať začínali,
tu hľa od prvej lásky

je *tento* ligotavý,
a *tento* otváral
do sveta našu bránu,
týmto zas púšťal som
chodníčkom návratov
späť dušu utýranú.

Poznámka. Naše konštatovania o obmedzenom používaní slov *tuhľa*, *tamhľa* sa nijako nedotýkajú použitia častice *hľa*, porov. príklad z Plávku: *Tak toto sú tie Lúčky – a tuto povyšé, hľa, práve vchádzame do kúpeľov so znamenitou liečivou vodou.*

b) Veľmi často využíva opísané prostriedky na vyjadrenie gesta A. Habovštiak v knihe *Tri víly na salaši*. Medzi nimi aj zámená *tuto*, *tamto*. Ale

príklad na *tuhľa, tamhľa* sme nenašli ani jeden, hoci častica *hľa* (vo význame, „pozri, pozrite, hľad', hľad'te“) sa používa. Materiál z Habovštia-kovej knihy je zaujímavý aj tým, že v ňom nájdeme:

I. príklady na použitie *henten* namiesto *tamto ten* (porov. 4.4), napr.: *Nuž, keď sa ti chce behať, obehni ty henten [tamto ten] vrch sedemdesiat-sedemkrát, azda sa len vybeháš.*

Poznámka. V SSJ sa ako synonymné výrazy k *henten* uvádzajú (neprávom) len *tamten, onen*, nie aj *tamto ten*. *Onen* je tu nie namieste, čo vidno i z toho, že ho ani v jednej z uvedených viet (v SSJ) nemožno použiť, porov.: *Never, syn môj, čo ti hentá (oná?) povedala* (Kuk.);

II. príklady na použitie *tu, tuto* vo význame smeru (= sem). Tieto príklady potvrdzujú názor, že v slovenčine treba pri slovách *tu, tuto* pripustiť (aspoň ako existujúcu tendenciu v jazyku) i význam smeru, nielen význam miesta (podobne ako pri *kde, tam*). Porov.: *Nože si ich [prsty] položte tuto (= sem) k tomuto drevu!*

c) V dielach viacerých autorov, z ktorých sme na tento cieľ excerpovali jazykový materiál, je dosť príkladov na všetky popísané spôsoby vyjadrenia gesta (i prostredníctvom *tuto, tamto*), ale ani jeden príklad na *tuhľa, tamhľa*. Príklady (pár) na *tuto, tamto* nájdeme aj v knihe J. Bodenka Na starom grunte. žiaden na *tuhľa, tamhľa*. Zámená *tuto, tamto* dosť často používa P. Jilemnický v románe Pole neorané — jeden príklad sme našli na *tuto hľa*: *A tuto hľa — Koreska žije od narodenia . . . v tomto zakliatom lese fabrických komínov.*

P. O. Hviezdoslav v diele Herodes a Herodias hojne využíva rozmanité prostriedky na vyjadrenie gesta i na upútanie pozornosti poslucháča, napr.: *toť, ľala, ľaď, aha, ajhľa, hľa, hen, hen-* (-ten ap.), *viď, viďte, tam, tu* (+ ukaz. zám.), *tamto, tuto* — ale ani raz *tuhľa, tamhľa*. Jeden príklad na *tohľa*: *Herodias: . . . či ako sebe rovného ľa aj vypravovali, myslím: pomazanca ľak, nápadníka velededictva? . . . Rec, svete môj: mňa toľľa zaujíma!*

d) Ďalej môžeme uviesť niekoľko diel, v ktorých sa na vyjadrenie gesta využívajú len prostriedky opísané v 4.1, 4.2 (teda bez zámen *tuto, tamto*) a *tuhľa, tamhľa* sa ani v nich nevyskytuje. Tak je to napr. v knihe L. Ondrejova Šibeničné pole, P. Karvaša Nedokončená pre detský hlas, v Záznamoch V. Mináča ai.

5.3. Máme teda dôvody predpokladať, že z dvojíc *tuto — tuhľa, tamto — tamhľa* treba druhé členy pokladať za zriedkavé a (aj preto) štylisticky príznakové, prvé členy za základné, neutrálne, používané v svojom význame bez obmedzenia. Slovník slovenského jazyka by mal tento stav nejakým spôsobom zafixovať. Musíme pripomenúť, že v Morfológii slovenského jazyka (1966; ďalej = MSJ) sa v kapitole o ukazovacích zámenách o *tuhľa,*

tamhľa neuvažuje vôbec (hoci sa napr. opisuje použitie zámen *henten*, *hentam ten* ap.). Najmä prekladatelia z češtiny (a z iných jazykov, „nazerajúci“ do českých prekladov) si musia uvedomiť zásadný rozdiel medzi českými ukazovacími zámenami s morféomou *-hle* a slovenskými s morféomou *-hľa*.

6.1. Dotkneme sa ešte vzťahu zámena *tamto ten* a *tamten*. V Morfológii slovenského jazyka sa ich rozdiel definuje takto: „Zámeno *tamto ten* ukazuje na niečo vzdialené, ako *tamten*, lenže presnejšie a dôraznejšie.

Tak pozri, vidíš *tamto tú* puklinu na dverách: do nej máš mieriť. (Stodola) — Rozložime si ohňa pod *tamto tým* bukom. (Tajovský)

Zámeno *tamto ten* sa ešte píše spravidla rozdelené, hoci slovosled jeho častí je ustálený a predložka sa obyčajne kladie pred celý výraz. Ale niekedy býva i opačný slovosled a medzi jednotlivé časti sa vkladá predložka.

A teraz je rad na *tých tamto*. (Kukučín) — Veru si ako čík, a dám ti dva grajciare, ak *tamto k tej* jabloni potrafiš. (Kalinčiak)

K týmto konštatovaniám máme niekoľko poznámok:

6.2. Zámeno *ten* je jediné ukazovacie zámeno, ktoré sa v MSJ opisuje aj v spojení *tamto ten*. Ukázali sme si, že spojenia so slovami *tamto*, *tuto* dovoľujú (okrem výnimiek) všetky členy obidvoch radov paradigmy „bližší — vzdialenejší“ (3.2). Preto by bolo logické význam spojenia *tamto ten* opisovať na pozadí celého uvedeného systému.

6.3. Pritom treba rozlišovať homonymá *tamten₁* a *tamten₂*. Za *tamten₂* pokladáme také spojenie ukazovacích zámen *tam + ten*, ktoré je zameniteľné za *tamto ten* a podobne ako *tamto ten* nemôže byť použité v odkazovacom význame. Porovnajme príklad na *tamten₂*:

[Tesár ukazuje chlapcom:] „Odbočiť od cesty, prejsť hen závodským chotárom, v Grabovci, v *tamtom* hájiku si oddýchnuť a potom do porubských hôr.

a) Možné: *tamto v tom* (v *tamto tom*) hájiku.

b) Nemožné: [predstavme si, že si jeden z chlapov po vypočutí rozkazu povzdychne:] *V tom* (v *tamtom, v *tamto tom) hájiku si veľa neoddychneme, Nemci nás hneď vyduria.

Pri *tamten₁* (ktorého fungovanie je dané ternárnou opozíciou *tento — ten — tamten*) je zameniteľnosť za *tamto ten* bez zmeny významu nie možná; okrem toho na rozdiel od *tamten₂* dovoľuje použitie v odkazovacom význame, porov.: *Kedykoľvek je reč o iracionálnych a nadprirodzených veciach, spomínam rozochvene na tamtú* (*tamto tú) *chvíľu*. (K)

6.4. Nesúhlasíme s názorom MSJ, akoby oddelené písanie *tamto ten* bolo len: nejakou dočasnou záležitosťou [že sa „ešte(!) píše spravidla oddelene“]. *Tamto* sa totiž (ako sme už hovorili) nespája len s *ten*, ale aj s ostatnými členmi „svojho“ radu (*tamto taký*, *tamto odtiaľ* ap.) — a zároveň má svoj „zrkadlový obraz“ v spojeniach s *tuto* (*tuto tento*, *tuto odtiaľto* ap.) A po druhé — príklady ukazujú, že predložka je nijako nie viazaná na prvú pozíciu (*k tamto tomu*), ba naopak: často znie prirodzenejšie v pozícii medzi oboma zámenami (*tamto k tomu*) a nikdy je nie v tejto pozícii vylúčená, napr.:

Tu v tomto vrecúšku, čože je? (T) — *A tamto pod tým javorom povalovali sa helmice.* (T) — Herodes: *Tu v týchto kreslách zaujmeme miesta.* (Hv.)

6.5. Pre pravopis z uvedeného rozboru logicky (zdá sa) vyplývajú závery:

a) Spojenia ukazovacích zámen s *tamto* a *tuto* sa vždy píšu oddelene (*tamto ten*, *tuto tento* ap.).

Poznámka. Údaj SSJ, že slovo *tamtoten* je zriedkavé [= *tamten*: *Rozložime si ohňa pod tamtotým bukom.* (Taj)], sa môže dotýkať len zriedkavého spôsobu napísania (spolu), nie zriedkavého použitia zámena *tamto ten*.

b) Je vhodné pravopisne rozlíšiť písanie zámen *tamten*₁ (ako člena opozície *tento — ten — tamten*) a *tamten*₂ (= *tamto ten*), kde odporúčame písať jednotlivé zámená oddelene: *tamto ten*. Teda: *Tieto lúče sa odlišovali od tamtých zrejme iba svojím eminentne vianočným charakterom.* (K) — Ale v nasledujúcom príklade sme za oddelené napísanie: — *Kto zamával krídlami?!* — *Tamten.* [Tam ten.] (K)

Niekedy sa zas stretne s napísaním *tamten*₁ oddelene, porov.: *Ja vám len dobre radím: predajte tam tie [tamtie] gruntíky i s chalupou a ostaňte u nás.* (B)

c) Pri opačnom poradí zložiek sa zámeno *tamten*₁ píše oddelene (*ten tam*), napr.: *Ešte sa pri tých tam v prednej izbe stavi.* (T) — *A tí tam len vypyťujú — mäso, mlieko, vajcia.* (B)

Bibliografia

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Slovník slovenského jazyka. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

DERIVÁTY ČESKÝCH MIESTNYCH NÁZVOV NA -eň

V šiestom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1968; ďalej = SSJ) sa pri názve *Choceň* uvádzajú obyvateľské mená *Chocňan* (mužská podoba) a *Chocnianka* (prechýlená ženská podoba) a príd. mená *chocniansky* a *chocenský*. Na rozdiel od SSJ Š. Koperdan (1958) zaznamenáva k názvu *Choceň* mužské obyvateľské meno *Chocenčan* (a podľa toho bude prechýlená ženská forma *Chocenčanka*) a príd. meno *chocenský*. Pri príd. mene je čiastočná zhoda medzi SSJ a Š. Koperdanom (pri forme *chocenský*), rozdiel je však pri podobách obyvateľského mena. Treba posúdiť, ktoré z uvedených foriem máme používať v spisovnej slovenčine: podoby *Chocňan*, *Chocnianka*, *chocniansky*, alebo podoby *Chocenčan*, *Chocenčanka*, *chocenský*.

Pri odpovedi na túto otázku musíme vyjsť z gramatického rodu názvu *Choceň* a z jeho zakončenia, resp. skloňovania tohto názvu.

Názov *Choceň* je podstatné meno ženského rodu. Skloňuje sa podľa vzoru *dľaň*, pričom sa pohyblivá samohláska z koncového *-eň* pri skloňovaní vynecháva: *Choceň*, gen. *Chocne*, dat. *Chocni*, lok. (*v*) *Chocni*, inštr. *Chocňou*. Popri názve *Choceň* existujú v slovenčine aj iné názvy ženského rodu zakončené na *-eň*, v ktorých sa samohláska *e* pri skloňovaní vynecháva. Zo slovenských miestnych názvov, zaznamenaných v SSJ patria sem názvy *Tureň* a *Podtureň* s obyvateľskými menami *Turňan*, *Turnianka* a *Podturňan*, *Podturnianka* a s príd. menami *turniansky* a *podturniansky*. Okrem toho sa pri slovenských miestnych názvoch takto tvoria príslušné deriváty aj pri názve *Lednické Rovne*, v ktorom určeným členom je podst. meno *Rovne*; ide o tvar množného čísla podst. mena *roveň*, skloňujúceho sa tiež podľa vzoru *dľaň*. Deriváty znejú *Lednickorovňan*, *Lednickorovňianka*, *lednickorovňiansky*, resp. *Rovňan*, *Rovňianka*, *rovňiansky* (SSJ, s. 193).

Tvary *Chocňan*, *Chocnianka*, *chocniansky* zodpovedajú svojim tvorením práve tvarom *Turňan*, *Turnianka*, *turniansky*, *Podturňan*, *Podturnianka*, *podturniansky* atď. Derivačným základom vo všetkých týchto prípadoch je základ príslušného miestneho názvu bez samohlásky *e*: *Turň-*, *Podturň-*, *Chocň-*. K nemu sa pri obyvateľskom mene pripája prípona *-an* (a ďalej pri ženskej podobe prípona *-ka*), pri príd. mene prípona *-iansky*, čo je vlastne variant prípony *-ský* (Horecký, 1959).

Iné tvorenie obyvateľských mien a príd. mien zisťujeme pri miestnych názvoch *Viedeň* alebo *Plzeň*. Tu je derivačným základom celá podoba miestneho názvu na *-eň*, pričom obyvateľské meno sa tvorí príponou *-čan*

(prechýlená žen. forma sa od muž. podoby tvorí príponou *-ka*) a príd. meno príponou *-ský*, napr. *Viedenčan*, *Viedenčanka*, *viedenský*; *Plzenčan*, *Plzenčanka*, *plzenský*. Tvary *Chocenčan*, *Chocenčanka* a *chocenský* zodpovedajú zase tomuto tvoreniu.

Podľa nášho názoru pri názve *Choceň* by sa malo uplatniť tvorenie typu *Viedeň* – *Viedenčan* – *Viedenčanka*, teda tvary *Chocenčan*, *Chocenčanka* (a príd. meno *chocenský*). Formy *Chocenčan*, *Chocenčanka*, *chocenský* sa ukazujú ako náležité najmä v porovnaní s derivátmi českého zemepisného názvu *Plzeň*. Pritom o podobách *Plzenčan*, *Plzenčanka*, *plzenský* treba konštatovať, že sa nepocifujú v spisovnej slovenčine ako cudzie prvky, ale naopak, ako náležité domáce podoby. A tieto podoby majú zas oporu v derivátoch názvu *Viedeň*, pri ktorom ide o plne zdomácnenú podobu cudzieho miestneho názvu (nem. *Wien*). Podoby typu *Plzenčan*, *Plzenčanka*, *plzenský*, *Chocenčan*, *Chocenčanka*, *chocenský* atď. sú v spisovnej slovenčine pochopiteľné tým skôr, ak si uvedomíme, že sa dnes v našom spisovnom jazyku pri tvorení obyvateľských mien od domácich aj cudzích miestnych názvov uplatňuje vo väčšine prípadov prípona *-čan*. Je to prípona neobyčajne produktívna. Nielen že sa touto príponou tvoria deriváty k novším miestnym názvom, ale v početných prípadoch prípona *-čan* úspešne vytláča formy obyvateľských mien, odvodené inými príponami, porov. napr. *Žilinec* (staršia podoba) – *Žilinčan* (dnešná podoba), podobne *Popradan* – *Popradčan* a i. Na produktivitu prípony *-čan* pri odvodzovaní obyvateľských mien od cudzích miestnych názvov sme upozornili v osobitnej štúdii (Dvonč, 1966). Pri príd. mene zas možno konštatovať, že prídavné mená odvodené od miestnych názvov sa najčastejšie tvoria príponou *-ský*, variantom tejto prípony, t. j. podobou *-iansky*, iba v osobitných prípadoch. Zdá sa, že tu dôležitú úlohu hrá aj podoba odvodzovacieho základu. Prejavuje sa tendencia vychádzať podľa možností z podoby názvu v nom. sg. ako odvodzovacieho základu. Môžeme si to ukázať napríklad aj na deriváte miestneho názvu *Cigel*, ktorý sa skloňuje – rovnako ako názvy žen. rodu na *-eň-* s vynechávaním samohlásky *e*: gen. *Cigľa*, dat. *Cigľu* atď. Podľa SSJ, 6, s. 161 sa k tomuto názvu tvoria deriváty *Cigľan*, *Cigľianka*, *cigľiansky*, ako to žiadal svojho času J. Vavro (1967). Tento autor však upozornil, že v bežnej jazykovej praxi sa veľmi často používajú podoby *Cigelčan*, *Cigelčanka*, *cigelský*. Pri cudzích miestnych názvoch na *-er*, ktoré sa skloňujú s vynechávaním samohlásky *e*, teda podobne, ako názvy typu *Choceň* alebo *Cigel*, napr. *Leicester* – *Leicestra/Leicestru* (SSJ, 6, s. 279), *Manchester* – *Manchestra/Manchestru* (SSJ, 6, s. 282), *Worcester* – *Worcestru/Worcestra* (SSJ, 6, s. 303) sa príslušné deriváty tvoria od podoby názvu v nominatíve (so samohláskou *e*), napr. *Leicesterčan* (*Leicesterčanka*), *leicesterský*, *Manchesterčan* (*Manchesterčanka*), *manchester-*

ský, Worcesterčan (Worcesterčanka), worcesterský (tamže). Je to zrejme prejav úsilia vychádzať pri odvodzovaní zo základnej podoby miestneho názvu.

V SSJ možno pri spracovaní derivátov názvu *Choceň* zistiť aj istú „nesymetrickosť“. Na jednej strane sa tu uvádzajú podoby *Chocňan, Chocňianka, chocňiansky* s formantom *-an-*, resp. *-ian-*, na druhej strane príd. meno *chocenský* od iného základu. Podoba *Chocňianka* je odvodená od muž. mena prechýľovacou príponou *-ka*. Podoba príd. mena na *-iansky* je vlastne pôvodne derivátom s príponou *-ský* od obyvateľských mien, prehodnotená dnes na vzťahové príd. meno odvodené priamo od miestneho názvu (Letz, 1950). Toho dôsledkom je zmena morfeomatickej štruktúry takýchto slov (vznik podoby *-iansky* ako variantu prípony *-ský*), resp. zmena podoby odvodzovacieho základu a odvodzovacej prípony. Prídavné meno *chocenský* má tu však akési izolované postavenie, lebo mu nezodpovedajú podoby obyvateľských mien *Chocenčan* a *Chocenčanka*, odvodené od toho istého odvodzovacieho základu. Možno to vyjadriť tak, že v rade príslušných derivátov odvodzovacieho základu *Choceň-* je miesto mužského obyvateľského mena a zodpovedajúcej ženskej prechýlenej podoby „prázdne“. Takéto „medzery“ však nevidíme pri iných derivátoch, porov. *Plzeňčan – Plzeňčanka – plzeňský, Viedenčan – Viedenčanka – viedenský*. Aj to ukazuje na to, že by sme mali mať popri podobách *Chocňan, Chocňianka* a *chocňiansky* aj podoby *Chocenčan, Chocenčanka, chocenský*, ba priam to, že tu vystačíme s podobami *Chocenčan, Chocenčanka, chocenský*.

Citlivý je v tomto prípade aj vzťah uvedených derivátov, ktoré sa používajú, resp. by sa mali používať v slovenčine, k derivátom, ktoré existujú v češtine. Tento vzťah nie je pritom natolko dôležitý pri obyvateľských menách, ale skôr pri príd. menách, ktoré sa z derivátov miestnych názvov používajú najčastejšie. Okrem toho pri príd. menách treba brať do úvahy najmä skutočnosť, že sa často používajú v istých ustálených spojeniach, ako súčasť dvojslovných pomenovaní. Preto nás ani neprekvapuje, že v SSJ sa síce uvádzajú podoby *Chocňan, Chocňianka*, ale pri príd. mene je tu popri podobe *chocňiansky* aj podoba *chocenský*, zhodná s príslušnou podobou príd. mena od miestneho názvu *Choceň* v češtine. Podoba *chocenský* sa používa najmä v spojení *chocenská železničná stanica*, príp. *chocenská zastávka*, ktoré síce nemajú charakter spojení typu *kolínska voda, viedenský valčík, pražská šunka, bratislavská saláma* predstavujúce pomenovania samostatných pojmov, ale jednako majú charakter bežného vyjadrovacieho prostriedku. Podobne nie sú napr. ťažkosti pri používaní podôb obyvateľských mien *Brňan, Brňianka*, ale už ťažšie možno vážne počítať s častejším používaním podoby príd. mena *brňiansky* (popri podobe

brnenský, alebo iba podoby *brniansky*: obidve zaznamenáva SSJ, 6) v bežnej jazykovej praxi. Príd. meno *brnenský* je pevne ustálené, či už ide o voľné alebo ustálené slovné spojenia, napr. *brnenský veľtrh* (pozri v drobnom príspevku M. Považaja, 1971). Zo strany jazykovedcov sa tu síce podávajú odporúčania používať podobu *brniansky*, napr. Š. Michalus (1971 b), ale s použitím tohto tvaru sme sa ešte nestretli. To isté možno konštatovať o podobách príd. mien *znojemský* a *znojmiansky* k miestnemu názvu *Znojmo* (SSJ, 6, s. 304). Prídavné meno *znojemský* sa pevne používa v ustálenom spojení *znojemské uhorky*, čo vedie k všeobecnému používaniu uvedenej podoby aj v iných prípadoch (*znojemské ulice*, *znojemské okolie* atď.). V tejto súvislosti treba uviesť, že v SSJ sa deriváty názvu *Znojmo* spracúvajú inak ako deriváty pri názve *Choceň*. Pri názve *Choceň* sme videli podoby *Chocňan*, *Chocňianka* a akési „izolované“ postavenie tvaru *chocenský*, utvoreného príponou *-ský*. Pri názve *Znojmo* sú deriváty *Znojemčan*, *Znojemčanka*, *znojemský* a *znojmiansky*, takže podoby obyvateľských mien tu súvisia s príd. menom na *-ský* spoločným derivačným základom, kým príd. meno *znojmiansky* je tu zase osihotené. Aj spracovanie derivátov pri názve *Znojmo* je pre nás potvrdením mienky, že pri názve *Choceň* máme používať odvodeniny *Chocenčan*, *Chocenčanka*, *chocenský*, nie *Chocňan*, *Chocňianka*, *chocňiansky*.

Chceme pritom zdôrazniť, že zhoda so stavom v češtine alebo aspoň čo najväčšia podobnosť derivátov v slovenčine s derivátmi v češtine nie je pre nás argumentom pri rozhodovaní o otázke, ktoré deriváty pri českých miestnych názvoch by sa mali v spisovnej slovenčine používať. Ukazuje sa však, že pri odvodzovaní slov od cudzích miestnych názvov nemožno postupovať rovnako ako pri odvodzovaní slov od domácich miestnych názvov. Treba počítať s istými „presahmi“ z cudzích jazykov. Najmä pri názvoch z príbuzných slovanských jazykov sa pre ich blízkosť v jednotlivých vyjadrovacích prostriedkoch ľahko preberajú niektoré formy, ktoré bývajú východiskom pre tvorenie ďalších analogických podôb, napr. *Puškin* — *puškinský*, *Lenin* — *leninský* (porov. však deriváty *Bernolák* — *berňolákovský*, *Štúr* — *štúrovský*, *Benka* — *benkovský*).

Rovnaké skloňovanie ako pri názvoch *Plzeň* alebo *Choceň* je aj pri viacerých iných českých miestnych názvoch ženského rodu na *-eň*: *Líšeň* — *Líšně*, *Štěkeň* — *Štěkně*, *Libeň* — *Libně* (tu ide o názov mestskej štvrte, názov časti Prahy). Aj v spisovnej slovenčine sú tieto názvy ženského rodu. Pri ich skloňovaní sa tiež vynecháva samohláska *e*, napr. *Líšeň* — gen. *Líšne*, inštr. za *Líšňou*, *Libeň* — za *Libňou* a pod. Pri týchto názvoch treba podľa mojej mienky tiež tvoriť príslušné deriváty od celej podoby mena, t. j. deriváty typu *Plzeňčan*: *Líšencan*, *Líšencanka*, *lišenský*; *Štěkenčan*, *Štěkenčanka*, *štěkenský*; *Libenčan*, *Libenčanka*, *libenský* a pod.

Formu *libenský* máme aj doloženú: Dostal som príkaz byť o dvanástej na *libenskom* moste (Smena, 23. 11. 1971).

Popri názvoch ženského rodu na *-eň*, pri ktorých skloňovaní sa v češtine samohláska *e* vynecháva, sú aj názvy na *-eň*, pri ktorých sa *e* nevynecháva, napr. *Veleň* — *Veleně*. Podobne skloňujeme takéto názvy aj v slovenčine: *Veleň* — *Veleně*. V tomto type niet ťažkostí pri odvodzovaní slov, pretože odvodzovacie prípony sa pripájajú k celej podobe mena, napr. *Veleň* — *Velenčan*, *Velenčanka*, *velenský*. Osobitne v tejto súvislosti treba upozorniť na niektoré názvy na *-eň* ženského rodu, ktoré sa v jednom prípade skloňujú s vynechávaním samohlásky *e*, inokedy bez vynechávania tejto samohlásky, napr. *Libeň* — *Libně* (v Prahe), ale *Libeň* — *Libeně* (pri Mělníku). V týchto prípadoch ide o rešpektovanie miestneho úzu. Presnejšie vymedzenie prípadov, v ktorých sa samohláska *e* pri skloňovaní ponecháva, a prípadov, v ktorých sa vynecháva, v českej jazykovednej literatúre chýba. Nemáme pre češtinu k dispozícii obdobnú príručku, ako je súpis slovenských miestnych názvov a odvodených obyvateľských mien a prídavných mien v šiestom diele SSJ. V oddelení jazykovej kultúry Ústavu pro jazyk český ČSAV, ako nás informovala pracovníčka tohto ústavu dr. Z. Hrušková, sa rozpracovala úloha týkajúca sa tvaroslovného zaradenia miestnych názvov so zreteľom na ich zakončenie, ale táto práca je iba v začiatočnom štádiu.

Mohlo by sa uvažovať aj o tom, že by sa v slovenčine pri názvoch s vynechávaným *e* používali deriváty typu *Chocňan* — *Chocňanka* — *chocňan-sky*, čím by sa vhodne odlišovali od derivátov názvov rovnakého znenia, pri ktorých sa samohláska *e* pri skloňovaní nevynecháva, napr. *Libeň* — *Libňan* — *Libňanka* — *libňiansky* (pri názve *Libeň* s tvarmi *Libne*, *Libni* atď.), ale *Libeň* — *Libenčan* — *Libenčanka* — *libenský* (pri názve *Libeň* s tvarmi *Libene*, *Libeni* atď.). Zdá sa nám však, že by takéto riešenie bolo pre prax veľmi ťažké a značne umelé, a to už aj preto, že pri skloňovaní českých miestnych názvov na *-eň* nemusí sa v spisovnej slovenčine miestny úzus rešpektovať, pretože pre takéto rozlišovanie používateľ spisovnej slovenčiny nemá vyvinutý „jazykový cit“.

V češtine sa používajú aj názvy na *-eň* ženského rodu ako zdomácnené podoby cudzích zemepisných názvov, napr. *Míšeň*, *Videň*. Tieto názvy sú na rovnakej úrovni ako slovenské zdomácnené podoby cudzích miestnych názvov, napr. *Viedeň*. Do slovenčiny takéto názvy na *-eň* ani ich deriváty nepreberáme. Napr. v spisovnej slovenčine namiesto podoby *Míšeň* používame pôvodnú nemeckú podobu názvu príslušného nemeckého mesta, t. j. podobu *Meissen* a od tohto názvu tvoríme aj zodpovedajúce odvodeniny, napr. príd. meno *meissenský* (Ivanová-Šalingová, 1971), *Meissenčan*, *Meissenčanka*. Je síce pravda, že aj v slovenčine sa niekedy stretne

s používaním podoby *Míšeň* (pozri napr. v časopise *Kamarát*, 4, 1971, č. 14, s. 4: Biele zlato mesta *Míšeň*), ale tu ide o nenáležité používanie českej podoby *Míšeň* v spisovnej slovenčine. Preto tu neprichádza do úvahy ani tvorenie obyvateľských mien a prídavného mena typu „*Míšenčan*“, „*Míšenčanka*“, „*míšenský*“ (ani „*Míšňan*“, „*Míšňanka*“, „*míšňanský*“).

Názov *Vídeň* sa v češtine používa nielen na označenie hlavného mesta Rakúska, ale aj na označenie jednej z českých obcí (v okr. Velké Meziříčí). V tomto prípade treba používať českú podobu *Vídeň* aj v spisovnej slovenčine. K názvu *Vídeň* ako pomenovaniu českej obce sú potom zodpovedajúce deriváty *Vídenčan*, *Vídenčanka*, *vídenský*.

Z nášho rozboru derivátov českých miestnych názvov na *-eň*, ktoré sú ženského rodu a patria do vzoru *dlaň*, sa ukazuje, že treba venovať pozornosť nielen základnej podobe českých vlastných mien a skloňovaniu takýchto názvov v slovenskom kontexte (Š. Peciar, 1958 a L. Dvonč, 1972), ale aj derivátom českých zemepisných názvov v slovenčine. Slovník slovenského jazyka, 6 podáva síce deriváty niektorých českých miestnych názvov, ale ako sa ukazuje aj z tohto nášho príspevku, niektoré prípady sú diskutabilné. Okrem toho SSJ uvádza len pomerne obmedzený materiál z českých miestnych názvov, takže tu nie je vyčerpaná celá problematika odvodzovania obyvateľských mien od takýchto názvov. Z tohto hľadiska možno preto vysloviť istú požiadavku na pripravovaný česko-slovenský slovník. Do tohto slovníka sa majú zaradiť aj niektoré české zemepisné názvy, a to také názvy, kde sú medzi češtinou a slovenčinou rozdiely z hláskoslovného, prípadne gramatického hľadiska (Horák, 1969). Myslíme, že bude vhodné spracovať v tomto slovníku nielen zemepisné názvy, ale aj ich deriváty. V tejto súvislosti, pravda, neprichádzajú natoľko do úvahy názvy typu *Paříž*, *Vídeň*, uvádzané G. Horákom ako príklady, lebo tu nejde o označenie českých obcí a miest, ale o české názvy cudzích miestnych mien (v týchto prípadoch používame v slovenčine vlastné podoby názvov, od ktorých aj tvoríme zodpovedajúce deriváty, napr. *Paríž* — *Parížan*, *Parížanka*, *parížsky*, *Viedeň* — *Vídenčanka*, *vídenský*, alebo používame cudzie, nezdôvodnené podoby, napr. *Meissen* — *Meissenčan*, *Meissenčanka*, *meissenský*. Bolo by aj v tomto prípade užitočné uplatniť rovnaký postup, ako je v SSJ, 6, t. j. uviesť osobitne (vo forme dodatku) výber českých zemepisných názvov a od nich odvodených obyvateľských mien a prídavných mien s príslušnými slovenskými ekvivalentmi. Bola by to vítaná pomoc pre našu každodennú jazykovú prax, napr. pre redakcie časopisov, pre rozhlas, televíziu, filmovú tvorbu atď. V bežnej jazykovej praxi sa totiž neraz používajú v spisovnej slovenčine nesprávne podoby, obvykle mechanicky prenášané z češtiny, a to aj hovorové po-

doby, napr. „Jablonečáci“ m. *Jablončania*, „Liberčáci“ m. *Liberčania* a pod., na čo osobitne upozornil Š. Michalus (1971 a).

Bibliografia

- DVONČ, L.: Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 170–177.
- HORÁK, G.: Budeme mať česko-slovenský slovník. *Kultúra slova*, 3, 1969, s. 323.
- HORECKÝ, J.: Slovtvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. *Sloveso*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 153.
- IVANOVA-ŠALINGOVÁ, M.: Jeden typ zemepisných názvov preberaných z nemčiny. *Slovenská reč*, 36, 1971, s. 97.
- KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. *Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk*. 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 83–106.
- LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 194.
- MICHALUS, Š.: Preteky mieru na televíznej obrazovke. *Večerník*, 16, 1971, 135 (19. 6.), s. 5.
- MICHALUS, Š.: O Nitre a Nitranoch. *Večerník*, 16, 1971, 203 (15. 9.), s. 5.
- PECIAR, Š.: České vlastné mená v slovenskom kontexte. *Slovenská reč*, 23, 1958, s. 249–266.
- POVAŽAJ, M.: XIII. medzinárodný strojársky veľtrh. *Večerník*, 16, 1971, 203 (8. 9.), s. 5.
- Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 266 (Brno), 272 (Choceň), 304 (Znojmo).
- VAVRO, J.: Cigeľ, Cigľan/Cigľanka, cigľiansky. *Slovenská reč*, 32, 1967, s. 37–39.

Vlado Uhlár

PODBIEL, ČI PODBIEL?

(Pôvod a znenie tvarov miestneho názvu)

V úradnom zozname slovenských obcí v okrese Dolný Kubín sa uvádza aj obec *Podbiel* a v tejto podobe sa zaznamenáva, čo je celkom pochopiteľné, aj v *Slovníku slovenského jazyka*, 6 (1968).

Roku 1970 vyšli dve publikácie týkajúce sa tejto obce. Z príležitosti 400-ročného jubilea obce vyšla malá vlastivedná monografia viacerých autorov s prostým titulom *Podbiel* (1970) i nenáročná publikácia *40 rokov telovýchovy v Podbieli* [!] (1970).

Spomínaná rázovitá hornooravská obec je zaujímavá zo stránky archeologickej hradiskom na vrchu Biely a pohrebiskom pod jeho úpäťm z mladšej hallštátskej doby (5.–4. storočie pred n. l.). Súčasníka však viac zaujme zo stránky národopisnej svojráznou architektúrou zachovaných dreveníc, ktorým sa v monografii *Podbiel* venuje najväčšia pozornosť v obrázkovej prílohe.

My sa chceme zaoberať podobami názvu obce a ich skloňovaním. Z tohto hľadiska nás zaujali obidve monografie; osobitne druhá už svojím nadpisom s tvarom 6. pádu názvu tejto obce *v Podbieli*.¹

Schematický prístup k tejto problematike by sa uspokojil s gramatickou poučkou o spisovnej norme, podľa ktorej miestny názov *Podbiel* ako neživotné podstatné meno mužského rodu zakončené tvrdou spoluhláskou sa skloňuje podľa vzoru *dub*, a preto lok. sg. má koncovku *-e*, teda spisovný tvar lok. by mal byť *v Podbiele*.

Načim však uviesť, že v obidvoch publikáciách sa sústavne používajú iba podoby *Podbiel*, *v Podbieli*. Len vo vlepenej mapke cit. monografie *Podbiel* (1970) (medzi s. 8 a 9) sa názov obce zapisuje *Podbiel* s mäkkým *l* a v stati *Charakteristika nárečia obce*, ktorej autorom je A. Habovštiak, v zapísanom nárečovom texte je spojenie *do Podbielä*, čo je v súhlase so stredoslovenskými nárečiami, kde sa dôsledne zachováva mäkká výslovnosť spoluhlások *d, t, ň, l* aj v spojeniach s nasledujúcim *e, i* a s dvojhláskami *ia, ie, iu*. V obci *Podbiel* sa tak dôsledne vyslovuje aj *ňedeľä, posteľ, leto, típa, od tíhoti išli* ap.

V ľudovej slovesnosti je živá pieseň, ktorú vyspevujú deti v *Podbieli*:

Dáždičku, nechoť tu,
máme tu robotu.
Íť si do Podbielä,
gďe plátenko bielä.

V inej piesni sa spieva:

Podbieľu, Podbieľu,
na peknom si mieste;
hrom mu do maľere,
kto v ňom bývať ňekce.

Táto pieseň sa uvádza na prvej vnútornej strane publikácie *40 rokov telovýchovy v Podbieli* (pod obrázkom celkového pohľadu na obec), ale aj v cit. monografii o obci (s. 54), kde sa síce ponecháva nárečový tvar vokativu s koncovkou *-u*, ale kde sa odstránil z tohto tvaru charakteristický hláskoslovný jav mäkkého *l* (*Podbiel'u*). Z uvedených textov je celkom zrejmé, že obyvatelia tejto obce ju nazývajú *Podbielom*; je to *Podbiel* (gen. *Podbielä*, dat. *Podbiel'u*, lok. *v Podbieli*, inštr. *s Podbielom*).

Po takomto oboznámení sa s problematikou treba sa zamyslieť nad lok. *v Podbieli* a uvážiť, či trvať na tom, že je nárečový a teda v spisovnom jazyku nenáležitý, a či rozmýšľať o inom riešení.

¹ Aj cit. Slovník slovenského jazyka, 6 (1968) uvádza v hesle *Podbiel* lok. tvar na *-i*, teda (*v*) *Podbieli*. Porov. i článok L. Dvončá (1971).

Nazdávam sa, že požiadavka uplatňovať v lok. tvar *v Podbiele* by sa nestretla s pochopením, tým menej s úspechom. Je to tvar izolovaný a miestny úzus hornooravských obcí by sa nepodarilo premeniť ani v reči škôl a vzdelancov.

Bolo by možné uvažovať o paralele so slovami *hotel, apríl, materiál, inštrumentál* ap., ktoré majú v lok. koncovku *-i*. Treba mať však na pamäti, že názov *Podbiel* je domáci, významovo skoro priezračný, teda ho nemožno pričleňovať k spomenutým slovám, ktorých cudzí pôvod sa veľmi pociťuje.

V spisovnej slovenčine sú však isté prípady, keď aj domáce slová zakončené na *-r* majú v lok. koncovku podľa vzoru *stroj*, napr. *v mieri, po požiari*. Podobnú tendenciu pozorujeme aj pri miestnych názvoch so zakončením na *-l*, ktoré sa tiež zaraďujú do vzoru *stroj* (porov. *Biel, v Bieli*), hoci pri iných, ktorých súvislosť s domácimi apelatívami je zreteľná, sa takéto tvary v spisovnom jazyku nepripúšťajú (*Dubodiel, v Dubodiele*). Podľa toho by lok. *v Podbieli* nebol osobitnou výnimkou v spisovnej slovenčine.

V jazykovom povedomí používateľov spisovného jazyka sa spája miestny názov *Podbiel* so slovom *beľ* a *podbeľ*. O to ľahšie je nám pochopiteľná podoba *v Podbieli* v miestnom nárečí, kde je živá výslovnosť *l* a kde sa názov obce vyslovuje s mäkkým *l* (*Podbiel', v Podbieli*).

Spomenuli sme, že v jazykovom povedomí používateľov spisovnej slovenčiny sa miestny názov *Podbiel* spája so slovom *beľ* a *podbeľ*. Načim však poukázať na skutočný vznik názvu tejto obce.

Dnešná obec *Podbiel*, ako potvrdzuje historický výskum Oravy (Kavuljak, 1955; Kočiš – Smetana, 1970), pochádza z 15. storočia alebo až zo 16. storočia. Vznikla na aluviálnej nive v blízkosti Červenej skaly (je za riekou Oravou), no pre jej pomenovanie sa stalo rozhodujúcim spojenie s bielou vápencovou skalou *Bieleho vrchu* vypínajúcou sa nad obcou do výšky 200 m (750 m n. m.). V ľudovej reči sa tento vrch zjednodušením pôvodného dvojslovného pomenovania volá *Biely* a takto ho označujú aj na súčasných mapách. Proti bežnému ľudovému názvu *Biely* (nár. *Bieli, ideme na Bieli, ideme pod Bieli*) vžil sa aj názov *Bieľ*, ako svedčí najmä Kavuljak (1955).² Podľa Kavuljaka (ibid., 201) názov obce súvisí so starým názvom rieky *Studenej*, ktorá sa kedysi menovala *Bielou* alebo *Bielym potokom* (je pri nej obec Oravský Biely Potok), hoci vraj viac súvisí s pomenovaním „kopca Biel (Biela skala alebo Biela)“.

Podoba názvu obce v dávnejšej minulosti kolísala. R. 1557 František Thurzo, vstupujúc do vlastníctva oravského panstva, so zámkom prevzal

² A. Kavuljak (op. cit., 50): *skalina Biel, pod ktorou leží dedina Podbiel*; tam hneď aj *Biela, spod Rozsutca vytekajúci potok* a tak nazvaná aj osada (lady) dediny Zárzivej pri nej. R. 1677 sa spomína hranica dediny Párnice *po Biely potok*.

Podbiel ako hotovú dedinu. Jej hranice išli od „potoka *Studená* k miestu *Krivá* (tam neskôr vznikla obec *Krivá*), odtiaľ k *Červenej skale* nazývanej *Czerweny Kamen* a stade k miestu *Upížeň* oproti vrchu *Ciczkow*“. R. 1564 v sťažnosti oravských valachov podanej kráľovi Ferdinandovi I. medzi novovzniknutými dedinami sa spomína aj obec *Podbyly*. V daňových súpisoch sa zapisuje podoba *Podbielny* alebo *Podbyelany*, r. 1574 *Podbielim* (teda *Pod Bielym*), ale r. 1593 už *Podbyel*. Úradné písomnosti oravského panstva podávajú zjavné dôkazy neustálenosti názvu tejto obce v 16. storočí. Príveľmi sa cítilo predložkové spojenie ako v chotárnom názve, a to bolo nejako v rozpore so spôsobom pri pomenúvaní. Ešte r. 1626 sa píše *Podbilja*, r. 1647 *Podbyela*, ktoré tvary sú viac-menej odrazom ľudovej reči, kde sa striedali podoby *Pod Bielym*, rozumej vrchom, *Pod Bielou*, rozumej skalou, a *Podbielie* (z r. 1615) ako významný pokus zovšeobecnenia pomenovania a odpútania sa od predložkového pádu pripomínajúceho veľmi spojitost' s názvom vrchu *Biely*, príp. *Biela*. Napokon predsa zovšeobecnel a upevnil sa názov *Podbiel'*, zapisovaný v predbernolákovskom spisovnom jazyku s tvrdým *l* a táto „tradícia“ zemianskej tvrdej výslovnosti prešla napokon aj do úradného názvu obce i na pečať so znakom obce (*Sigillum Possessionis Podbiel*).

Pomerne neskorý pôvod terajšej obce a spomenuté historické zápisy vylučujú predpoklad, že názov vrchu v tvare *Biel'* je pôvodom posesívum z osobného mena *Bel* (*Belo*, *Belko*) zo zdĺzenej formy *Biel*, utvorený slovo- tvornou príponou *-ib*, *-iä*, *-ie*, ktorá palatalizovala koncové *l* na *l'*, obdobne ako z *Bolerad* je *Boleradz*, teraz *Boleráz*, z *Brank(o) Branč*, z *Trenk Trenč*, obdobne *Lastomír*, *Budimír*, *Laskár*, *Boleslav*, *Bratislav* (*Bratislava*) ap. V takomto prípade by bola podoba *Biel'* a *Podbiel'* podložená aj etymologicky. Ak aj tvar *Biel'* a *Podbiel'* nie je posesívom od osobného mena, aj tak v súčasnom spisovnom jazyku je jeho mäkké zakončenie oprávnené na základe pocitovanej súvislosti so slovom *bel'* a *podbel'*,³ dobre známym v ľudovej reči.

Načim tiež upozorniť, že v daňových súpisoch sa vyskytuje pre názov obce aj tvar *Podbyelany* (v zápise *Podbielny* citovanom Kavuljakom azda vypadlo *-a-*), ktorý je zaujímavým prípadom utvárania obyvateľského mena *Podbiel'any* (nár. *podbiel'ani*). V ňom je náležitá palatalizácia *l > l'* pred slovo- tvorným sufixom *-ian(in)*. Hoci takto sa utvárajúci obyvateľský

³ V 1. zv. cit. Slovníka slovenského jazyka (1959) je heslo *bel'*: 1. básnický výraz (biela farba, belosť), 2. termín (vrchná biela vrstva pod kôrou) a 3. nárečový výraz (bravčový tuk, slanina pod kožou). — Alternácia *bel/biel* je v slovenčine živá, porov. *Belá/Biely potok/Biela voda*; *bieleruský*, kým v staršej spisovnej norme bolo *beloruský*. Obdobne *bielit'/beliet'*, *biely/belší*, *bel'/bielidlo*. — Nemožno opomenúť ani meno rastliny *podbel'*.

názov toponyma (*Podbielany*) sa napokon neuplatnil, predsa jeho výskyt podstatne tiež ovplyvnil mäkkú výslovnosť *l* v tvare názvu *Podbiel*.

Nazdávam sa, že ani spisovný jazyk nemôže meravo vychádzať z etymológie, z historicky doloženej súvislosti názvu obce ležiacej pod Bielym (vrchom). V priamej súvislosti so strednou slovenčinou a oravskými nárečiami načim aj v spisovnej slovenčine akceptovať tvar *Biel*, *Podbiel* s mäkkým *l*, a to aj vo všetkých odvodených slovách. Kým Slovník slovenského jazyka, 6 (1968) štandardizoval obyvateľské meno v tvare *Podbielčan*, *Podbielčanka* a prídavné meno v tvare *podbielsky*, na Orave pri základnom tvare *Podbiel* je obyvateľské meno muž. rodu *Podbielčan*, žen. rodu *Podbielčanka* a prídavné meno *podbielanský*.⁴ Za tieto tvary hovorí aj paralela s odvodenými slovami od miestneho názvu *Belá*, *Valaská Belá*, pri ktorých aj SSJ, 6 (1968) v zhode so systémom tvorenia týchto mien a so skutočnosťou štandardizoval tvary *Belan*, *Belianka*, *beliansky*.⁵

Uzákonením tvaru *Podbiel*, *Podbielčan*, *Podbielčanka*, *podbielanský* by sa odstránili nezhody a výnimky v porovnaní doterajších „nárečových“ podôb s mäkkým *l* so spisovnými tvarmi s tvrdým *l*. Nazdávam sa, že úradná miestopisná komisia by si mala povšimnúť tento náš podnet, ale väčšmi by pomohla žiadosť občanov Podbiela o úpravu názvu obce.

Bibliografia

DVONČ, L.: Zo skloňovania mužských neživotných podstatných mien typu *Bole-
ráz*. Slovenská reč, 36, 1971, s. 152–160.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 200–203.

KOČIŠ, J. — SMETANA, J.: História obce. In: Podbiel. K 400 rokom trvania obce. s. 22–23.

Podbiel. K 400 rokom trvania obce. Red. P. Čaplovič. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. 60 s. + 24 s. fot. príloh.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 79.

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. Dodatky, Slovenské miestne názvy a obyvateľské mená. s. 215, 155, 240.

40 rokov telovýchovy v Podbieli. Red. J. Krafský a i. 1. vyd. Podbiel, vyd. TJ Družstevník 1970. 42 s. + reklamy.

---

⁴ Roku 1619 (*Podbielie*) bol šoltýsom Andrej Podbielanský (*l* sa mäkkým nezo-
načovalo). R. 1624–1626 mali v Podbieli mlyn šoltýsi Petro, Adam Podbielanský
a Juro Hudec Podbielanský. (Kavuljak, 1955) — Pravda, aj v cit. brožúre 40 rokov
telovýchovy sa píše prídavné meno v tvare *podbielanský* (s *l*) (s. 11 a 37). Teda štand-
ardizovaný tvar *podbielský* a *Podbielčan*, *Podbielčanka* nemá nádej na uplat-
nenie proti domácim oravským tvarom *podbielanský*, *Podbielčan*, *Podbielčanka*. Zato
od mäkkého *l* sa pod tlakom oficiálneho názvu *Podbiel* obyvateľstvo odúča.

⁵ I pri Ružomberku v osade („ulici“) *Biely Potok* by mal byť na „salaši“ *Belan*
nápis s mäkkým *l*, teda nie „Belan“, hoci sa nemalo zabudnúť, že to bola furmanská
kréma *Zábava* (tento názov je stále živý).

SPRÁVY A POSUDKY

Anton Jánošík (1904—1971)

So životom a dielom Antona Jánošíka spája sa významný úsek dejín slovenskej jazykovedy a dôležitá etapa vo vývine spisovnej slovenčiny i časopisu Slovenská reč — bol jeho hlavným redaktorom —, preto pri jeho odchode chceme pripomenúť významnejšie udalosti zo života a oceniť výsledky jeho práce.

A. Jánošík pochádza z kraja, ktorého reč svojím postavením medzi západnou a strednou slovenčinou núti jazykovo citlivých ľudí pozorovať rodné nárečie a porovnávať ho so spisovným jazykom. Narodil sa 7. apríla 1904 v Bánovciach nad Bebravou, kde jeho otec Ján bol roľník a sedlár. Anton bol najstarší zo žijúcich štyroch detí, z ktorých brat a sestry sa venovali učiteľskému povolaniu. V mestečku Bánovciach ako sídlo malého okresu bola už pred prvou svetovou vojnou maďarská meštianska škola. Bolo to typické malé mesto: z jeho prostredia spisovateľ Janko Jesenský ako tamojší mladý advokát čerpal námety pre svoje malomestské rozprávky. Maďarská meštianka v slovenskom prostredí zanikla a zmenila sa po prevrate na slovenskú v čase, keď ju mladý A. Jánošík absolvoval (1914—18). V stredoškolských štúdiách pokračoval až o rok na reálnom gymnáziu v Trenčíne po prijímacej skúške do 5. triedy (1919—23).

Po maturite sa A. Jánošík rozhodol študovať na Filozofickej fakulte Komenškého univerzity (otvorenej v septembri 1921) slovenčinu (vo vtedajšej terminológii „českoslovenčinu“) a francúzštinu. Bratislavská univerzita ešte nebola dobudovaná (napr. francúzsky jazyk a literatúru prednášali profesori P. M. Haškovec a H. Jarník z Brna), ale slavistika, resp. slovakistika a bohemistika bola pomerne dobre obsadená: slavistiku prednášal výborný pedagóg prof. Miloš Weingart, ktorý vedel získavať mladých poslucháčov pre štúdium jazyka; indoeurópsku jazykovedu J. Baudiš; o literatúre prednášali prof. J. Hanuš (starú českú literatúru) a A. Pražák (novú českú a slovenskú literatúru), neskoršie slovanské literatúry F. Wollman. V prvom semestri A. Jánošík zastihol ešte prednášky J. Škultétyho, s ktorým sa po rokoch stretol v Matici slovenskej v Martine.

Povinné prednášky a praktické jazykové cvičenia navštevoval a filozoficko-pedagogickú skúšku (r. 1926) zložil A. Jánošík načas, takže štúdium v Bratislave absolvoval r. 1927 a pokračoval v študijnom roku 1927/28 vo Francúzsku na fakulte v Poitiers. R. 1928/29 učil ako supl. profesor na Patronátnom reálnom gymnáziu v Kláštore p. Znievom. Potom školskú službu prerušil, aby sa mohol pripraviť na dokončenie štúdií štátnymi skúškami. Zo slavistiky mu uznali seminárnu prácu „Lexikálne štúdie o Euchológii sinajskom“. Ústnu skúšku z „českoslovenčiny“ vykonal 12. decembra 1929 a z francúzštiny 16.

dec. 1930 (examinátormi boli J. Hanuš, Fr. Ryšánek, Vl. Buben a J. Kopal). Do školskej služby znova nastúpil na gymnáziu v Malackách 12. dec. 1929, od 1. sept. 1930 učil na Štátnom maď. reálnom gymnáziu v Košiciach, v r. 1932–1934 na Št. koedukačnom učiteľskom ústave v Prešove a r. 1934/35 zasa v Košiciach.

V Košiciach sa A. Jánošík dostal do Miestneho odboru Matice slovenskej, kde sa zrodila myšlienka vydávať časopis Slovenská reč, „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“. Prvý ročník časopisu vychádzal od septembra 1932 v Košiciach, druhý ročník už v Martine. A. Jánošík spolu s M. Knapom spočiatku mal sledovať problematiku spisovnej slovenčiny v školskej praxi. Takto je pochopiteľné, že prvý príspevok A. Jánošíka má názov *Slovenčina na stredných školách* (SR, 1, 1952–53, 517–519). Konštatuje v ňom neutúšený stav slovenčiny na školách, pretože slovenčinu neučia vždy a všade odborníci Slováci, a zdôrazňuje potrebu hľadieť na čistotu reči, na slovenský spôsob vykania, na domáce výrazy namiesto nových, cudzích, ktoré prenikajú do slovenského jazyka. Argumenty sú jednoduché: bežné slovenské slovo *úloha* (*uložiť*) nemožno nahradiť slovom *úkol*, lebo *úkol* „nepoznajú Pravidlá, ani v ľudovej reči sa ho neužíva“; podobne *inkúst* (z čes. *inkoust*) a *atrament*, *mluvnica* a *gramatika*, *tužka* a *ceruza* ap. Kritériom je teda spisovný úzus a výskyt v ľudovej reči. Kde sa ľudové slovo už pociťuje ako zastarané (napr. *cirkel*), autor odporúča namiesto prevzatého neorganického slova prijateľnejšiu podobu („Kto je vonkoncom proti slovu *cirkel*, nech aspoň nepíše *kružítko*, ale *kružidlo*“). „Snahy po očiste spisovnej reči nemajú sa týkať tých cudzích kultúrnych slov, čo sú majetkom celej slovenskej pospolitosti . . . Čistotu reči nekazia vžitá slová cudzieho pôvodu, ale nové a nepotrebné cudzie väzby . . . Nové slová, čo aj slovenské, nie sú vhodnou náhradou za obecné vžitá cudzie slová, lebo väčšina Slovákov nepozná význam mnohých slov . . . staré nemiznú, takže počet lexikálnych dvojtvarov sa zväčšuje. A práve toto škodí jasnosti spisovnej reči a vedeckej terminológii.“ V tomto príspevku pravdepodobne v spolupráci s redakciou naznačila sa v jadre teória a program slovenského purizmu.

Ľudovú reč Jánošík dobre poznal zo svojho rodiska a na nej budoval svoje jazykové povedomie. Ako väčšina slovenských jazykovedcov preskúmal i on svoje rodné nárečie, ale dialektológii v užšom zmysle sa nevenoval. Z chystanej monografie uverejnil úvod, texty a hláskoslovie pod názvom *Z bánovského nárečia* v Sborníku na počesť Jozefa Škultétyho (1933). K dialektológii sa A. Jánošík vrátil až neskoršie, keď vydal *Zámenné skloňovanie* (Sborník Matice slovenskej – Jazykoveda, 19, 1941, 403–419), a ešte na konci života, keď pre Jazykovedný ústav L. Štúra dodával materiál zo slovníka bánovského nárečia.

Vlastným pracovným poľom A. Jánošíka bola kultúra reči. Pôvodne nemal vedecké ambície. Jeho príspevky vznikali z konkrétnych podnetov, svoje náhľady musel prebojovať v užšom aj širšom prostredí (napr. keď zastával podobu *farba* proti podobe *barva*, tvary *lev*, *leva* proti *lva*, *konár* proti *vetev* atď.). Zriedka prichádzal s novotami, viac upozorňoval na známe poučky Czamblove a Škultétyho (nie *válka*, ale *vojna*; nie bežne *doba*, ale *čas*; za *vzdelaný* lepšie *učený*), ale niekde zašiel príďaleko, keď odporúčal ľudové, nárečové alebo hovorové slová *cirkel* za „knižné“ *kružidlo*, *sklep* za *obchod* ap.) a podľa svojich zistení chcel opravovať aj starších spisovateľov, slovenských klasikov. Jeho prvé príspevky pod súhrnným názvom *Zo školskej slovenčiny* boli len upozornenia na spisovný, tzv. matičný úzus. Postupne sa usiloval zbie-

rať doklady z literatúry a hľadať hlbšie zákonitosti spisovného jazyka v tesnom spojení s ľudovou rečou. Objavovať čiastkový systém sa mu darilo v niektorých hláskoslovných javoch, najmä v oblasti kvantity, v štúdiách uverejňovaných v Slovenskej reči pod súhrnným názvom *Zo slovenskej kvantity* (Kvantita deverbatív s predponami – 1937, kvantita deminutív *bruško – brúško* – 1938, kvantita záměna *on* v tvaroch pl. – 1939, kvantita privlastňovacích záměn – 1940 atď.).

Súbor štúdií s názvom *Príspevky ku kvantite slovenčiny* predložil ako doktorskú dizertačnú prácu a na jej základe dosiahol v r. 1940 hodnosť doktora filozofie. Z jeho zistení však kodifikácia prijala iba niektoré.

V období druhej svetovej vojny A. Jánošík neprijal ponúkané riaditeľské miesto na učiteľskom ústave mimo Martina. V r. 1939/40 učil na gymnáziu v Žiline a od r. 1940/41 na obchodnej akadémii v Martine.

Keď pre nezhody redakcie časopisu Slovenská reč s ministerstvom školstva a s vedením Matice slovenskej pre Pravidlá slovenského pravopisu vznikla vo vydávaní časopisu prestávka (7. ročník 1938/39 ostával nedokončený), poverenie dokončiť 7. ročník Slovenskej reči (č. 8–10) za roky 1938–39 a pokračovať v redigovaní nového ročníka dostal A. Jánošík s Jozefom Škultéty. Redakcia zdôraznila, že program Slovenskej reči „ostáva ten istý ako doteraz, len spôsob práce sa mení . . . Bojová fáza v obrane slovenčiny je skončená, nastáva čas na pokojné, trpezlivé skúmanie, zošľachtovanie a normovanie slovenského jazyka . . .“ (209–210). Zmenil sa však káder prispievateľov, pretože niektorí jazykovedci (B. Letz, J. Mihál a i.) v čele s H. Bartkom založili nový časopis Slovenský jazyk (po ôsmich číslach zanikol) a iní jazykovedci v čele s E. Novákom chystali vydávanie časopisu *Linguistica Slovaca* v Bratislave.

Od r. 1940 v Matici slovenskej zbieral sa materiál pre slovenský slovník pod vedením A. Jánošíka a E. Jónu, ktorí prijali úlohu pripraviť nový slovník, resp. prepracovať frazeologický slovník Petra Tvrdeho. Popri slovníkových prácach vykonávali sa tam spoločne aj iné práce (jazyková poradňa, redigovanie). Tieto práce A. Jánošík konal obetavo a svedomite v ťažkých podmienkach za vojny popri pedagogickom úväzku v škole.

Koncepcia chystaného slovenského slovníka sa pri práci menila. Za vzor poslužil Příruční slovník jazyka českého I (1935). Matičný *Slovník spisovného jazyka slovenského* začal vychádzať v zošitoch až po vojne r. 1946–49; vyšiel I. diel, A–J, heslá písmena K boli vysádzané, časť konceptu ostala v rukopise a ostatok iba v kartotéke na lístkoch. Slovník ostal nedokončený z rozličných príčin: politických, organizačných (reorganizácia Matice slovenskej), aj inštitučných. Slovníkový materiál z Martina sa využil pre akademický *Slovník slovenského jazyka*.

A. Jánošík mal však trvalý záujem o lexikografické práce u nás. Akademický *Slovník slovenského jazyka* starostlivo čítal a posielal k nemu svoje pripomienky; posledné vyšli v časopise *Kultúra slova*, 5, 1971, s. 245, kde ukázal, že reálne dedinského života dobre poznal. Do teoretických otázok lexikológie nechcel zasahovať.

V onomastike pracoval A. Jánošík len príležitostne. Ochotne odpovedal na otázky o pôvode osobných a miestnych mien; ako vidieť v Slovenskej reči za jeho redakcie, zaujímala ho viac forma osobných mien a miestnych názvov, ich tvorenie a skloňovanie (*Bardejov – Bardijov*, obyvateľské mená na *-an*, *-anka*, *-ianka* a i.).

Výsledky svojich štúdií A. Jánošík uvádzal do praxe v drobných príspevkoch tlačou i rozhlasom a po celý život ako učiteľ slovenčiny v škole (r. 1963 v rámci okresu Martin dostal pochvalné uznanie na úseku výchovy a vzdelávania od kultúrnej a školskej komisie ONV a r. 1969 pamätnú medailu za zásluhy o budovanie okr. Martin od rady ONV). V školskom roku 1963/64 A. Jánošík ťažko ochorel. Po sedemmesačnom liečení sa vrátil do školskej služby. Druhý raz ochorel koncom škol. r. 1967/68 a v r. 1969 odišiel do dôchodku. Umrel 26. novembra 1971 v Martine.

Odborné dielo a účinkovanie A. Jánošíka v slovenskej jazykovede bude mať trvalé miesto. V ťažkých časoch, keď bolo málo odborne pripravených Slovákov, svojimi jazykovednými prácami pomáhal hlbšie poznávať slovenský jazyk, kultivovať ho a chrániť jeho čistotu. Teoretické nedostatky jeho prác súvisia s podstatou slovenského jazykového purizmu, ktorého bol stúpencom: preceňovanie nárečí pri riešení otázok kultúry reči, malý zreteľ na štylistickú diferenciáciu prostriedkov spisovného jazyka a priamočiary, jednostranný boj proti cudzím prvkom. Dobrú vedeckú úroveň na svoj čas mali Jánošíkove práce z tradičného hláskoslovía, najmä štúdie o kvantite, i práce o jednotlivých slovách a tvaroch, obyčajne bohato doložené. A. Jánošík sa osobitne zaslúžil o prípravu slovenského slovníka a o zachovanie kontinuity vo vydávaní časopisu Slovenská reč. Česť jeho pamiatke!

E. Jóna

Súpis prác Antona Jánošíka za roky 1933—1971

Bibliografia prác Antona Jánošíka je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu, sa uvádzajú súhrnne. Názvy štúdií a ostatných prác a časopisov a zborníkov sa uvádzajú v pôvodnom pravopisnom znení.

1933

Z bánovského nárečia. Ukážky z monografie. — In: Sborník na počesť Jozefa Škultétyho. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1933, s. 643—652.

Slovenčina na stredných školách. — Slovenská reč, 1, 1932/33, s. 217—219.

Niečo zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 2, 1933/34, s. 66—70, 110—112, 200—201, 259—260.

Niečo zo školskej slovenčiny. — Rozvoj, 12, 1933/34, s. 22—23.

Čítanka pre slovenské ústavy učiteľské I, Praha 1927. — Slovenská reč, 1, 1932/33, s. 158—159 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Čítanka pre slovenské ústavy učiteľské II, zost. O. Haluzický — F. Písecký, Praha 1932. — Slovenská reč, 1, 1932/33, s. 186—187 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Rad či rada? — Slovenská reč, 1, 1932/33, s. 231. — Tamže: *Prespolný žiak* či *vidiecky?* (s. 231). — *O 8. hodine i v 8 hodín?* (s. 231). — *Dĺžeň a čiarka* (s. 231).

1934

Zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 3, 1934/35, s. 96–97, 198–200, 249–253.

Slovenčina v učebniciach. [J. Menšík, Literárna rukoväť k čítanke pre najvyššie triedy stredných škôl slovenských, 2., doplnené vyd., Praha 1931.] — Slovenská reč, 2, 1933/34, s. 205–211 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

1935

Damborského Krátka mluvnica slovenská. — Slovenská reč, 4, 1935/36, s. 111–122.

Zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 4, 1935/36, s. 12–17, 65–69, 164–169.

1936

Zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 5, 1936/37, s. 57–67, 133–141, 226–230, 284–290.

1937

Predložka *u* v slovenčine. — Slovenská reč, 6, 1937/38, s. 29–33.

Zo slovenskej kvantity. Kvantita deverbatív s predponami. — Slovenská reč, 5, 1936/37, s. 194–201.

Zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 6, 1937/38, s. 80–84, 132–139, 241–246, 286–289.

1938

Kráľovná či *kráľovna*? — *Gazdiná* či *gazdina*? — Slovenská reč, 6, 1937/38, s. 330–334.

Kvantita podstatných mien na *-ia*. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 63–67.

Kvantita slov *brúško* — *bruško*, *úško* — *uško*. — Slovenská reč, 6, 1937/38, s. 197–200.

Zo slovenskej kvantity. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 96–103.

1939

Kvantita cudzích slov, zakončených na spoluhlásku. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 142–148.

Kvantita hypokoristik typy a) *starý* — *starký*, *stará* — *starká* a b) *gazdiná* — *gazdinká*. Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 281–283.

Kvantita zámena *on* v predložkových tvaroch množného čísla (*k*) *ním*, *ních* a bezpredložkových *ích*, *ím*. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 233–252.

Zo školskej slovenčiny. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 196–198, 218–222.

H. Bartek, Príspevok k dejinám slovenčiny, Sborník Literárnovedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha III, 1936. — Slovenská reč, 7, 1938/39, s. 284–288 (ref.).

1940

Tvary a kvantita složenín slovesa *ísť*. — Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 56–58, 82–85, 109–112, 145–151.

Zo slovenskej kvantity. Kvantita deverbatív prídavných mien na *-ný* a od nich odvodených podstatných mien. — Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 5–17.

1941

Zámenné skloňovanie v bánovskom nárečí. — Sborník Matice slovenskej, 19, 1941, s. 403—419.

Kvantita osobného prisojovacieho zámena *môj, tvoj, svoj a náš, váš*. — Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 246—256.

Preukážka — legitimácia ako termíny. — Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 235—237.

Návrhy na zmenu úradného názvu obce. — Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 27. 62—66.

Slovenský jazyk 1, 1940. — Slovenská reč, 8, 1940/41, s. 318—320 (rec.).

1942

Predložka *pre* v slovenčine. — Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 226—234, 271—272.

K tvarom *Bardejov — Bardijov*. — Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 182—183.

Rukoväca mašina. Vysvetlenie. — Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 253.

1943

Kvantita zdobnelín na *-ček*. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 1—5, 36—43.

Skloňovanie cudzích priezvisk na *-er* a *-el*. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 72—79, 121—126.

Formy prídavného mena *nákladný, nákladový* v železničnej terminológii? — Slovenská reč, 10, 1942/43, s. 321—323.

B. Letz, Kmeňoslovné úvahy, Martin 1943. — Slovenské pohľady, 59, 1943, s. 799—800.

1944

Množný tvar *akty — aktá* pri cudzom podstatnom mene *akt*. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 198—204.

K etymológii miestneho názvu *Imeľ*. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 190.

J. Stanislav, Kultúra starých Slovákov, Bratislava 1944. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 189—190 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

J. Š. Šikura, Miestopisné dejiny Turca, Bratislava 1944. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 281—283 (poznámky k jazykovej stránke publikácie).

Z redakcie. — Slovenská reč, 11, 1943/44, s. 344.

1946

Slovník spisovného jazyka slovenského. I. diel. A—J. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1946—1949. 8°. 992 s. (spoluautor).

Kvantita ženských foriem *-anka (-ianka)* k menám obyvateľov na *-an*. — Slovenská reč, 12, 1946, s. 92—100, 168—178.

1947

Gramatický a prirodzený rod augmentatív na *-isko*. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 17—25.

Skloňovanie gréckych vlastných a iných mien na *-as* v slovenčine. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 155—172.

Trúd, pyl, úl, včelín, plášť. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 60—62. — Tamže: „*Slavian*“? (s. 125). — *Napomáhať niekomu*“? (s. 126—127). — *Cieľom preskúmania*? (s. 128). — *Priemer*, lok. sg. v „*priemeri*“? (s. 193—194).

1948

Zmena *s* > *š* v skupinách *sl*, *st*, *sk*, *sm* a *sp*. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 273–303; roč. 14, 1948/49, s. 21–35.

Rodinné mená na *-ec*, *-ek* a ich skloňovanie. — Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 112–120, 166–175, 212–217, 274–306.

Podstatné mená mužského rodu na *-úň* a *-ún*. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 210–223.

J. Brišák, Neznáma obeta, Košice 1946. — Š. Hatala, O živého Krista v nás, Košice 1946. — E. Hello, Veda, prel. V. Kalinay, Košice 1946. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 248–253 (poznámky k jazykovej stránke publikácií).

[Farba — „barva“.] — Slobodný rozhlas, 4, 1948, s. 120. — Tamže: [Korčule — „brusle“] (s. 208). — [Jazykové prostriedky na porovnávanie] (s. 250). — [„Sebamensší“, „sebalepší“] (s. 284). — [Organ, atrament] (s. 317). — [Ceruza — „tužka“, naplňacie pero — „plniace pero“] (s. 347).

Lúpežník a zbojník. — Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 64.

† JUDr. Ján Petrikovich. — Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 242–244.

1949

Adjektívum *snadný* a jeho odvodeniny. — Slovenská reč, 15, 1949/50, s. 17–22.

Kvantita rodinných mien na *-in* v slovenčine. — Slovenská reč, 15, 1949/50, s. 82–99.

Pračka a *práčka*. — Slovenská reč, 14, 1948/49, s. 259–260.

1950

Druhotné zvrtné tvary pri niektorých slovesách v slovenčine. — Slovenská reč, 15, 1949/50, s. 273–289.

Prechodné slovesá so zvrtným zámenom *sa* v slovenčine. — Slovenská reč, 15, 1949/50, s. 216–238.

Slovníček. — In: Janko Jesenský, Pani Rafíková a iní, Turčiansky Svätý Martin 1950 (Hviezdoslavova knižnica, zv. 4), s. 147–157.

Materské či *materské mlieko*? — Slovo a tvar, 4, 1950, s. 138.

1951

Tvary sloves *umiestniť*, *premiestniť*. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 23–26.

1952

Zaváracia (nie „zavarovacia“) blana. — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 135–136.

1953

[Diskusný príspevok na zasadnutí aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov o úprave slovenského pravopisu, konanom dňa 10. 6. 1953 v Bratislave.] — Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 369.

1957

Románske predikáty *san* a *don* v slovenčine. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 248–251.

Temian, *tymian*? — Slovenská reč, 22, 1957, s. 201.

1958

Životné skloňovanie činiteľských mien na *-teľ* v slovenčine. — Slovenská reč, 23, 1958, s. 41–47.

1970

Dumbierniky, či zázvorníky? — Život, 20, 1970, č. 35, s. 2.

1971

Niekoľko pripomienok k našej slovnej zásobe. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 245.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopise: *Slovenská reč*, 7, 1938/1939 — 11, 1943/1944 (spoluredaktor), 13, 1947/48 — 15, 1949/50 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

IV. slovenská onomastická konferencia

Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolegiu jazykovedy SAV v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV usporiadala v dňoch 9.–10. novembra 1971 IV. slovenskú onomastickú konferenciu, na ktorej sa zúčastnilo 37 pracovníkov zo Slovenskej akadémie vied (zväčša JÚĽŠ), z Filozofickej a Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave, z Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove, z pedagogických fakúlt v Banskej Bystrici, Nitre a Trnave, 10 hostí z Čiech a Moravy (z toho 4 frekventantky Šrámkovho onomastického seminára).

Témou konferencie bola jazyková výstavba vlastných mien. Prvý deň bol venovaný jazykovej výstavbe osobných mien. Úvodný referát predniesol V. Blahnár (*Jazyková výstavba slovenských osobných mien*). K tomuto okruhu odznelo 14 pripravených príspevkov. (J. Matejčík, E. Krasnovská, M. Šalingová, M. Frydrič, J. Skutil, F. Buffa, I. Kotulič, J. Oravec, J. Valiska, L. Kriššáková, P. Ondrus, K. Habovštiaková, M. Majtánová, S. Mazúr). Pri rozvíjaní antropomastickej teórie opisom osobných mien cez metajazyk sa podľa hlavného referátu pokročilo v tom, že po analýze designatívnej stránky sa stala predmetom úvah charakteristika jazyka: ako sa v danej antroponymickej sústave využívajú prostriedky slovenského jazykového systému. Tým sa predložená teória v istom zmysle uzatvára. J. Matejčík sa zaoberal jazykovou výstavbou ženských pomenovaní a E. Krasnovská ukázala, akými jazykovými prostriedkami sa v živých menách východného Gemera vyjadrujú ich dištingtívne príznaky. I. Kotulič analyzoval pomenovania dorastajúcich synov. Nepovšimnuté neostali ani vývinové otázky. Pravda, nešlo len o interpretáciu historického materiálu (napr. hodnotenie hypokoristických útvarov — príspevky K. Habovštiakovej a M. Majtánovej), ale o pohľad na vývin osobného pomenovania ako sústavy. Pozornosť vyvolal referát S. Mazúra o slovenských hydronymách z osobných mien. Diskusia sa znova dostala aj k otázkam formovania priezvisk, t. j. ku vzniku dvojmennej sústavy. Osvetľovala sa aj otázka deproprializácie: M. Šalingová ukázala procesy a rozličné typy apelativizácie

vlastných mien. Metodologický dosah mal Frydričov referát. Autor pri analýze morfémovej stavby českých hydroným uplatňoval teóriu množín.

Na druhý deň sa diskutovalo o jazykovej stránke chotárnych a miestnych názvov (M. Majtán, A. Habovštiak, Š. Krištof, G. Horák a R. Šrámek, J. Spal, F. Uličný, P. Plesník, L. Dvonč). V úvodnom referáte k druhému tematickému okruhu (*K jazykovej výstavbe slovenských chotárnych názvov*) M. Majtán predložil dobre premyslenú klasifikáciu slovenských chotárnych názvov, ktorá sa opiera o reprezentatívny výber zo systematicky zbieraného materiálu z celého slovenského jazykového územia. Š. Krištof v referáte *Typy chotárnych názvov v Tekove* pokladal významové kritérium za základné. Zameriaval pozornosť na proces vzniku chotárnych názvov, a nie na ich fungovanie v sústave.

Úvodný referát k tretiemu okruhu predniesol brnenský jazykovedec a onomastik R. Šrámek (*Toponymické modely a toponymický systém*). Na toponymickej rovine rozoznáva pomenovací model (v ňom sú zovšeobecnené najširšie motivačné príznaky: to je obsahová, designačná stránka toponyma) a slovo tvorný model (druh formálnej sivrnenosti, konkrétny výraz pomenovacieho modelu). Slovo tvorný model sa viaže na isté jazykové typy. Súbor javov a pravidiel, ktorý má v danom mieste a čase normatívny charakter, utvára systémový ráz toponymických modelov. Šrámkov príspevok znamená pozoruhodný teoretický prínos. Tieto teoretické východiská tvoria pendant našej antroponomastickej teórie. Utvára sa spoločná platforma onomastickej teórie, ktorú budujeme na pravidelných konferenciách slovenských a českých bádateľov v tejto oblasti.

Príspevky niekoľkých pracovníkov z odboru histórie, geografie, archívniectva, ako aj početné vystúpenia jazykovedcov svedčia o pomerne širokom zainteresovaní o otázky výskumu osobných mien, miestnych a chotárnych názvov a súčasne potvrdzujú užitočnosť výmeny názorov medzi pracovníkmi z rozličných odborov. Interdisciplinárny ráz onomastiky to priam vyžaduje.

Organizačná i bádateľská práca slovenských onomastikov sa teraz zameria na dve významné podujatia: V máji r. 1972 usporiada Slovenská onomastická komisia a JÚLŠ SAV v spolupráci s PF UPJŠ v Prešove V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri MKS, spojenú s V. slovenskou onomastickou konferenciou. Témou zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku bude 1. výskum a spracovanie slovanských osobných mien, 2. základná slovanská onomastická terminológia; na V. slovenskej onomastickej konferencii sa bude rokovať o odraze jazykových kontaktov vo vlastných menách. 28. 6. – 4. 7. 1972 bude v Sofii XI. medzinárodný onomastický kongres.

V. B.

J. Kačala, *Doplnok v slovenčine*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 270 s.

Kto sa dnes pokúsi opísať doplnok v slovenčine, má už priestor dosť zúžený. Veď od čias, keď sa pod termín doplnok zahŕňali tri vetné členy: to, čo dnes pokladáme za predmet, menný prísudok aj doplnok, alebo neskoršie, keď sa

v pojme doplnok miešal menný prísudok s doplnkom, prípadne ešte neskoršie, keď prechodne istá časť lingvistov u nás doplnok ako vetný člen vehementne popierala, vyšlo nemálo prác, ktoré doplnok ako vetný člen obránili a v podstate vymedzili. Spomeňme tu iba letmo napr. E. Paulinyho, ktorý vyzdvihol predikatívnosť doplnku, príspevky J. Ružičku, ktorý zdôraznil, že vzťah tohto druhého prísudku k prvému nie je determinatívny, kandidátsku dizertáciu J. Svetlíka, ktorý vo vzťahu k ruskej gramatickej teórii venoval pozornosť sémantickej stránke doplnku (prítom z gramatickej stránky pokladá doplnok za „rozvíjajúci, predikatívno-determinatívny člen“). Napokon sa (r. 1959) doplnkom zapodieval i pisateľ tejto recenzie, ktorý znova podčiarkol základné črty doplnku: doplnok ako druhotný predikát, jeho koordinatívny vzťah k primárnemu predikátu, sémantiku doplnku (doplnok vyjadruje predovšetkým stav) i sémantiku slovies v primárnom predikáte, popri ktorých doplnok najčastejšie stáva, ako aj slovosled doplnku.

Tento zúžený priestor autor knižnej monografie o doplnku v slovenčine veľmi dobre využil. Dokazuje to už úvodnou kapitolou, v ktorej načrtáva teoretické východiská a hodnotí doterajšiu literatúru o doplnku. Svedomite zhrnul a ocenil všetky závažnejšie práce o doplnku v slovenskej a českej gramatickej literatúre. Potom prešiel gramatickú literatúru ostatných slovanských národov a ukázal, ako sa javy, ktoré my zaraďujeme k doplnku, v gramatikách iných slovanských jazykov rozdielne opisujú (ako predikatívny prívlastok, príslovkový prívlastok, ako druhý člen zloženého prísudku, ako osobitný druh primkynania s významovým rázom príslovkového určenia). Pri každom osobitnom opise ukázal ťažkosti, neúplnosti a nedôslednosti. Ukazuje napr., ako sa pri daktorých opisoch gramaticky rovnaké časti vety rozpadávajú medzi niekoľko vedľajších vetných členov alebo aj medzi vedľajšie a hlavné vetné členy. Zároveň pozorne zozberal všetky zmienky, ktoré sa zhodujú s dnešnou slovenskou gramatickou teóriou doplnku, podporujú ju, alebo ktoré aj v inom zmysle osvetlili kategóriu doplnku. Napr. v rus. a ukraj. literatúre už A. A. Potebňa dával do vnútornej súvislosti prípady podmetového a predmetového doplnku; D. N. Ovsianiko-Kulikovskij písal, že pri „zložennom prísudku“ (t. j. prísudku s doplnkom) akoby sa predikácia rozdeľovala medzi dve formy; A. A. Šachmatov také prípady hodnotí ako dvojprísudkové a doplnok v nich ako druhý prísudok. K jednoznačnému uznávaniu doplnku v našom chápaní sa prepracoval V. G. Admoni. Vymedzuje doplnok ako člen „ktorý vyjadruje príznak predmetu vyjadreného v subjekte alebo objekte a zároveň príznak, ktorý sa stáva aktuálnym, alebo aj ktorý vzniká iba v čase vyjadrenom prísudkom“.

Jadrom a najdlhšou časťou Kačalovej monografie je druhá kapitola *Doplnok v gramatickej a sémantickej stavbe vety* (s. 54–150). Delí sa na šesť nerovnakých častí, v ktorých autor doplnok definuje (z hľadiska vety a syntagmy), porovnáva s ostatnými polovetnými konštrukciami, vymedzuje zo sémantickej stránky, klasifikuje morfológické a lexikálne prostriedky na vyjadrovanie doplnku, posudzuje zo štylistickej stránky, sleduje frazeologizovanie konštrukcií s doplnkom a na záver vypočítava kritériá na určovanie doplnku (v dotyku s menným prísudkom, prívlastkom, predmetom, príslovkovým určením).

Najrozsiahlejšia je prvá časť (*Definícia a syntaktická podstata doplnku*). Z hľadiska vety autor definuje doplnok ako „vetný člen, ktorý sa vzťahuje dvoma rozličnými vzťahmi na dva vetné členy zároveň, a to na podmet a prísudok, alebo na predmet a prísudok (vetný základ). Doplnok je neplnohod-

notný, resp. druhotný prísudok“ (s. 54). S ohľadom na prežívajúce staršie názory (podľa ktorých doplnok „určuje“ podmet i prísudok alebo predmet i prísudok) v Kačalovej definícii je dôležité, že sa zdôrazňuje predikatívny ráz doplnku vo vzťahu na podmet a ďalej to, že doplnok má dva rozličné vzťahy. Prvý (predikatívny) vzťah (k podmetu, k predmetu) sa uvádza v definícii, druhý sa rozvádza ďalej. Predikatívnosť prvého vzťahu sa zreteľne dokazuje transformáciou vety s doplnkom na priraďovacie súvetie, t. j. na vetný celok s explicitne vyjadrenými dvoma predikátmi: nepotrebuje teda ďalšie odôvodňovanie. Druhý vzťah sa neskoršie (na niekoľkých miestach) v protiklade k tradičným náhľadom rozvádza ako nepravý priraďovací vzťah. Podmetový doplnok je teda priradeným druhým prísudkom, a nie určením prísudku. K dôkazom, ktoré sa v knihe uvádzajú, by sme chceli dodať ešte ďalšie. Vychádzajú z gramatického (najmä morfológického) systému slovenčiny ako flektívneho jazyka: 1. V slovenčine je určovacím členom slovesa (verba) príslovka (ad-verbium), a nie adjektívum alebo vôbec slovo adjektívneho rázu, preto vety *Badáň zvolal nahnevane* a *Badáň zvolal nahnevaný* nie sú gramaticky totožné. Protivilo by sa zákonitostiam slovenskej morfológie, keby sa tu sloveso určovalo syntaktickým prídavným menom. 2. Z dokladového materiálu vidieť (i autor to konštatuje na s. 77), že sloveso samo nemá a nemôže mať pri sebe doplnok; aj to svedčí proti determinatívnosti doplnku. Autor v ďalšom texte túto syntagmatickú voľnosť doplnku dokazuje na základe intencnej štruktúry. Intencnú štruktúru tvorí agens – dej – zásah, ktorý sa v kladnej vete vyjadruje ako subjekt – predikát – objekt. Doplnok stojí mimo intencnej štruktúry. Vždy má popri centrálnom člene (predikáte) vzťah aj k daktorému okrajovému členovi intencnej štruktúry. Jednoducho možno povedať, že doplnok (napr. podmetový) sa (voľne) priraďuje až k hotovej, gramaticky perfektne vybavenej predikácii, v ktorej slovesný tvar svojimi kategóriami času a spôsobu umožňuje ekonomickejšiu druhú predikáciu (doplnkovú) bez gramatických údajov. Autor píše, že rámeč prvej predikácie podmieňuje druhú predikáciu – predikáciu s doplnkom. Preto nezaraďuje doplnok k vedľajším vetným členom ani k hlavným vetným členom, ale vidí ho v protiklade k jedným i druhým ako samostatnú, prechodnú kategóriu. Z intencnej štruktúry autor vyvodil ešte jeden dôležitý vzťah, doteraz nevysvetlený, a to súvis medzi predmetovým a podmetovým doplnkom. Predmetový doplnok sa pri pasivizácii vety mení na podmetový, porov. jeho príklady *Kyslú kapustu jedávame aj surovú* / *Kyslá kapusta sa jedáva aj surová*. Tým sa vysvetľuje aj pravidelný výskyt predmetového doplnku obyčajne pri priamom objekte a výnimočnosť doplnkov pri iných predmetoch.

Zo sémantickej stránky rozoznáva autor niekoľko druhov doplnku: stavový a zaraďovací, dejový, kvantitatívny, vlastnostný. V súvislosti s týmito druhmi opisuje i morfológické a lexikálne prostriedky, ktorými sa jednotlivé druhy doplnku vyjadrujú. Za základné prostriedky pokladá trpné prídavné mená, podstatné mená so spojkou *ako*, stavový nominatív a stavový akuzatív. Ostatné dva prostriedky sú menej časté než prvé tri. Pravda, pri jednotlivých druhoch sa frekvencia jednotlivých prostriedkov mení, napr. pri dejovom doplnku prevládajú sekundárne prostriedky neurčitok a prechodník, pri kvantitatívnom zasa číslovky.

Takéto rozdelenie doplnkov sa potvrdzuje aj tým, že na konštrukcii stavového doplnku môže byť ďalej navrstvená konštrukcia kvantitatívneho doplnku, alebo na dejovom doplnku môže byť navrstvená konštrukcia stavového doplnku a

pod. Toto dôležité nívum aj s hojnými dokladmi sa uvádza na s. 133—4 pod termínom stupňovitých doplnkov.

Z ďalších častí tejto kapitoly najviac zaväži ostatná: *Kritériá na určovanie doplnkov* (s. 137—150). Kritériá sa tu formulujú tak, že poslúžia nielen teórii, lež aj vyučovaniu.

Ostatné kapitoly knihy (okrem záveru) predstavujú aplikáciu (uplatnenie) tejto teórie na konkrétny materiál.

V III. kapitole sa vypočítavajú prostriedky, ktorými sa vyjadruje podmetový doplnok. Prítom autor pri základných prostriedkoch zavádza ďalšie, jemnejšie členenie, napr. pri stavovom doplnku vyjadrenom trpným prídastím sa odlišujú doplnky, ktorými sa vyslovuje duševný stav osoby, telesný stav, poloha tela vzhľadom na niečo iné, sprievodný stav (s odtienkami „vybavený dačím“ a „sprevádzaný dačím“), doplnky s odtienkom príčiny, s odtienkom podmienky a prípustky, doplnky k subjektu, ktorým nie je osoba. Celá kapitola prezrádza, o aký bohatý materiál autor opieral svoje závery. Nevynechal ani prostriedky problematické v spisovnom jazyku, napr. zámenné spojenie „ako taký“ a zo staršieho spisovného úzu doplnkovú spojku *čo* synonymnú so spojkou *ako*. Dotkol sa i prostriedkov, ktoré stoja na okraji spisovného jazyka z opačných dôvodov, a to pre svoj ľudový pôvod. Tak typ *Chodila dievčina po hore plačúci* teoreticky hodnotí už nie ako doplnok, lež ako príslovkové určenie (pre zmeravenosť a nezhodnosť slova *plačúci*).

Aj IV. kapitola — *Predmetový doplnok* — prezrádza dobrú materiállovú fundovanosť. Nájdeme v nej napr. doklady aj na viacnásobnú doplnkovú vetu (s. 238: *Človek sa narodí preto, aby dozrel a potom sa pozoroval, ako starne, ako ho opúšťajú sily.*), na doplnkovú vetu v úlohe člena viacnásobného doplnku (s. 248: *Len či ma [máš rada] takú, aká som, poznačenú, odsúdenú*), na doplnok k predmetu osobitne nevyslovenému (s. 248: *Keby umrela, nedovolili by mi pozrieť ani na mŕtvu.*). Rovnako dobre ako pri podmetovom doplnku sú tu doložené nezhodné doplnky v predložkovom páde. Ide o pády s nesmerovými (pokojuvými) predložkami *v, na, pri* (s lok.), *s, bez, pod* (s inštr.). Ich použitie v doplnkovej funkcii vyplýva práve zo statického významu predložiek, ktorým vyjadrujú súčasnosť, súbežnosť, sprievodný stav. Predmetový doplnok je teoreticky zložitejší ako podmetový. Napr. pri slovese *mať* bolo treba riešiť prechod od doplnku k mennému prísudku, keďže sloveso *mať* vystupuje aj ako objektová (posesívna) spona a súčasť zloženého prísudku. Túto otázku podobne ako otázku ostatných sponových slovíč (s. 138—140) autor zodpovedajúco riešil transformáciami (otvorená ostáva podľa našej mienky len otázka pri slovesách z okruhu *pokladať dakoho za dačo*).

Zásluha autora monografie *Doplnok v slovenčine* spočíva v tom, že zhrnul, scelil a usústavnil doterajšie výskumy, doplnil ich, kde mali medzery, podoprel gramatickými dôkazmi a všetky typy doplnku doložil spoľahlivými a preukaznými dokladmi. Jeho silnou stránkou je, že veci nielen konštatuje, ale aj dokazuje. Monografia je písaná jasným štýlom v bezchybnej slovenčine, takže je vhodná aj na vedecké ciele, aj na školské a vôbec vyučovacie ciele. Dôstojne sa zaraďuje k iným monografiám, ktoré spracúvajú syntax spisovnej slovenčiny.

J. Oravec

1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 370 s.

Starostlivosť o jazykovú kultúru si utvára špecifické postupy a metódy, ktorými pôsobi na úroveň jazykovej praxe. Rozličné jazykové okienka, zrnká, stĺpčeky, kútky, ktoré existovali a existujú okrem jazykovedných časopisov aj vo viacerých novinách i v rozhlase, hľadajú stále nové možnosti, ako zaujať čitateľa a poslucháča, ako vzbudiť jeho aktívny záujem o jazykovú kultúru. Na pozadí 5 zväzkov *Jazykovej poradne* i ďalších príručiek javí sa ako takéto hľadanie aj najnovšia príručka tohto druhu – *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny*.

Tematicky je tento súbor veľmi pestrý. Sú v ňom poučenia z pravopisu, výslovnosti, ohýbania slov, zo syntaxe, terminológie, frazeológie i štylistiky. Aspoň v jednotlivých heslách sa teda dotýka vlastne všetkých jazykových rovin. Pravdaže, zvolený počet poučení nedovoľoval rovnako zachytiť všetky oblasti jazyka. O to napokon autorom ani nešlo. Knižka nemala za cieľ byť akýmsi heslovitým a zhusteným zopakovaním celej gramatiky a ostatných jazykovedných disciplín. Autorom išlo viacej o to, aby pomohli jazykovej praxi najmä pri problematikách javoch, pri rozličných nepravidelnostiach, „výnimkách“ a nezvyčajných slovných alebo syntaktických formách a významoch.

Metóda jednotlivých výkladov je rôznorodá. Niektoré poučenia sú spracované vecne, takmer ako heslá alebo jednotlivé významy slov v slovníkoch, iné sú zostavené voľnejšie, niekedy až so snahou o esejistický prístup. Rôznosť prístupov je, pravdaže, daná aj povahou hesla, tým, či ide o lexikálny, významový, pravopisný alebo inakší jazykový jav, ale rozdiely sú aj medzi jednotlivými autormi. Hoci asi dve pätiny všetkých poučení spracovali dvaja autori (Horák, Ružička) a veľká časť z ostatných je tiež dielom úzkeho kruhu ďalších „väčších“ autorov (Dvonč, Horecký, Masár, Oravec, Smiešková a Urbanček), autorský kolektív celého diela bol príliš široký na to, aby sa pri koncipovaní jednotlivých poučení (hoci ide o krátke útvary) dosiahla väčšia rovnorodosť. Možno, že v istom smere je táto rôznorodosť skôr prínosom ako nedostatkom.

Popri metóde zohráva pri práci tohto druhu závažnú úlohu aj výber materiálu. Všeobecne možno povedať, že autori i zostavovateľ mali šťastnú ruku, lebo v takmer všetkých prípadoch sú to aktuálne (ba často hádam aj trvalé a stále sa opakujúce) otázky, ktoré sa v rozličných podobách raz častejšie, inokedy zriedkavejšie objavujú. Problematická je len potreba niektorých zastaraných alebo zriedkavých slov, ako sú: *čajsi*, *čemrva*, *etui*, *krnohy*, *obida*, *pätora*, *pojavit*, *petreňa*, *švihel*, *úradský*, *vodlovať* a i. Niekoľko hesiel sa mohlo ušetriť na iné problémy, keby sa viackrát neopakovali niektoré rovnaké alebo analogické prípady. Napr.: 21 – *áno*, *hej*, 198 – *hej*, a či *áno?*; 6 – *aby* a *žeby*, 989 – *žeby*; alebo heslá *Bratislavčan*, *Brno* – *Brňan*, *Galanta* – *Galantan*, *Kladňan* a pod. Aj niektoré ďalšie dvojice poučení sa dali stiahnuť do jedného poučenia: 18 *Anna* – *anenský* (v texte je i vysvetlenie tvaru gen. pl. *Anien*), 19 *Anna* – *Anien*; 117 *desiata*, 118 – *desiatárka*, nie „svačínárka“. Podobne mohlo vypadnúť heslo *Rigoletto* – *v Rigolettovi* (658), keď je v 120. hesle *Detvan* – *v Detvanovi* a *Detvan* – *v Detvane*. „Sezónnymi“ problémami boli aj otázky, ktoré sa vysvetľujú v poučeniach 136 *Dolejší* – *Dolejšieho*, 197 *hasič* a *požiar-*

nik, 241 — *Inter Bratislava* a iné. Ak aj boli v istom čase aktuálnymi problémami a bolo ich treba napr. v Jazykovej poradni riešiť, v tejto príručke mohli prepustiť miesto iným, trvalejším problémom. Nie som proti aktuálnostiam, ale v tejto knižke sa mi viacej páčia tie, pri ktorých sa od jednotlivosti ide k nejakej všeobecnejšie platnej poučke. Veľmi aktuálnou bola v istom čase napr. otázka výslovnosti a skloňovania mena *Patrice Lumumba* (528). Jednotlivosť sa tu však pekne zaraďuje do širších súvislostí. Alebo iný príklad. V 359. poučení autor odpovedá na otázku, či hovoriť o majstrovstvách alebo o majstrovstve sveta (napr. vo futbale), keď ide o jeden športový turnaj. Jednotlivosť dokázal autor vtipne využiť na rozlíšenie významov tvarov *majstrovstvá* a *majstrovstvo*.

Podstatnú časť celého súboru však tvoria naozaj potrebné poučenia. Osobitnú pozornosť si zasluhujú tie, v ktorých sa štýlovo, pravopisne, významovo, výslovnosťou alebo ináč rozlišujú dvojice, resp. aj trojice podobných, a predsa rozličných slov. Mám na mysli takéto prípady: *cvičenie* a *úloha* (78), *červený smrek* a *smrekovec* (87), *dopredaj* a *výpredaj* (142), *doska*, *tabuľa*, *platňa* (144), *hrad* a *záмок* (214), *kozmos* a *vesmír* (298), *mesiac* — *Mesiac*, *slnko* — *Slnko* (392), *módny* a *moderný* (397 — hoci význam slova *módny* sa tu asi určuje trochu úzko, neplatí napr. o spojení *módne slová*), *pokles* a *poklesok* (572), *priateľ*, *želat*, *žičiť* (623), *priateľ* a *kamarát* (625 — hoci záver, v ktorom sa dokladajú obidve slová frazeologickými výrazmi, nie je podopretím základnej myšlienky tohto poučenia), *rozštep* a *rázštep* (663), *týždňová* a *týždenná* (835), *vrecko*, *kapsa* (879), *vyzerat* a *vypadať* (913), *za hodinu* a *o hodinu* (922), *zbierať* a *zberať* (952), *žena* a *manželka* (991) a mnoho iných.

Veľkou prednosťou práce je vhodné typografické a grafické riešenie jednotlivých poučení. Správne slová a výrazy sú v hesle vysádzané polotučne, nesprávne slová a výrazy, pokiaľ sú samy alebo spolu so správnym výrazom v hesle, sú vysádzané obyčajným typom (ako ostatný text poučenia). Väčšina nesprávnych slov v heslách je vyznačená aj úvodzovkami alebo otáznikom. Teda napr.: *pančava?* (520). „*pôtorskí*“ a „*handlovskí*“? (579), „*trieslo*“ (820) a mnohé ďalšie. Aspoň v malej miere sa tu splňa aj želanie tých starostlivých používateľov jazyka, ktorí sa už dávnejšie dožadovali slovníčka správnych a nesprávnych výrazov.

V niektorých prípadoch však zisťujeme nedôslednosť v takomto typografickom označovaní správnych a nesprávnych slov v heslách. Napr. v 399. poučení sú z trojice slovies *moržovať*, *zdrhať*, *odzrňovať* vysádzané polotučne prvé a tretie sloveso, ale v texte sa prvé z nich označuje ako nespisovné. V 512. poučení sú polotučne vysádzané všetky tri slová (*ovos*, *jačmeň*, *jarec*), hoci v texte sa *jarec* kvalifikuje ako krajové pomenovanie. V 628. poučení sa naopak dve spisovné slová (*priemyselný* a *priemyslový*) zbytočne odlišujú v hesle typom písma.

Ešte niekoľko drobných poznámok. V 52. poučení (*brankár*) nie je dost zreteľné vysvetlenie kvantity. Pri 228. a 229. poučení došlo k prehodeniu hesla a textu. A poučenie o názve *čabianskej klobásy* (80) azda nebolo treba začať problematickým konštatovaním, že „Slováci na Dolnej zemi »na Čabe« vyrábajú známu klobásu...“. V mnohých prípadoch si autori pomáhajú pri výklade analógiami. Niekedy to však môže mať nedobré účinky. Ak sa napr. v 594. poučení pri rode slova *snímka* hovorí, že „pomôže nám rovnoznačné slovo fotografia“ a pri ďalšom slove *variant* zasa naopak „nesmie nás zviest

slovo *obmena*“, môžeme dosiahnuť u čitateľa pravý opak. Veď mýliť sa je ľudské.

Ako vidieť, výhrady možno mať iba pri výbere alebo formulovaní niekoľkých z 1000 poučení. To znamená, že čitateľ dostáva touto prácou do rúk vzácnu knižku, ktorá ho bude spoľahlivo orientovať v zložitých otázkach jazykovej správnosti a jazykovej kultúry. V poučeniach sa uplatňujú najnovšie poznatky zo všetkých oblastí slovenskej jazykovedy (na ilustráciu stačí uviesť aspoň 579. poučenie, v ktorom sa revidujú výklady zo Slovníka slovenského jazyka). Aktualnosťou obsahu i spôsobom výkladu jednotlivých jazykových javov sa *hodnota 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* ešte umocňuje.

J. Mlacek

Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis.
Jazykovedný zborník. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 256 s.

Druhý zväzok Jazykovedného zborníka Filozofickej fakulty v Prešove sa pripravoval prof. Štefanovi Tó b i k o v i k jeho šesťdesiatym narodeninám. Vo vstupnej časti je krátke hodnotenie jubilatovej činnosti od J. Furdíka a J. Sabola. Počas tlače zborníka však jubilat nečakane zomrel, čo sa uvádza na konci tohto hodnotenia krátkou poznámkou. Súpis prác Š. Tóbika pripravil J. Sabol.

Zborník obsahuje 23 príspevkov tematicky pomerne rôznorodých. Prvú skupinu tvoria štúdie z oblasti dialektológie. J. Štolc sa zamýšľa nad názvami rastliny *Lilium* v slovenskom jazyku a na základe bohatého dokladového materiálu poukazuje na postavenie slovenských názvov medzi názvami v ostatných slovanských i neslovanských jazykoch a na ich vzájomný vzťah. — Sotácke nárečia v severovýchodnom Zemplíne a v západnej časti býv. Úzkej stolice a problém vzťahu jednej sotáckej oblasti k druhej je predmetom úvah Š. Liptáka. Autor spresňuje doterajší názor o geografickom rozsahu sotáckeho nárečia na úzskom území a upozorňuje na to, že tzv. sotácke prvky na území užských nárečí zasahujú väčšiu oblasť, než sa doteraz tradovalo. — Vychádzajúc z požiadavky prejsť od analýzy jednotlivých javov k analýze celého súboru javov, A. Habovštiak skúma názvy *humna* a jeho častí v slovenských nárečiach. Pestrú nárečovú diferenciaciu názvov odôvodňuje nerovnakou konštrukciou *humna* na území Slovenska. Jednotlivé názvy tvoria podľa autora skupiny, ktoré sú charakteristické len pre istú zemepisnú oblasť. — V ďalšom príspevku skúma K. Palkovič slovné označenie zvieracích zvukov v slovenských nárečiach. Zvieracie zvuky plnia komunikatívnu funkciu jednak vo vzťahu k človeku, jednak medzi zvieratami. Z hľadiska nárečovej pestrosti autor zistil, že sú diferencované tie onomatopoeje alebo slovesá, ktoré označujú málo výrazné zvuky, kým slová na označenie výraznejších zvukov sa v nárečiach nediferencujú. — Príspevok I. Kotuliča Slovenský nárečový materiál v pozostalosti I. I. Sre-

nevskeho prinasa zaujimave fakty z dejin slovenskej dialektologie. Vyznamny ruský slavista I. I. Sreznevskij počas svojich ciest po Slovensku zozbieral veľké množstvo nárečového materiálu, ktorý spracoval v slovenskom nárečovom slovníku (obsahuje vyše 8000 slov a slovných spojení). Temer polovica uvedeného materiálu pochádza od slovenských zberateľov, známych vtedajších dejateľov.

Ďalšiu skupinu tvoria príspevky z dejín slovenského jazyka. J. Stanislav v štúdií Enklitiky po spojkách *a, i, ale, však, než, lež* uvádza diachronický prehľad postavenia enklitik v slovenčine. V starom jazyku mohli stáť enklitiky po uvedených spojkách na druhom mieste. Postavenie na tretom mieste je novší jav. — Slovná zásoba štúrovského obdobia a jej pramene sú predmetom príspevku sovietskeho slovakistu N. A. Kondrašova (Neologizmy šturovskej epochy). Tvorenie neologizmov bolo vyvolané novými pomenovacími potrebami, ktoré nárečová slovná zásoba ani zďaleka nemohla uspokojiť. Dôležitým prameňom i vzorom pre tvorenie nových slov bola aj čeština. A bohatú vrstvu vtedajšej slovnej zásoby tvorili kalky z nemčiny. — Organicky na túto štúdiu nadväzuje štúdiá J. Furdíka O tvorení niektorých deverbatív v matičnom období. Príspevok sa zaoberá problémom tvorenia substantív patriacich k onomaziologickej kategórii spredmetnenia deja. Živelné rozširovanie slovnej zásoby a snahu o jeho usmernenie autor uvádza ako dve charakteristické tendencie tvorenia slov v tomto období. Vyvrcholením slovotvorných úsilí tohto obdobia bol slovník J. Loosa. — K. Habovštiaková venuje svoj príspevok problematike sémantických zmien vo vývine slovanských jazykov. Vývin významovej stránky slov neprebíhal rovnako vo všetkých slovanských jazykoch a sú časté prípady samotného, veľmi diferencovaného vývinu pôvodného významu slova. Bohatá je významová variabilita niektorých slov z pôvodne jedného základu.

Inú skupinu predstavujú príspevky s tematikou medzijazykových kontaktov. L. L. Humec'ka v štúdií Dejaki staroukrajins'ko-zachidno-slov'jans'ki morfolohični paraleli porovnáva tvorenie neurčitých zámen, zámenných čísloviek a zámenných prísloviiek v starej i v súčasnej ukrajinčine a v západoslovanských jazykoch. Pri tejto paralele zisťuje isté spoločné črty v systéme afixov, ktoré sa používajú pri tvorení uvedených kategórií slov v súčasnej ukrajinčine a v západoslovanských jazykoch. V ukrajinčine sú produktívnejšie tvary utvorené prefixáciou, ale frekventovanejšie sú tvary so sufixami *-s', -nebud'*. — Pri skúmaní rusínsko-ukrajinských nárečí na východnom Slovensku sa ukazuje pomerne silný vplyv slovenských nárečí. M. Štec uvádza charakteristické javy jazykovej interferencie badateľné na všetkých jazykových rovinách. — P. Bunganič sa zaoberá problémom výstavby slovotvorného hniezda v dvojazyčnom slovníku, najmä pokiaľ ide o zachytenie synonymických radov.

Súčasný slovenský jazyk je predmetom ďalšej skupiny príspevkov. J. Muránsky sa zaoberá metodikou výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny, ktorá v porovnaní s metodikou výskumu spisovného jazyka a nárečí je oveľa menej rozpracovaná. — K charakteristickým vlastnostiam spisovnej slovenčiny ako lubozvučného jazyka okrem iného patrí aj splývavá výslovnosť. V. Uhlár analyzuje príčiny zanedbávania tejto výraznej črty slovenčiny a opätovne zdôrazňuje jej závažnosť v spisovnej výslovnosti. — J. Sabol (Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine) skúma frekvenciu jednotlivých spoluhláskových skupín na rovine realizácie.

Na základe aplikácie metódy tzv. reálnej a relatívnej entropie skúma rozličné stupne organizovanosti, resp. dezorganizovanosti jednotlivých prvkov. — F. M i k o v teoretickej štúdií Povaha predložkového systému v slovenčine vychádza z faktu, že predložky sú slová s gramatickým významom. Podľa autora treba predložky zaradiť aj do „vonkajších“ systémových vzťahov. Týmto systémovým kontextom je kategória pádu. „Predložky v slovenčine sú »predĺženou rukou« kategórie pádu, sú konkrétnejšou funkčnou špecifikáciou pádov“ (s. 152). Rieši problém sémantiky v relácii s predložkami. Všíma si „vnútorné“ relácie jednotlivých pádov a na základe podrobnej analýzy uvádza prehľad slovenských predložiek podľa parciálnych systémových zoskupení i jednotlivo. — J. R y b á k na základe princípu binárnych opozícií (predovšetkým privatívnej opozície) rieši otázku vzťahu príčinnej spojky *pretože* k príčinnej a vysvetľovacej spojke *lebo*, kde ako nepríznačový člen vystupuje *lebo*. — Príspevok J. H o r e c k é h o je venovaný otázke systému v slovnej zásobe. Výhodnou sa mu zdá aplikácia generatívneho systému, v ktorom sa pomocou istých základných prvkov a operačných pravidiel dajú vymedziť všetky štruktúrne typy v danom systéme a vzťahy medzi nimi. — M. M i k l u š sa zamýšľa nad súvzťažnosťou výrazového a obsahového plánu jazyka a prikláňa sa k názoru, „že medzi jazykom a myslením, a teda aj medzi výrazovou a obsahovou stránkou slova je relatívna samostatnosť“ (s. 199). — J. M l a c e k venuje pozornosť elipse slovesa *byť*, ktorá je v slovenčine častým syntakticko-štylistickým prostriedkom.

Posledné tri príspevky prinášajú problematiku jazykovo-literárnu. P. P e t r u s sa pokúsil o analytický náčrt lexikálnych hodnôt vo Vajanského zbierke Spod jarma s aplikáciou matematicko-štatistických metód. A. B o l e k sa venuje analýze jazykových slavizmov v tvorbe P. O. Hviezdoslava. Lexikálne zvláštnosti jazyka v tvorbe Vasiľa Hrendžu-Dons'kého, prvého zakarpatského autora, sú predmetom príspevku A. P e s t r e m e n k u.

Väčšina prác je publikovaných v slovenčine. Príspevky L. L. Humeč'kej, M. Šteca, P. Bunganiča a A. Pestremenku sú publikované v ukrajinčine, príspevok N. A. Kondrašova v ruštině. Ku každému príspevku je pripojené inojazyčné rezumé.

Recenzovaný zborník svedčí o dobrých organizačných schopnostiach mladého prešovského jazykovedného pracoviska, s ktorého vznikom je nerozlučne späté meno nebohého profesora Š. Tóbika.

J. Kriššáková

J. Horecký, *Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

Ako už titul novej vysokoškolskej učebnice naznačuje, ide o prvý zväzok prác z radu otázok o slovenskej lexikológii. Tak sa nám prichodí domnievať, keď ani v úvode, ani v závere (kniha nemá ani superobal so záložkou) niet iného náznaku okrem označenia I.

Horeckého *Tvorenie slov* je v podstate reedícia veľmi užitočnej, ale dávno rozobratej, a pritom doma i v zahraničí nemálo hľadanej knihy *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso.* (Bratislava, Slovenská akadémia vied 1959. 218 s.). Táto okolnosť sa neuvádza azda preto, že autor jednak svoju pôvodnú prácu v poznámkach pod čiarou, ale aj v zozname použitej literatúry doplnil o novšiu svoju, domácu i cudziu literatúru, jednak niektoré state upravil alebo prepracoval a niektoré termíny spresnil. Tak sa do literatúry *Tvorenia slov* dostali najmä mnohé poľské monografie z tejto výskumnej oblasti, ďalej veľké dvojzväzkové dielo *Tvoření slov* v češtině, štúdie Š. Peciara o niektorých slovesných predponách v slovenčine a iné, ako aj autorove práce o morfematickej štruktúre slovenčiny, o generatívnych modeloch v súčasnej jazykovede i jeho Úvod do matematickej jazykovedy. Iné menej závažné odvolania na literatúru J. Horecký v reedícii vynechal. V súvislosti s uvádzaním novšej literatúry predmetu vznikla jediná väčšia interpolácia do 1. kapitoly (*Základné otázky tvorenia slov*), a to na s. 22–24, týkajúca sa niektorých zo základných pojmov u nás vybudovanej teórie odvodzovania slov, onomaziologickej kategórie a onomaziologickej štruktúry. Celkom prepracovaná je kapitola *Morfematický rozbor* (porov. cit. *Slovotvorná sústava*, s. 35–37, *Tvorenie slov*, s. 39–42). Autor podľa dnešného stavu výskumu a nadväzujúc na svoju monografiu *Morfematická štruktúra slovenčiny* (Bratislava 1964), zaujíma iné stanovisko: presne rozlišuje rozmanité druhy morfém a uvádza aj pojem morfy, pred vyjdením jeho práce u nás nepoužívaný. V záverečnej kapitole (ale už aj v texte pri rozbere materiálu) pri rozmanitých definíciách zas autor nahrádza termín *slovotvorný model* (p. *Slovotvorná sústava slovenčiny*, s. 207) termínom *slovotvorný typ*, rezervujúc si zaiste pomenovanie *model* pre generatívnu gramatiku. Podobne sme našli novšie terminologické spresnenie v oddiele o tvorení podstatných mien, kde sa „názvy vecí utvorené od sloviac prevedením do kategórie podstatných mien, teda bez prípony, resp. s nulovou koncovkou“ (*Slovotvorná štruktúra*, s. 122) pomenúvajú „názvami vecí utvorenými konverziou“ (s. 138).

Reedícia má väčší rozsah preto, že sa našlo vhodnejšie, prehľadnejšie technické riešenie: každý typ odvodzovaných slov sa uvádza ako osobitná podkapitola, čím dielo z didaktického hľadiska získalo. Typografickým nedopatrením sa však zväčšujúce názvy dostali medzi zdobneniny (p. s. 163 a 168). Je zároveň na uváženie, či by v týchto súvislostiach nebolo terminologicky vhodnejšie pomenovanie deminutíva, prípadne paralelne zdobňujúce názvy (ako sú zväčšujúce, hromadné názvy).

Škoda len, že pri príprave reedície ako vysokoškolskej príručky sa neprepracovali v materiálovej časti mnohé drobné nedôslednosti (napr. pomenovanie *murárcina* sa netvorí príponou *-ina*, lež *-čina* (s. 45; správne na s. 120), alebo že sa nezaujalo normatívne stanovisko k slovám typu *Nitriansko* (s. 147).

Za vhodnú redakčnú úpravu pokladáme to, že v reedícii sa z poznámok pod čiarou a zo zoznamu literatúry vyčlenili pramene, z ktorých autor čerpal. Technickým nedopatrením vypadol však z nich pre tvorenie slov závažný súčasný autor A. Matuška (v 1. vyd. bol).

Aj napriek týmto pripomienkam je Horeckého *Tvorenie slov* vhodná príručka pre potreby poslucháčov slovakistiky na našich i zahraničných fakultách.

M. Marsinová

Príručka vetného rozboru s príkladmi

Séria vysokoškolských jazykových pomôcok sa rozšírila o ďalšiu potrebnú knihu, ktorá je zbierkou príkladov na precvičenie učiva zo syntaxe. Je to publikácia *Vetný rozbor v príkladoch* (203 str.) od P. Ondrusa, ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo roku 1971. Prvá časť tejto knihy sa týka otázok syntagmatiky, druhá problematiky jednoduchej vety a tretia časť sa venuje výpovedi. Autor kladie osobitný dôraz hlavne na tretiu časť, obsahujúcu príklady na modálnosť, intonáciu, slovosled a vetosled i na expresívne syntaktické konštrukcie, lebo v nej sa zameriava na témy, ktoré sa na strednej škole nestacia prebrať s dostatočným dôrazom.

Jednotlivé témy v Ondrusovej vysokoškolskej príručke majú takúto skladbu: Najprv sa heslovite zopakuje systematika javu za pomoci preukazných a typických príkladov, z ktorých vidieť, že autor má dlhoročnú pedagogickú prax — príklady sú dobre premyslené. Potom nasleduje základná domáca teoretická literatúra s uvedením potrebných bibliografických údajov. To všetko je vysádzané petitom, lebo sa to nepokladá za jadro veci. Po takomto veľmi užitočnom vstupe nasleduje množstvo príkladov, ktoré sú podľa potreby rozčlenené do niekoľkých cvičení. V cvičeniach sa uvádzajú presné pokyny pre prácu. Nasleduje ešte prehľad „ďalšej“ literatúry, ktorým autor upozorňuje, ako si možno rozšíriť vedomosti o príslušnej téme. Miestami sa uvádzajú aj české a ruské pramene.

Ako klad práce treba vyzdvihnúť to, že autor tu nezhrňa umelé školácke príklady, v ktorých sú veci jednoznačné a veľmi jasné, ako sa to zvyčajne robievalo, lež preberá živé, autentické vety z kontextov, ktoré pri analýze nútia študenta konfrontovať problém so širším záberom do teórie. Kladom knižky je aj to, že epizodické zložky cvičení, vytlačené petitom, sú telegraficky prehľadné a sú vhodne vybrané k literatúre o preberaných javoch. Je pravda, že syntakticky najbohatší a najproblematickejší je umelecký štýl, čo nepriamo núti autora vyberať doklady a príklady najmä z tejto oblasti, avšak pre našu jazykovú literatúru sa to pomaly stáva schémou. Bude preto v budúcnosti užitočné vyberať na cvičenia a rozborov viac i vety z rečníckeho, administratívneho, náučného a publicistického štýlu. Nebolo by na škodu ani to, keby sa v budúcich vydaniach podobných cvičebníc uvádzal na istých miestach širší kontext k vete, lebo znalosťou situácie či kontextu sa veta evidentne stáva zreteľnejšou a jasnejšou. Nie je nevyhnutné ani rozlišovanie základnej a pomocnej literatúry, najmä keď sa pod základnou myslí prevažne systematická monografická literatúra. Ale toto sú iba praktické pripomienky k organizácii materiálu v knihe.

Treba pripomenúť, že ide o priekopnícku prácu, lebo obdobnú vysokoškolskú cvičebnicu sme doteraz nemali. Od toho času, čo kniha vyšla, samotná prax už potvrdila jej účelnosť a užitočnosť. Ide síce o text adresovaný vysokoškólakom, ktorí si opakujú učivo zo syntaxe, avšak rovnako je vhodný aj pre pedagógov nižších školských stupňov i pre autorov učebníc. Vydanie Ondrusovho *Vetného rozboru v príkladoch* treba označiť za užitočný čin v oblasti školy i vydavateľstva.

J. Mistrík

ROZLIČNOSTI

Genitív pl. slova anekdota. — Preberanie slov cudzieho pôvodu do slovenskej slovnej zásoby je postupný proces. Narážajú tu na seba dve tendencie: na jednej strane si cudzie slovo prináša zákonitosti (napr. v kombinácii foném) z východiskového jazyka, na druhej strane tlak systému preberajúceho jazyka sa usiluje cudzie slovo sformovať podľa domácich slov. Stupeň rešpektovania zákonitostí percipujúceho jazyka je signálom stupňa zdomácnenia slova cudzieho pôvodu. Je známe, že cudzie slová sa začínajú prispôbovať domácim od koncoviek (B. Trnka, O kolísaní českého pravopisu, Slovo a slovesnosť, 8, 1942, s. 172); pôsobenie domáceho systému pri preberaní cudzích slov sa stupňuje smerom k abstraktnejším morféмам (výrazne sa táto zákonitosť prejavuje pri tlaku slovenského slovotvorného a tvaroslovného systému).

Pri feminínach cudzieho pôvodu je signálom stupňa zdomácnenia najmä tvar genitívu plurálu. V domácich slovách sa tu totiž výrazne prejavuje tendencia po džení poslednej kmeňovej slabiky. Tejto zákonitosti podliehajú aj prevzaté slová, pravda, treba tu diferencovať niekoľko osobitných typov podľa kmeňových samohlások (porov. B. Letz, Množný genitív cudzích slov, Slovenská reč [ďalej = SR], 5, 1936/37, s. 101–107; Š. Peciar, Poznámky k tvoreniu gen. pl. cudzích podstatných mien, SR, 12, 1946, s. 12–26; L. Dvonč, Forma gen. pl. feminín a neutier v spisovnej slovenčine, Slovo a tvar, 4, 1950, s. 96–124 a i.). Pravidelne a bez problémov sa v týchto slovách uplatňuje alternácia *a/á, i/í, u/ú* (*žirafa* — *žiráf, figa* — *fig, fakulta* — *fakúlt*). Prevzaté slová so samohláskou *-e* a *-o-* v poslednej kmeňovej slabike odolávajú tejto systémovej zákonitosti slovenčiny silnejšie. Alternácia *e/é, o/ó* sa totiž v slovenčine nevyskytuje a systémove striedanie *e/ie, o/uo* (*ó*) je už symptómom značného stupňa zdomácnenia prevzatého slova, pretože dvojhlasky sa vyskytujú len v domácich slovách. Pripomíname, že hranica medzi cudzím a zdomácneným slovom je veľmi citlivá (upozorňujú na to viacerí autori: B. Letz, op. cit., s. 104; Š. Peciar, op. cit., s. 26; L. Dvonč, op. cit., s. 104–105; E. Smiešková, Genitív pl. podstatného mena *deka*, SR, 24, 1959, s. 179).

Východiskom pre sledovanie formálnych príznakov zdomácnenia interpretovaných tvarov je predovšetkým jazyková prax, úzus. Niekoľko excerptov nás priviedlo aj k úvahe o forme gen. pl. slova *anekdota*:

Zo všetkých svetových politických *anekdót* z poslednej vojny na mňa najsilnejšie zapôsobila táto... (Kultúrny život, 20, 1965, č. 1, s. 4) — *Anekdót* o roztržitých pánoch profesoroch je vari tolko ako hviezd na nebi. (Učiteľské noviny, 15, 1965, č. 27–28, s. 6) — Bezpečne sme tipovali, že pri nočnej príhode nemohol chýbať poručík Karol Š., o ktorom v armáde kolovala fúra *anekdót*. (Kultúrny život, 21, 1966, č. 25, s. 7.) — Tvar [anekdót] sme zaznamenali aj vo vysielaní Československého rozhlasu v Bratislave 12. dec. 1965.

V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., 1971, s. 115; ďalej = PSP) a v Slovníku slovenského jazyka (I, 1959, s. 32) sa uvádza tvar *anekdot*; rovnakú formu nachádzame aj v Slovenskej gramatike E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (5. vyd., Bratislava 1968, s. 182) v rámci „prevzatých, ešte nie celkom

zdomácnených slov“. Tvar *anekdôt* navrhuje kodifikovať už J. Orlovský (Množný genitív vzoru *ryba*, SR, 12, 1946, s. 240) spolu s viacerými inými slovami s alternáciou *o/uo* (*ô*), pravda, nerešpektujúc spomínaný stupeň zdomácnenia týchto slov, prejavujúci sa v jazykovej praxi, na čo upozornil L. Dvonč (op. cit., s. 105).

Naše doklady na tvar gen. pl. *anekdôt* však signalizujú tendenciu daného slova prispôbovať sa morfológickému systému domácich slov. Treba teda uvážiť, či by najbližšie vydania našich kodifikačných príručiek nemali popri tvare *anekdot* uviesť aj formu *anekdôt* (ďalší stupeň zdomácnenia slova *anekdota* by sa mohol neskôr javiť v kodifikácii len novšieho, „životaschopnejšieho“ tvaru *anekdot*). Táto nová podoba by sa svojou alternáciou zaradila do skupiny slov cudzieho pôvodu s takým istým striedaním: *boka* – *bôk*, *bomba* – *bômb*, *doga* – *dôg*, *horda* – *hôrd*, *kofa* – *kôf*, *kolba* – *kôlb*, *kompa* – *kômp*, *nota* – *nôt*, *palota* – *palôt*, *pošta* – *pôšt*. Š. Peciar uvádza tvar *Dorôt* (od vlastného mena *Dorota* – op. cit., s. 26); analogicky môžeme pridať aj formu *Barbôr* (mä oporu v ľud. slove *barbora* s tvarom gen. pl. *barbôr* – PSP, s. 121; Slovník slovenského jazyka, 1, Bratislava 1959, s. 72).

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že slovo *anekdota* sa bráni vyššiemu stupňu zdomácnenia (a teda aj alternácii *o/uo* v gen. pl.) svojou zvukovou kombináciou „difúzny, ostrý konsonant + ostrý vokál (n + e)“, ktorú slovenčina – okrem istých prípadov – vylučuje. Rovnakú kombináciu však nachádzame napr. aj v substantíve ženského rodu *legenda* (l + e) a v neutre *libreto* (l + i) s tvarmi gen. pl. *legiend*, *libriet* (teda s alternáciou *e/ie*), ktoré predstavujú z uvedeného hľadiska tú istú problematiku ako slovo *anekdota*.

Svoje poznámky o tvare gen. pl. slova *anekdota* môžeme uzavrieť opätovným konštatovaním, že znenie gen. pl. je spoľahlivým filtrom pri zaraďovaní feminín a neutier cudzieho pôvodu (so samohláskou *-e-* alebo *-o-* v poslednej slabike základu) do slovenskej tvaroslovnej sústavy a bezpečným signálom stupňa ich zdomácnenia. Naše úvahy zároveň potvrdzujú skutočnosť, že preberanie slov cudzieho pôvodu a ich adaptácia v systéme spisovnej slovenčiny je živý vývinový proces.

J. Sabol

Živonarodený, nie „živo narodený“. – Slovník slovenského jazyka (Bratislava, 1959–1968, 6 zv.: ďalej = SSJ) uvádza na príslušných miestach v abecede dve terminologické adjektíva-opozitá, a to *mŕtvonarodený* (SSJ, 2, s. 193) a *živonarodený* (SSJ, 5, s. 811). Pravda, toto druhé nie je vytlačené polotučne, pokladá sa teda v tejto podobe za chybné. Ako správna podoba sa polotučne uvádza slovné spojenie *živo narodený*. Tento stav v SSJ bezpochyby vyvoláva u používateľov slovníka, najmä u lekárov pracovníkov v demografii alebo v lekárskej štatistike rozpaky. Keďže ani v SSJ, 6 v opravách niet pripomienky k tejto rozpornej situácii, je potrebné zaujať k nej stanovisko.

Lístkový materiál zhromaždený v kartotéke JÚLŠ SAV ukazuje ešte rozpornejšiu situáciu. Z dvanástich dokladov na výraz *mŕtvonarodený* je sedem v jednoslovnej podobe, päť v dvojslovnej podobe. Pritom všetky tieto doklady

s výnimkou jedného sú spred roku 1960, keď príslušný zväzok SSJ vyšiel. V odbornej lekárskej, demografickej a sociologickej literatúre sa používa jednoslovná podoba *mŕtvonarodený* (Dziuban, Chmel, Chura, Hirner), jeden doklad je z novin (Budovateľ), jeden zo staršej publicistiky (Bodický); napokon máme doklad použitý v prenesenom význame v poézii (Pártošová). Dvojslovný výraz „mŕtvo narodený“ sa vyskytuje v Trestnom práve (1948), v odbornej publikácii Š. Lubyho v úvodzovkách (odmietol návrh „ako mŕtvo narodené dieťa“) a u Vajanského. Dva doklady sú z Kultúrneho života (1955).

Na opozitum *živonarodený* je sedem dokladov, z toho šesť jednoslovných, jeden (chronologicky najstarší) dvojslovný. Je zaujímavé, že napriek takémuto stavu sa v SSJ preferuje dvojslovná podoba.

Ak nám ide o zjednotenie písania spomenutých dvoch kompozít, treba si uvedomiť, že z hľadiska významu ide o termíny vyjadrujúce novú kvalitu, nie o voľné spojenie dvoch skutočností, ako je napr. *predčasne narodený*. Adjektívnosť nových termínov sa ukazuje aj v tom, že k nim máme príslušné abstraktá na *-osť*, teda *mŕtvonarodenosť* (mortinatalita) a *živonarodenosť* (vivo-natalita). Ani charakter kompozita tohto druhu nie je slovenskému slovtvor-nému systému cudzí, napr. *novonarodený*, *novozvolený*, *vysokovážený*.

Po zvážení týchto faktov treba odporúčať, aby sa písali jednotne obidve adjektíva *živonarodený* aj *mŕtvonarodený*, ako je to aj v týchto dokladoch: *Z tisíc živonarodených detí do konca prvého roku života zomiera priemerne 78 detí.* (Vývoj a výchova dieťaťa, 1952) — *Počet mŕtvonarodených (mortinatalita) detí udáva sa tiež na 1000 obyvateľov.* (Dziuban, 1945).

M. Marsinová

Bruggy — Brúgg, nie „Brugg“. — V Slovníku slovenského jazyka 6, Bratislava 1968, 263 sa v zozname názvov cudzích miest uvádza aj názov belgického mesta *Bruggy*. Pri tomto názve sa zaznamenáva forma gen. pl. *Brugg*. Táto forma nie je podľa našej mienky správna, lebo nezodpovedá systému tvorenia tvarov gen. pl. ženských podstatných mien vzoru *žena*, ku ktorým patrí aj názov *Bruggy*.

Podoba *Brugg*, ktorá je v citovanom slovníku, ukazuje, že sa tvar gen. pl. od tohto názvu tvorí bez osobitnej pádovej prípony, resp. s tzv. nulovou pádovou príponou. Všimnime si bližšie jednotlivé tvary gen. pl. uvedeného vzoru.

Býva tu tvar s nulovou príponou a so zdĺžením ostatnej kmeňovej slabiky (pokiaľ nie je dlhá), tvar s nulovou pádovou príponou a s vkladnými hláskami alebo konečne tvar s pádovou príponou *-í*. Pretože v našom prípade ide o tvar bez pádovej prípony, pričom tu tvar s vkladnou hláskou neprichádza do úvahy, vyplýva z toho celkom prirodzene požiadavka zdĺženia ostatnej kmeňovej slabiky. V danom prípade ide o slabiku so samohláskou *u*. Samohlásky *a*, *i* (písané aj *y*), *u* a slabičné spoluhlásky *r*, *l* sa predlžujú na dlhé *á*, *í* (*y*), *ú*, *ř*, *l*. Takéto pravidlo sa bežne uvádza v našich gramatických príručkách (porov. napr.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 102), ako aj v Pravidlách slovenského pravopisu (v časti o skloňovaní podstatných mien).

Je síce pravda, že v niektorých prípadoch sa kmeňová samohláska nepredlžuje, býva to však len pri prevzatých, ešte nie celkom zdomácnených slovách s kmeňovými samohláskami *e*, *o*, nikdy však nie s kmeňovým *u* (alebo *a*, *i* – *y*), napr. *Dardanely* – *Dardanel*, *Ardeny* – *Arden*, *silueta* – *siluet*, *parabola* – *parabol* a pod.

V danom prípade na veci nič nemení ani skutočnosť, že tu na konci kmeňa máme dve spoluhlásky *gg*. Tie sa v tvare gen. pl. vo výslovnosti zjednodušujú na jednu spoluhlásku. Z morfonologického hľadiska (fonologického skladu morfém) ide tu o zdvojenú spoluhlásku *gg*, ale z fonetického hľadiska je tu neznelá spoluhláska *k*. V písme však zjednodušenie nenastáva, ostávajú tu obidve spoluhlásky *gg*, takže sa zachováva jednotná podoba základu slova v rozličných pádových formách.

V prípadných novších príručkách obsahujúcich súpis cudzích zemepisných názvov odporúčame uviesť pri názve *Bruggy* ako správnu podobu tvaru gen. pl. *Brúgg* namiesto podoby „Brugg“, zaznamenanaj v cit. Slovníku slovenského jazyka 6.

Takisto treba podľa našej mienky používať tvar gen. pl. *Abrúzz*, nie „Abruzz“, ako je to v cit. slovníku na s. 255.

L. Dvonč

Deriváty od názvov Engaño a Miño/Minho. – V šiestom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968; ďalej = SSJ) sa na s. 267 uvádza názov *Engaño* (s výslovnosťou *engaño*) ako označenie mysu na Filipínach. K nemu sa pripája príd. meno *engañoský*. Podobne sa na s. 284 zaznamenáva názov *Miño*, písaný i *Minho* (názov rieky v Španielsku a Portugalsku; uvádza sa španielska aj portugalská pravopisná podoba) a k nemu príd. meno *miñoský* i *minhoský*. Podoby príd. mien *engañoský* a *miñoský/minhoský* sú neobvyklé, keďže sa tu prípona *-ský* pripája k celej podobe zemepisného mena zakončeného na samohlásku *-o*. Pri menách stredného rodu zakončených na samohlásku *-o* sa *-o* nestáva súčasťou odvodzovacieho základu pri tvorení príslušných prídavných mien na *-ský*; porov. napr. *Mogadišo* – *mogadišský* (SSJ, 6, s. 284), *Orinoco* – *orinocký* (s. 288).

Všimnime si, ako sa tvorí príd. meno od názvu, v ktorom je pred koncovou samohláskou spoluhláska *ň*. Pri podst. menách ženského rodu na *-ňa* sa tvorí príd. meno príponou *-ský* tak, že sa koncové *-a* odtrhne a spoluhláska *ň* sa zmení na *n*, napr. *Baňa* – *banský* (SSJ, 6, s. 154). Takisto sa tvorí príd. meno na *-ský* pri názvoch zakončených na *-ň*, t. j. pri názvoch s tzv. nulovou pádovou príponou v nom. sg., napr. *Radvaň* – *radvanský*, *Kodaň* – *kodanský*, *Viedeň* – *viedenský*. Podľa našej mienky také isté tvorenie by sa malo uplatniť aj pri názvoch *Engaño* a *Miño/Minho*, t. j. príslušné príd. mená by mali mať podobu *enganský* a *minský*. Na veci nič nemení ani skutočnosť, že sa tu do istej miery mení grafický obraz odvodzovacieho základu (namiesto

ň a *nh* je tu *n*). Podobne sa mení grafický obraz odvodzovacieho základu aj pri odvodzovaní od iných názvov cudzieho pôvodu na *ň*, napr. *Bologna* (vysl. *bo-loňa*) — *Bolončan*, *Bolončanka*, *bolonský*, t. j. namiesto *gn*, vyslovovaného ako *ň*, nastupuje tu podľa uvedenej alternačnej zákonitosti spoluhláska *n*.

Mohlo by sa prípadne namietat, že pri tvare *minský* vznikne takto homonymia s tvarom prídavného mena odvodeného od názvu *Minsk* (pozri SSJ, 6, s. 284). Ale v oblasti miestnych názvov sa zhodujú deriváty viacerých miestnych názvov, porov. napr. príd. meno *jasenovský* k názvom *Jasenov*, *Jasenová*, *Jasenovce*, *Jasenové*, *Jasenovo* (SSJ, 6, s. 182) alebo napr. adj. *janický*, ktoré je jednak derivátom k názvu *Janík*, jednak aj derivátom k názvu *Janíky* (ide vlastne o dve príd. mená *janický*, o homonymá).

Uvedením tvarov *enganský* a *minský* (k názvom *Engaño* a *Miño/Minho*) by sa odstránili tvary „enganoský“ a „minoský/minhoský“, ktoré z hľadiska systému tvorenia príd. mien na *-ský* v spisovnej slovenčine predstavujú neštruktúrne prvky.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 37, 1972, číslo 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,-, jednotlivé číslo Kčs 8,-. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS – ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.

Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

Kčs 8,-.
